

**19-20. YÜZYILLARDA FİLİSTİNDE NAHİV VE
DİL BİLİM ÇALIŞMALARI**

Heba KBRITEH

**Yüksek Lisans Tezi
Arap Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Selami BAKIRCI
2023
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

Heba KBRİTEH

**19-20. YÜZYILLARDA FİLİSTİNDE NAHİV VE DİL BİLİM
ÇALIŞMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Selami BAKIRCI**

ERZURUM – 2023

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **“19-20. YÜZYILLARDA FİLİSTİNDE NAHİV VE DİL BİLİM ÇALIŞMALARI ”** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

13 / 09 /2023

Aslı Islak İmzalıdır

Heba KBRİTEH

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof.Dr. Selami BAKIRCI danışmanlığında, Heba KBRITEH tarafından hazırlanan bu çalışma 13 / 09 / 2023 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç.Dr. Nurullah Yılmaz

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof.Dr. Selami BAKIRCI (Danışman)

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Dr.Öğr.Üy. Rumeysa BAKIR DAYI

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	VI
TRANSKRİPSİYON	VII
ÖNSÖZ	VIII
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	X
GİRİŞ.....	1
FİLİSTİN’İN TARİHİ VE STRATEJİK ÖNEMİNE BİR BAKIŞ	1
I. FİLİSTİN TARİHİ	1
II. OSMANLI DÖNEMİNİN SONUNDA FİLİSTİN	2
III. NAPOLYON’UN SEFERİ VE FİLİSTİN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	4

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN ÇAĞDA ARAP UYANIŞI

1.1. MODERN ÇAĞDA ARAP UYANIŞI (NAHDA)	6
1.2. ARAP UYANIŞINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER	7
1.2.1. İslami Reform Hareketleri	7
1.2.2. Napolyon’un Mısır ve Biladu’ş-Şam Seferi	8
1.2.2.1. Bilim Adamlarından Oluşan Bir Ordu:.....	9
1.2.2.2. Mısır Bilim Akademisinin Kuruluşu	9
1.2.3. Arapların Batı ile Teması	11
1.2.3.1. Misyonerler ve Oryantalistler	11
1.2.3.1.1. Müsteşriklerin Modern Arap Edebiyatına Katkıları	11
1.2.3.2. Avrupa’ya Giden İlmi Heyetler	16
1.2.4. Matbaa ve Gazetecilik	17
1.2.4.1. Matbaa.....	17
1.2.4.2. Gazetecilik (Basın).....	18
1.2.5. Okullar ve Üniversiteler	19
1.2.6. Kütüphaneler’in Kurulması.....	21
1.2.7. Tercüme	22
1.2.7.1. Arap Dilinin Gelişiminde Tercümenin Rolü:.....	23

Tercüme, Uyanış döneminde Arap dilinin ve edebiyatının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:	23
1.2.7.1.1. Arapçanın Zenginleşmesi Yönündeki Faaliyetler:	23
1.2.7.1.2. Modern Terimlerin Arapça'ya Girmesi:	23
1.2.7.1.3. Arap Edebiyatında Yeni Edebî Türler.....	24
1.3. ARAP DİLİNİN VE İLİMLERİNİN MODERN ÇAĞDAKİ GELİŞİMİ	25
1.4. 19. VE 20. YÜZYILLARDA KUDÜSLÜ DİLBİLİM ADAMLARI VE ÇALIŞMALARI.....	27
1.4.1. Dil Denetimi.....	27
1.4.2. Arapçalaştırma ve Tercüme	27
1.4.3. Dil Bilimleri	28
1.4.4. Enstitüler ve Cemiyetler	29
1.4.5. Konferanslara, Dergilere, Gazetelere ve Arap Medyasına Katkı Sunanlar	29

İKİNCİ BÖLÜM

19. VE 20. YÜZYILLARDA FİLİSTİN'DE GRAMER ÇALIŞMALARI

2.1. MUHAMMED B. BUDEYR EL-MAKDİSÎ	32
2.2. HUSEYN ED-DECCÂNÎ.....	35
2.3 AHMED EFENDÎ ET-TEMÎMÎ.....	37
2.4. HASAN KUVEYİDİR	39
2.5. HUSEYN B. MUHAMMED B. MUSTAFÂ BALÎ EL-ĞAZZÎ.....	42
2.6. AHMED BİSİSÛ	44
2.7. ABDULLATÎF EL-HAZNEDÂR	47
2.8. MAHMÛD EL-KERMÎ	49
2.9. DR. CEMÂL KA'VAR.....	52
2.10. NİHÂD EL- MÛSÂ.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. VE 20. YÜZYILLARDA ÖNDE GELEN FİLİSTİNLİ SÖZLÜKÇÜLER

3.1. ARAPLARDA SÖZLÜK BİLİMİNE KISA BİR BAKIŞ.....	61
3.2. YÛSUF ZİYÂUDDÎN EL-HÂLİDÎ.....	63
3.3. ABDURRAÛF RIZK EL-MİSRÎ.....	69

3.4. MUHAMMED EL-‘ADNÂNÎ.....	71
3.5. HASAN EL-KERMÎ.....	78
3.6. MUHAMMED SEMÎR EL-LEBDÎ.....	80
3.7. ‘AFÎF ABDURRAHMÂN.....	83
3.8. HUSEYN EL-LÛBÂNÎ	86
3.10. YAHYÂ ABDURRAÛF CEBR.....	89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

19. VE 20. YÜZYILLARDA ÖNDE GELEN FİLİSTİNLİ DİL BİLİMCİLER VE ÇALIŞMALARI

4.1. HALÎL ES-SEKAKÎNÎ (1878-1953)	93
4.2. MUHAMMED İS’AF EN-NEŞÂŞÎBÎ	96
4.3. İSHÂK MÛSÂ EL-HUSEYNÎ.....	99
4.4. DR. MUHAMMED ALÎ EL-HÛLÎ.....	103
4.5. DR. MUHAMMED CEVÂD EN-NÛRÎ.....	106
4.6. DR. SAMÎR İSTİTÎYE	110
SONUÇ	114
KAYNAKÇA.....	116
ÖZGEÇMİŞ.....	125

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****19-20. YÜZYILLARDA FİLİSTİNDE NAHİV VE DİL BİLİM ÇALIŞMALARI****Heba KBRITEH****Danışman: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****2023, 125 sayfa****Jüri : Doç. Dr. Nurullah YILMAZ****Prof. Dr. Selmi BAKIRCI****Dr. Öğr. Üyesi Rümeysa BAKIR DAYI**

Bu çalışmada, 19. ve 20. yüzyılda Filistin’de Arap dili grameri (nahiv) ile genel anlamıyla dil bilimi alanında yapılmış olan çalışmaları ve bu çalışmaları yapmış olan ilim adamlarının kısa hayat hikâyelerini ele almaya çalıştık. Ayrıca bu çalışmaların başlamış olduğu bölgeler olan Mısır ile o dönemlerde Bilâdu’ş-Şam olarak bilinen ve Filistin’i de kapsayan coğrafyada “Modern Dönem Arap Uyanışı” kısaca ele alınmış ve bunların etkileri üzerinde durulmuştur. Bu, 19. yüzyılın başında Filistin’de gerçekleşen ve dil çalışmalarına yön veren düşünce hareketinin daha iyi tanınması açısından bir giriş niteliğindedir. Bu çalışmaya konu olan gramerciler ve dil bilimciler doğum tarihlerine göre sırasıyla ele alınmıştır.

İlk olarak, gramercilerden bahsedilmiş, ardından lügatçılar ve dil bilimciler verilmiştir. Bunların kısaca hayat hikâyeleri (biyografileri), eğitimleri, nahiv/dil bilimi alanındaki çalışmaları ve önemli eserleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Filistin, nahiv, lügat, Arap Uyanışı; gramerciler, dil bilimciler, çevirmenler.

ABSTRACT**MASTER THESIS****LINGUISTICS AND PHILOLOGICAL STUDIES IN PALESTINE DURING
THE 19th AND 20th CENTURIES****Heba KBRITEH****Advisor: Prof. Dr. Selami BAKIRCI****2023, 125 pages****Jury : Assoc. Prof. Dr. Nurullah YILMAZ****Prof. Dr. Selmi BAKIRCI****Assist. Prof. Dr. Rümeysa BAKIR DAYI**

In this study, the biographies and works of Palestinian scholars who engaged in the field of Arabic language grammar (nahiv) and linguistics during the 19th and 20th centuries are discussed. The initial focus is on the scope of these studies in Egypt and the Bilâdu' - am regions within the context of the modern Arab Awakening, with an emphasis on their impacts. This serves as an introduction to recognizing the intellectual movement that shaped language studies in Palestine in the early 19th century. The scholars and linguists covered in this study are arranged chronologically according to their birth dates. The discussion starts with grammarians, followed by lexicographers and linguists. Their biographies, life stories, education, contributions to linguistics, notable works, and dates of passing are briefly presented.

Key Words: Filistin, nahiv, l gat, Arap Uyanı ı; gramerciler, dil bilimciler,  evirmenler.

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

bkz.	: bakınız
c.	: cilt
b.	: ibn
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
mad.	: maddesi
m.ö.	: milattan önce
ö.	: ölümü
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: ve benzeri
yy	: yüzyıl
vd.	: ve diğerleri

TRANSKRİPSİYON

ء: ʾ	ر: r	غ: ğ	آ, ا, ع: â
ب: b	ز: z	ق: k	ي: î
ت: t	س: s	ك: k	و: a, e
ث: ṭ	ش: ş	ل: l	و: ı, i
ج: c	ص: ş	م: m	و: u, ü
ح: h	ض: ḍ	ن: n	و: û
خ: ḫ	ط: ṭ	و: v	قا: kâ
د: d	ظ: ḏ	ه: h	
ذ: ḏ	ع: ʿ	ي: y	

1. Dipnot ve kaynakçada Arapça kaynaklar bu transkripsiyon sistemine göre yazılmıştır. *İbn Manẓûr, İbn Hişâm* gibi.
2. Başlarına “ل” takısı getirilerek okunan şemsî ve kamerî harfler telaffuz esas alınarak yazılmıştır. *el-Bustanî, en-Nûrî* gibi.
3. Kelime sonlarında bulunan “س” harfi, vakf halinde “e” veya “a” ; geçiş halinde ise “t” olarak gösterilmiştir. *el-luġa, el-luġatu’l-‘Arebiyye* gibi.
4. Arapçada isim tamlaması halinde olan isimler, Türkçede kullanımı yaygın olduğundan bitişik verilmiştir. *Abdullâh, Abdulḥamîd* gibi.

ÖNSÖZ

Filistin, coğrafi konumu itibarıyla diğer ülkelerden farklı durumdadır. İşte bu özel konumu, bu ülkenin tarihini şekillendirmiş ve medeniyet tarihinde öncü bir rol üstlenmesini sağlamıştır.

Her şeyden önce Filistin, eski medeniyetlerin buluşma noktası olarak kabul edilir, bu nedenle asırlar boyunca dünya devletlerinin ilgi odağı olan bu topraklar için büyük güçler, doğrudan veya dolaylı olarak burayı işgal etme veya kontrol altına alma çabaları içerisinde olmuşlardır.

Tarihi boyunca farklı medeniyetlerin ilgi odağı olmuş olan Filistin’de bu medeniyetlerin kültürleri aynı anda burada bir arada bulunmuşlar ve dolayısıyla sıkı bir etkileşim içerisinde olmuşlardır. Böylece Filistinliler, bilimsel ve edebi alanlarda zengin ve kapsamlı bir kültür kazanmıştır.

Bu araştırmada farklı ve zengin kültürlerin beşiği konumunda olan Filistinde Arap bilim insanlarının ve Arap dili bilimcilerinin, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda Arapça dilinin farklı alanlardaki gelişimine ve hizmetine olan katkılarını araştırmaya ve incelemeye çalışacağız.

Bu çalışma giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde tarih boyunca hem dini hem de stratejik açıdan Filistin'in önemi tartışılmış ve özellikle modern dönemde Filistin tarihini etkileyen olaylara değinilmiştir. Araştırmamızın ilk bölümü, Biladu’ş-Şâm ve Mısır’da başlayan Arap Uyanışı’na, bu uyanışın faktörlerine ve nedenlerine değinilmiştir. Ayrıca modern dönemde Arap dilinin gelişimi de ele alınmıştır. Araştırma daha sonra 19. ve 20. yüzyıllarda Arap dili alanında Filistinli çalışan ilim adamları ve çalışmalarından ve bu yöndeki uygulamalı faaliyetlerinden bahsedilmiştir .

İkinci bölümde 19. ve 20. yüzyıllarda en önemli Filistinli gramercileri ve bunların nahivle ilgili çalışmalarını; Üçüncü bölümde ise; Filistinli Sözlük bilimi (mu’cem=leksikografi) alanında çalışmış olan ilim adamlarını; Dördüncü bölümde de modern dönemin önde gelen Filistinli dil bilimcilerini ele almaya ve bunların telif ettikleri eserleri incelemeye çalıştık.

Çalışmam süresince yardımları ve yönlendirmeleri için danışman hocam Prof. Dr. Selami BAKIRCI'ya, diğer bütün hocalarıma ve süreç içerisinde sabrı ve teşvikleri için aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Erzurum – 2023

Heba KBRITEH

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Her şeyden önce yaptığımız bu araştırma ile Filistin'deki dil bilimcilerin çalışmalarına odaklanarak modern dönem Arap dili alanında dil çalışmalarına önemli bir katkı sağlayacağını ve bu araştırmanın, Filistin dil bilimi ve kültürel mirasıyla ilgilenen akademisyen ve araştırmacılar için değerli bir kaynak olacağını ümit etmekteyiz. Zira bu çalışma ile Filistin'in dilbilim ve dil araştırmalarında sahip olduğu zengin bir geçmişe ve etkileyici entelektüel mirasa sahip olduğunu gözler önüne sermek yegâne hedefimizdir.

Çalışmamızın bulguları, Filistinli dilbilimcilerin katkılarını vurgulayarak dilbilim alanında yeni bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca, Arap uyanışının Filistin'deki etkileri ve çeviri, sözlük ve eleştiri gibi alt alanlardaki çalışmaların önemi hakkında bilgi sunmaktadır.

Bu çalışmamış, bundan sonraki araştırmalar için de bir temel olma özelliğini taşımaktadır. Zira Filisti'nin gerek Arap dili grameri gerekse genel olarak Arapça dil bilim açısından önemli bir potansiyele sahip olduğu ve bu alanın henüz yeterince çalışılmadığı kanaatindeyiz. Başka bir dil ve kültüre mensup bir milletin işgali altında olan coğrafyada yazı, konuşma ve kültürel açıdan fasih Arapçanın korunması ve geliştirilmesi açısından önemli çalışmaların tespit edileceğini ön görmekteyiz. Bu çalışma bu açıdan bütün bunlara ışık tutacaktır.

Bu çalışmamızın bir takım kısıtlamalarla karşı karşıya kalacağı da göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, kısıtlı kaynaklara ve dil engellerine dayanarak yapılan bir araştırma olduğu için eksiklikler fark edilebilir. Bu nedenle, gelecekteki çalışmaların bu sınırlamaları aşarak daha geniş bir perspektif sunması önemlidir.

Sonuç olarak, bu tez Filistin'deki dil bilimcilerin önemli bir özeti olup, dilbilim, kültürel miras ve tarih gibi alanlardaki çalışmalara ilham verecek olması da ön gördüğümüz hedefler arasında bulunmaktadır. Bu açıdan çalışmamızın Filistin dil bilimine ve entelektüel mirasına çok değerli katkılar sağlayacak çalışmalardan biri olmasını arzulamakta ve bu alanda önemli ilerlemeye motivasyon sağlayacağını ümit etmekteyiz.

Modern Arap edebiyatının Filistin kısmı, Arap dili ve edebiyatı, Arap dili ilimleri ve bunlarla ilgili çalışmalar, Arap kültür ve düşüce mirası, Arap sanatsal zenginliği ve Arap dünyasının her köşesindeki modern Arap edebiyatının bir halkası olması açısından oldukça önemlidir. Ancak bu devasa kültür ve edebiyat hazinesi, araştırmacılar, edebiyat tarihçileri, eleştirmenler ve dil bilim uzmanları tarafından yeterince dikkate alınmadığından bunların önemi ve değeri ortaya konmamıştır. Şüphesiz bunun birçok nedeni vardır; onlardan bazıları şunlardır¹:

Filistin'in siyasi koşulları, 1948 Nekbe'sinden (büyük felaket) önce ve sonra, çok çeşitli ve renkli sanat türleriyle edebiyata tam anlamıyla ışık tutmasına engel olmuştur. Bu durum özelde Filistinli bilim adamları genelde ise Arap bilim adamları için de geçerlidir. Bugüne kadar Arap edebiyatı ve sanatları, Filistin'de hak ettiği ilgiyi görmemiş ve önde gelen şair ve yazarlara ait eserlerin çevirileri yapılamamıştır. Yine bunun en önemli nedeni adı geçen 1948 Nekbe'si nedeniyle Filistin'in yaşadığı sürekli mücadele durumudur. 1948'den önce, ülkede yaşanan milli devrimler-Siyonizm ve mandater yönetime karşı verilen mücadele durmaksızın devam etmiş ve mandater hükümet neredeyse hiçbir yerde bir devrimi bastıramadan başka bir yerde başlayan bir devrim ya da devrimlerle karşılaşmıştır.

Filistin halkı, bu aralıksız mücadeleyi ve devrimleri, manda yönetimine karşı direnişi ve Siyonizm'e karşı silahlı mücadeleyi (cihadı) tek çözüm olarak görerek özgürlük ve bağımsızlık elde etmek için bu yolda çaba sarf etmişlerdir.

1917'den 1947'ye kadar olan otuz yıllık dönem boyunca süren bu mücadele, Filistin'in güvenliği, huzuru ve istikrarının bozulması yanında her şeyi için engel engel olmuştur. Bu dönemde, özellikle Mısır ve Biladu's-Şam gibi kardeş ülkeler, huzur ve istikrar içerisinde yaşamaya devam ederken, Filistin bu mücadelelerle boğuşmuştur.

1948 Nekbe'si ile ortaya çıkan bu korkunç trajedi Filistin'in düşünsel ve edebi mirasına büyük zarar verdiği gibi ülke halkından yüz binlercesinin yok olmasına neden olmuştur. Birçok bilim adamı, yazar ve düşünür Filistin'den komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu aynı zamanda bu bilim ve fikir insanlarının düşüncelerinin meyvelerini, eserlerini ve büyük kütüphanelerini geride bıraktıkları anlamına

¹ Kâmil es-Sevâfirî, *el-Edebu'l-Mu'âsir Fî Filistîn*, Dâru'l-Ma'arif, Mısır, Kahire, 1979, 7-8.

gelmektedir. Bu kütüphaneler din, dil, edebiyat, tarih ve sanat alanında devasa kaynakları barındırmaktaydı.

Nekbe yılında Siyonist çeteler, önde gelen Filistinli bilim adamları ve yazarların özel kitap koleksiyonlarını ve Özellikle Kudüs'te bulunan birçok fikir hazinelerini ve halk kütüphanelerini yağmalamışlardır. Filistinli yazar, düşünür, bilim adamı ve şairlerin eserlerinden ve kültür miraslarından külliyetli zenginlik kaybolmuş ve kıymeti para ile ölçülemeyen matbu veya nadir elyazması eserlere ulaşmak imkânsız hale gelmiştir.

Yahudiler, Filistin sınırları içindeki Filistinlilere ve fikri mülkiyetlerine saldırmakla yetinmeyip, Filistinli bilim adamı, yazar ve fikir adamları tarafından toplanan ve Filistin'in düşünce ve edebi mirasını korumak için muhafaza edilen önemli arşivleri de ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Erken dönem Siyonist sömürgeci saldırılar sırasında Filistin halkının fikri, siyasi, kültürel, sosyal ve bilimsel mirasını koruma ihtiyacının önemini fark eden işgalci İsrail, bu arşivlerdeki eserleri yok etmek için büyük çaba sarf etmiştir. Mesela, Beyrut'taki Filistin Araştırma Merkezi'nde bulunan arşivlerde yer alan 20.000 kitap çalınmış, ardından merkezde bulunan her şey paramparça edilmiş ve nihayetinde 1983 yılında Lübnan'a yapılan İsrail saldırısı sırasında bu merkez bombalanmıştır.²

Yahudiler, Yahudi dili İbraniceyi Filistin'in resmi dili haline getirinceye değin, 1948'de Filistin felaketi (Nekbe) gerçekleşene kadar Arapça Filistin'in resmi dili olarak kalmıştır. Yahudilerin tahripkâr politikaları, coğrafi yerlerin Arapça isimlerini İbraniceye değiştirerek başlamıştır. Bu politikaları, dağların, nehirlerin ve tepelerin ve şehirlerin isimleri de dahil olmak üzere Arapça isimleri İbraniceye çevirmek ve bu İbranice isimleri haritalarda, müfredatlarda, yol işaretlerinde ve diğer resmi belgelerde kullanma şeklinde kendini göstermiştir. Bu politikaların bir parçası olarak, Arap kimliğini silmek ve Kudüs'ün Arap özelliklerini yok etmek için çalışarak, Arap nüfusu taciz edip şehirden ayrılmaya zorlamışlardır. Bundaki amaçları, Kudüs'ün demografik

² Abdulhâdî Feyhâ, *Tedmîru 'l-mevrûsi 'l-Filistini es-Sakafî*, Mecelletu'l-Cezîre es-sakafiyye, 2010.

yapısını değiştirerek, Kudüs'ü tamamen bir Yahudi şehri olarak dünya çapında tanıtmaktır.³

Bu faktörlerin bir araya gelerek, Filistin'de çağdaş Arap edebiyatı ve Arap dili çalışmalarına dair referans ve kaynaklarda bir eksikliğe yol açtığı gereğiaraştırmamızda karşılaştığımız başlıca zorluklardan biriydi.

³ Muhammed Sâlim ve Receb İbrahim ‘Avâd, *el-Huviyyetu'l- Luęeviye fî Filistîn Beyne Hatari'd-Dayâ' ve Hatmîyyet'l-bekâ' , Mecelletu Balâğ li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-İnsâniyye*”, Karabük üniversitesi, 2021.

GİRİŞ

FİLİSTİN'İN TARİHİ VE STRATEJİK ÖNEMİNE BİR BAKIŞ

I. FİLİSTİN TARİHİ

Filistin, Akdeniz'in güneydoğu bölgesinde yer alan coğrafi bir bölgedir ve Ürdün Nehri'nin doğusundaki bölgeleri de içine alacak şekilde Ürdün Vadisine kadar uzanır. Filistin, Batı Asya'da yer almakta olup, Asya ve Afrika'nın kesişim noktasında bulunduğu için Mısır'a bağlı Biladu'sh-Şam'ın güneybatı bölümünü oluşturur. Bu nedenle farklı kültürlerin, ticaretin ve politikanın odağı haline gelmiştir. Ayrıca, Filistin, semavi dinlerin tarihinde merkezi bir öneme sahiptir. Birçok şehri, özellikle Kudüs, tarihi ve dini açıdan bu dinlerin mensuplarınca kutsal sayılmıştır.

Filistin; Mısır, Lübnan, Suriye ve Ürdün arasında stratejik açıdan da önemli bir konuma sahiptir. Her şeyden önce kutsal bölge ve uygarlıkların beşiği olarak bilinir. En eski şehirlerden biri olan "Eriha" M.Ö. 8000 civarına kadar eski tarihlere iner. Hem Yahudilik hem de Hristiyanlık'ın beşiği olarak kabul edilir. Müslümanlar için de üçüncü kutsal şehir olarak kabul edilir; İsrâ ve Mirâç olayının geçtiği mekândır ve Müslümanlar namazlarında ilk kible olarak buraya yönelmiştir. Tarih boyunca Filistin; kültür, din, ticaret ve politika alanlarında köklü bağlantılara sahip olmuştur.

Filistin'deki tarihsel kanıtlar, tarih öncesi döneme kadar uzanan uzun ve iç içe geçmiş bir tarihten bahseder. Kenaniler bilindiği kadarıyla bu topraklara ilk yerleşen halk olmuşlardır. Sırasıyla antik Mısırlılar, Asurlular, Babilliler, Persler, Yunanlar, Romalılar, Bizanslılar, Arap Halifeleri, Haçlılar, Eyyubiler, Memlükler, Osmanlılar ve nihayetinde İngilizler tarafından yönetilmiştir. 1948'deki Nekbe'den sonra, bölgede İsrail olarak bilinen bir devlet ortaya çıkmıştır.⁴

Filistin'in Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine, özellikle Napolyon'un Mısır seferi sonrasındaki döneme dair tarihi oldukça önemlidir, bu süreç Filistin tarihinde köklü değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak kabul edilmektedir.

⁴ Filistin Dış İşleri Bakanlığının resmi web sitesi.
<https://mofa.ps/ar/%D9%81%D9%84%D8%B3%D8%B7%D9%8A%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%A7%D8%B1%D9%8A%D8%AE%D9%8A%D8%A9-2/>

II. OSMANLI DÖNEMİNİN SONUNDA FİLİSTİN

Napolyon'un Mısır'a ve ardından Biladu's-Şam'a düzenlediği sefer ve onunla bağlantılı olaylar, Filistin tarihinde belirgin bir etki yaratmıştır. Bu seferin Filistin üzerindeki etkileri Mısır'a olan etkilerinden daha az olduysa da, seferin tarihi Filistin için bir dönüm noktası olarak kalmaya devam etmiştir.

İngilizlerin Filistin'i işgali, Filistin'de dört yüzyıldan fazla bir süredir devam eden Osmanlı egemenliğinin son bulduğunun işaretçisi olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap bölgesi için önemi ve uzun süren egemenliğine rağmen, bu dönemin Arap dünyası tarihine yönelik ciddi çalışmalar hala az ve sınırlıdır. Bu durum genel olarak Arap ülkeleri ve özellikle Filistin için geçerlidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında Filistin, ekonomik, siyasi ve sosyal hayatın çeşitli alanlarını kapsayan köklü değişimlere tanıklık etmiştir. Ancak, bu hızlı ve önemli değişimler arasında, modern Filistin tarihi yeterli ilgiyi görmemiştir. Bundan dolayı özelde Filistin ve genel olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde Arap ülkelerinin tarihi, milliyetçiler ve Müsteşrikler tarafından yapılan yüzeysel ve çarpıtıcı yaklaşımlardan uzak, objektif tarih çalışmalarına daha fazla ihtiyaç duymaktadır.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl boyunca İstanbul'da reform ve tanzimat politikaları başlatmış, sonra da bu politikaları tüm vilayetlerine yaymıştır. Avrupai bir modele dayanan modernleşme politikaları, Filistin de dahil olmak üzere bu reformlardan etkilenen diğer bölgelerdeki yönetim ve kurumların yapısında büyük bir etkiye sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti, bu yüzyılın ellili yıllarının sonlarından itibaren ıslahat ve tanzimat siyasetini sıkı bir şekilde uygulamaya başlamıştır. 1858 yılında Toprak Kanunu, 1864 yılında ise Vilayetler Kanunu kabul edilmiş, modern ve yerel belediye yönetim kurumları oluşturulmuştur. Bu düzenlemeler, Filistin'in dünya sermaye piyasalarına dahil olmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. Avrupa'nın ekonomik ve siyasi nüfuzu farklı bölgelerde artmış, ayrıca, Hristiyan misyonerler, hayır kurumları ve vaizler, Filistin'de Batı kültürünün yayılması çabaları 19. yüzyılın altmışlı yıllarında bölge halkı arasında Batı kültürünün yayılmasını hızlandırdı.

1856'dan 1878'e kadar olan dönem, Filistin'de gerçek anlamda köklü dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuş ve bu dönüşümlerde Osmanlı Tanzimat politikasının büyük etkisi olmuştur.

Osmanlı kurumları toplumun tüm kesimine eğitim ve sağlık hizmetleri sunarak karşılığında vergi ödeme ve askere alma gibi bazı görevleri yerine getirmelerini istemiştir Kudüs bu reform ve düzenlemelerden Filistin şehirleri arasında en fazla yararlanan şehir olmuştur. Kudüs, Suriye vilayetinden ayrılıp bağımsız bir yönetim merkezi haline gelmiş ve bu yönetim bölgesi Filistin sınırlarının büyük çoğunluğunu kapsamıştır. Yönetimsel ve demografik açıdan diğer Filistin şehirlerinden daha ileri bir konuma yükselen Kudüs, Filistin'in resmi ve fiili başkenti haline gelmiştir⁵.

Bu dönemde Filistin nüfusunun önceki dönemlere göre belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu durum, ıslahat ve tanzimat politikalarından kaynaklanmaktadır. Tüm Filistin, özellikle Kudüs ve civarındaki ovalar, Hayfa, Yafa gibi sahil şehirleri bu reformlardan istifade etmiştir. Sahil ovalarında yeni köyler dahi oluşmuş ve buradaki şehirler gelişip Avrupa ile ticari ve kültürel ilişkilerin önemli limanları haline gelmiştir. Bu sayede Filistin genelinde güvenlik ve ekonomi iyileşmiş ve bunun sonucunda tarım ve ticaretin koşulları olumlu yönde etkilenmiştir. Topraklar, birçok kişinin sahip olmak ve tarım yapmak için yarıştığı bir zenginlik haline gelmiştir. İnsanlar daha önce yerleşilmemiş bölgelere dahi tarım yapmak ve yerleşmek için başvuruda bulunmuşlardır. Hayfa ve Yafa'nın ticareti canlanmıştır. Şehirler, özellikle de başkent Kudüs, büyük ticari öneme sahip olan bir idari başkent haline gelmiştir. Devlet eğitim, sağlık ve ulaşımı hizmetlerini iyileştirmiş şehrin alimleri de, değişime ve yeni fırsatlara dikkat çekmiştir. Halk, çocuklarını modern okullara gönderip modern hükümet kurumlarına entegre olmaya başlamıştır. Zenginler arazi satın alıp sahiplenmiş, neredeyse toprağın büyük bir bölümü feodal beylikler haline gelmiş olanların elinde toplanmıştır. Radikal dönüşümlerden en çok faydalananlar beyler iken, kaybedenler ise çiftçiler olmuştur.

Bu köklü değişim ve dönüşümler, daha sonra tercüme edeceğimiz kişilerin niteliklerine ve kimliklerine etki edecektir. Çünkü 19. yüzyılın ilk yarısında, çoğu düşünür ve aydın alimler el-Ezher mezunu iken, 19. yüzyılın ikinci yarısında, yazarlar,

⁵ 'Âdil Mennâ', *Târihu Filistîn fi Evâhiri'l-'Ahdî'l-'Usmânî*, *Mu'essestü'd-Dirâsâti'l-Filistîniyye*, 2. Baskı, Lübnan-Beyrut 1995, 9-11.

edebiyatçılar, gazeteciler ve dil bilimcilerin büyük bir kısmı modern resmi okullar ve Hristiyan misyoner okullarından mezun olanlar arasından çıkmıştır. Bu yeni seçkin aydınlar, kültür ve eğitimin yayılmasında tasavvuf tarikatlarının şeyhlerinin yerini almıştır. Ayrıca yeni seçkin aydınlar içersinde Hristiyan düşünürlerin belirgin bir rolü olduğunu da görmeye başladığımız bu dönemde bahsedilen düşünürler modern kültüre değişim ve laikliği taşımışlardır.

Arap Dünyasının modern uyanışına, diğer bir ifadeyle “nahda” hareketine katkı sadece Hristiyan misyoner okulları ve bunlardan mezun olanlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda bu okullarda ve modern okullarda okuyan Kudüs'teki el-Hâlidî ailesi gibi birçok Müslüman aristokratın da katkısı olduğu muhakkaktır. Bu gibi ailelerin, Filistin'in kültürel ve bilimsel yönden yenilenmesi ve ilerlemesi yönünde önemli faaliyetleri olmuştur. Diğer taraftan 20. yüzyılın başlarında dini tarikatların rolleri azalmış olmasına rağmen, Filistin toplumunun çoğunluğunda İslam dininin kültürü hala hakimdi.

1882 yılında Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesinin Filistin tarihi için büyük bir etkisi ve özel bir önemi vardır. Filistin'de Avrupa'nın etkisi siyasi ve ekonomik olarak artmış ve İngiltere'nin Mısır'ı işgali, Siyonist göçün Filistin'e başlamasıyla eşzamanlı olmuştur. Ayrıca Filistin'in İngiliz işgali, bölge üzerinde dört yüzyıl boyunca süren Osmanlı hakimiyetinin sonu olarak kabul edilmektedir. Siyonist hareket liderleri Avrupa devletlerinin desteğini kazanmak için çabalamış ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz sömürge çıkarları Siyonist çıkarlarla birleşmiştir. Bu durum meşhur Balfour Deklarasyonu'na yol açmış ve önce 450 yıllık Osmanlı yönetimi altında olan Filistin, 1917 yılında İngilizlerin eline geçmiştir⁶.

III. NAPOLYON'UN SEFERİ VE FİLİSTİN ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Fransızların Mısır'a ve ardından Suriye'ye yönelik seferi, bu bölgelerin halkları üzerinde birçok alanda büyük ve ciddi etkileri olmuştur. Ancak Fransızların Akka surlarını geçememesi ve hızlı bir şekilde Mısır'a geri çekilmeleri, bu seferin etkilerinin genelde Biladu'sh-Şam, özelde ise Filistin için sınırlı kalmıştır.

⁶ Mennâ', 11-19.

Napolyon'un Mısır'a yönelik seferi, Osmanlı hükümdarlığının Mısır'daki egemenliğinin zayıflamasında önemli bir rol oynamıştır. Bu durum 1801'den sonra, modern Mısır'ın öncüsü ve valisi olan Muhammed Ali Paşa'nın yükselişine kapı aralamıştır.

Modern dönemin inşası bakımından öncü olan Muhammed Ali Paşa Mısır'daki iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra, Mısır'da modern merkezi devletin Avrupai tarzda inşasına temel oluşturan reform politikalarını benimsemiştir.

Biladu'ş-Şam ise Fransızların başarısızlıkla sonuçlanan seferlerinin ardından olağan akışına geri dönmüştür. 19. Yüzyılın ilk otuz yılı, bölgede önceki yüzyılda egemen olan yönetim ve yönetim tarzının bir devamı niteliğinde olmuştur.

Mısır'da ardından Biladu'ş-Şam'da gerçekleşen Napolyon seferi ve bununla ilişkili olaylar, Filistin tarihi üzerinde önemli bir etki oluşturmıştır. Mısır'a olan etkileri dolaylı da olsa Filistin üzerinde de hissedilmiş ve bu etkiler Filistin tarihi için bir dönüm noktası olarak kalmıştır. Aynı zamanda Arap uyanışı için önemli bir faktör olan bu sefer, Orta Doğu ülkelerinin genelinde ve özellikle Mısır ve Biladu'ş-Şam ve dolayısıyla Filistin'i de içeren Arap ülkelerinin edebi ve entelektüel yaşamı üzerinde Uyanış dönemi için de başlangıç olmuştur. Bu önemi dikkate alarak, bu konuyu detaylı bir şekilde tartışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN ÇAĞDA ARAP UYANIŞI

1.1. MODERN ÇAĞDA ARAP UYANIŞI (NAHDA)

“Nahda hareketi, Arap dünyasında modernleşme sürecinin erken dönemi olarak kabul edilir. On dokuzuncu yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünün ve Avrupa’nın hegemonik bir güç haline gelmesinin kesiştiği tarihsel anın, Arap düşünce sistematizindeki etkisini ifade eder. Arapça literatürde, “Arap uyanışı” ya da “Arap rönesansı” olarak tanımlanan nahda, siyasal ve kültürel bir harekettir”.⁷

Arap aydınlanması olarak da bilinen modern Arap uyanışı, başlangıçta Mısır ve Lübnan’da ortaya çıkan ve daha sonra Şam, Bağdat, Kudüs ve Marakeş gibi diğer Arap başkentlerine yayılan düşünsel ve sosyal bir durumdur.

Modern Arap Uyanışı, Arapların hayatında çok önemli bir dönemdir. Bu dönem, 19. yüzyılın başında başlamıştır fakat (Albert Horanî)⁸ gibi bazı tarihçiler, Uyanış’ın başlangıcını 1798’deki Napolyon’un seferine bağlamaktadırlar.⁹

Modern Arap Uyanışı aydınları ve yazarları, bu uyanışın edebi ve siyasi faktörlerini tartışmış olup, bu dönemin çeşitli konularını ele aldılar. Ancak uyanışın sebeplerini belirleme ve kaynaklarını açıklama hususunda farklı düşüncelere sahiptirler. Bazı yazarlar Arap Uyanışı’nın 1798’de Fransızların Mısır’a düzenlediği seferin bir sonucu olduğunu ve bu seferin Doğu yani Arap dünyası ile Batı yani Avrupa arasındaki temasın ardından genel manada Arapların özelde ise Mısırlıların yeni bir hayat ve yeni bir kültürle tanışmasına yol açtığını düşünmektedirler.¹⁰ Bazıları ise, bu Uyanış’ın Mısır’daki Fransız seferinden önce yaşanan fikir ayrılıkları ve mahallî hareketlerin sonucu olduğunu iddia etmektedirler.¹¹ Ancak gerçek şu ki, bu Uyanış, bir yandan çeşitli

⁷ Eccehan Somuncuoğlu, “On Dokuzuncu Yüzyılda Nahda Hareketi: Modern Arap Düşüncesinin Oluşumu, Kapsamı ve Sınırları”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 3(1), Mart 2015.

⁸ Albert Habîb Horânî, (1915-1993) Modern Dönem Arap Tarihi Alanındaki Çalışmalarıyla Tanınan Arap Asıllı İngiliz Tarihçi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hourani-albert-habib>

⁹ Albert Habîb Horânî, *Târîhu’s-şu’ûbi’l-‘Arabiyye*, Dâr Tlâs li’-d-dirâsât ve’t-terceme ve’-n-neşr, 1991, Şam, Suriye, 103.

¹⁰ Ahmed Derviş, *Medhal İle’l-Edebi’l-‘Arabi’l- hadîs*, Şebeketu’l-Aluka, Kısmu’l-Kütüb, 2008, 13.

¹¹ Şevkî Bin Hasan, *Napolyon ve ustûretu’t-tenvîr: ‘an eyyi Sadmetin netehades?’*, el-‘Arabi’l-cedîd web sitesi, yayın tarihi: 19.03.2016, Erişim Tarihi: 30.3.2023.

etkileşimler ve dış etkilerin, diğer yandan da Mısır ve bazı Arap bölgelerinde 19. yüzyıl boyunca yaşanan sosyal ve siyasi değişimlerin sonucudur. Bu etkileşimler, karşılaşılan zorluklara rağmen, yeni bir hayatın ve daha sonraki aşamalar için genel bilinç ve kapsamlı bir yenilenmenin habercisi olmuştur. Çünkü tarih, başlangıçta zayıf olup daha sonra reform ve değişim ile güçlenen bir halkadır.¹²

1798-1801 yılları arasında General Napolyon Bonapart tarafından Osmanlı vilayetleri olan Mısır ve Şam'a karşı gerçekleştirilen Fransız seferi, askeri bir harekâtı. Bu seferin amacı ise, Fransız çıkarlarını savunmak ve İngiltere'nin Hindistan'a erişimini engellemektir. Aynı zamanda seferin bilimsel hedefleri de vardı.¹³

Fransızların 1798 Mısır seferi, Doğu'nun uyanışında büyük bir medeniyet şoku yarattı. Doğu, yaşam biçimi ve eğitim müfredatında birçok düşüncesini yeniden gözden geçirme fırsatı buldu. Bu, Doğu'nun modern çağa adım atması için önemli bir adımdı. Ancak bu şokun kültürel etkileri yaklaşık yarım asır sonra ortaya çıkmaya başladı.¹⁴

1.2. ARAP UYANIŞINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Arap Uyanışının gerçekleşmesine sebep olan çeşitli faktörler vardır ve bazıları şu şekildedir:

1.2.1. İslami Reform Hareketleri

Arap dünyasında, Arapların ve Müslümanların geri kalmalarına sebep olan bid'atlar ve hurafelerin yayılması gibi bazı faktörleri ortadan kaldırmak için bir dizi İslami hareket gerçekleşti. Bu hareketler, Müslümanların birliğinin temeli olan Kur'an ve Sünnet'e geri dönmenin önemi, İslam dininin üzerine sonradan eklenen yanlış düşünce ve inanışlardan arındırılması ve sömürgecilikle mücadele için cihat kapısının açılması gibi konular üzerinde yoğunlaştı ve Arapların fikri uyanışına katkıda bulundu.

<https://www.alaraby.co.uk/%D9%86%D8%A7%D8%A8%D9%84%D9%8A%D9%88%D9%86-%D9%88%D8%A3%D8%B3%D8%B7%D9%88%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%86%D9%88%D9%8A%D8%B1-%D8%B9%D9%86-%D8%A3%D9%8A-%D8%B5%D8%AF%D9%85%D8%A9-%D9%86%D8%AA%D8%AD%D8%AF%D8%AB%D8%9F>

¹² Munzir Ma'âlikî, *Me'âlimu'l-Fikri'l- 'Arabî fi 'Asri'n- Nahdati'l- 'Arabiyye*, Dâr İkrâ, Beyrut, Lübnan 1986, 25.

¹³ Lemyâ Bin Kasımiyye, *Te'sîru hameleti Napolyon Bonapart 'alâ Mısır 'İlmiyyen ve Skâfiyyen*", Câmî'atu Muhammed Bûdiyâf, Mesila, Cezayir, kısmu't-târih, eğitimi yılı: 2018-2019, 13,14.

¹⁴ Derviş, 13.

Bu tür reformist İslami hareketlere Afrika kıtasının kuzeyinde başlayan Senusi hareketi, Sudan'da başlayan Mehdi hareketi ve Necid bölgesinde başlayan Vahhabi hareketi gibi dinî hareketleri örnek verebiliriz. Bu dinî hareketler, İslamiyet için faydalı olan konuları ele alma, anlam üzerinde durma, süslü ve gereksiz ifadelerden kaçınma, bazı yanlış anlaşılımları gidermeye çalışma ve edebi yeniliklere teşvik etme gibi konularla edebiyatın yeniden canlandırılmasına katkıda bulunmuştur.¹⁵

19.yüzyılda Arap ülkelerinde birçok İslami reform hareketi dolyısıyla birçok lideri de ortaya çıkardı. Bu liderler, fikirleriyle Arapların Uyanışına ve kendi ülkelerinin içinde bulunduğu kaotik halden kurtuluş çabasına katkıda bulundu. "Kur'an'ın Tefsiri" adlı kitabın yazarı Reşîd Rızâ (1865-1925), bu liderlere örnek verilebilir. Bir diğeri ise, İslami birliği destekleyen düşünür Cemaleddin el-Afgani (1830-1897) ve öğrencisi Muhammed Abduh (1849-1905)'tur. Ayrıca Mısır'daki el-Ezher şeyhleri de bu konuda etkili olmuştur. Muhammed Abduh fikri ve kültürel durgunluğu ortadan kaldırmak ve İslam fikhını yenilemek için çağrıda bulunan ilk kişidir. Şeyh Mustafâ el-Merâğî (1881-1945), Ezher Şerifi alimlerinden biridir ve eserleriyle büyük ilgi ve kabul görmüştür. Eserleri arasında *Nizâmu'l-hisbe fi'l-İslâm* ve el-Merâğî'nin *Kur'an Tefsiri* (sekiz ciltlik bir eser) bulunmaktadır¹⁶.

1.2.2. Napolyon'un Mısır ve Biladu's-Şam Seferi

Mısır, Suriye ve Lübnan, Filistin ile Ürdün'ü kapsayan Biladu's-Şam, Avrupa medeniyeti; Batı kültürü ile gelen yabancı etkilerle tanışan ilk ülkelerdir. Bu ülkeler modern çağın başından itibaren bu etkilere maruz kaldılar. Mısır 1798'de, Suriye kıyıları ise 1799'da Napolyon seferiyle tanıştı. Buna karşın diğer Arap ülkeleri ise aynı yıllarda batı dünyası ve medeniyetinden izole olarak yaşamaktaydı¹⁷.

¹⁵ Samîha Nasır Halîf, 'Avâmilu'n-nahdati'l-edeb fi'l-'asri'l-hadîs" erişim tarihi: 30.08.2023

https://mawdoo3.com/%D8%B9%D9%88%D8%A7%D9%85%D9%84_%D9%86%D9%87%D8%B6%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%AF%D8%A8_%D9%81%D9%8A_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B5%D8%B1_%D8%A7%D9%84%D8%AD%D8%AF%D9%8A%D8%AB

¹⁶ eş-Şerbînî el-Mursî Mâdî, 'Ulâ, *En-Nahdatu'l-'Arabiyyetu'l-Hadise fi'l-Edbi'l-'Arabî, Esbâbuhâ ve Mezâhiruhâ*, Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb fi'l-Mansûra, 06.10.2019 ,aded: 6, c.108,s.1925.

¹⁷ Muhammed el-Kettânî, *es-Sirâ'u beyne'l-kadîm ve'l-hadîs fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-hadîs*, Dâru's-Sakâfa, Kazablanka,Fas, I, 22.

Napolyon'un Mısır'a yaptığı seferin çeşitli alanlarda birçok sonucu oldu. Napolyon ile Arapların Batı (Avrupa) ile doğrudan teması sonucu Arapların bilimsel ve edebi yönden Batı hayatına açılması bu temasın en önemli sonuçlardan biridir.

1.2.2.1. Bilim Adamlarından Oluşan Bir Ordu:

Seferin siyasi ve askeri planının başarısız olması ve Fransızların üç yıl sonra mağlup olarak ülkelerine dönmesine rağmen, sefer ile birlikte gelen bilimsel ve fikri düşünceler, modern çağda Arap edebiyatının uyanışının en önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Napolyon Bonapart, 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve “Aydınlanma Çağı” olarak adlandırılan Fransızlar kuşağına mensuptu. Bu kuşağa mensup olanlar, bilgi ve güç arasında bulunan güçlü bağın önemi hakkındaki inancı benimsemiş ve her ikisinin de birbirine ihtiyacı olduğunu kabul etmişlerdir. Bu nedenle, Bonapart Mısır’a yönelmeden önce, gideceği topraklar hakkında bilgi sahibi olmak için Mısır’a ilgi duyan Fransız bilim insanlarından yararlanmış ve onları danışman olarak kullanmıştır. Daha sonra “bilim adamları ordusu” olarak adlandırılan bir grup bilim insanını araştırma yapmaları için yanında götürmüştür. Bahsi geçen bilim adamları Mısır hayatının tüm yönlerini bilimsel olarak keşfettiler. Bu keşifler, daha fazla nüfuz ve kontrol sağlamak ve bu topraklara hakim olmak hedefini gerçekleştirmek için bir yol ve araç olarak kullanıldı. Uzun yıllar böyle bir dönemle tanışmayan Mısırlılar, bu bilim adamları ve araştırmacılar ile birlikte fikri bir uyanış atmosferine girmiş oldular.¹⁸

1.2.2.2. Mısır Bilim Akademisinin Kuruluşu

Bonapart, Mısır'a girdiğinde 12 matematik, 12 doğa bilimleri, 12 politik ekonomi ve 12 edebiyat araştırmacısı ile toplam 48 üyeden oluşan Mısır Bilim Akademisi'ni kurdu. Akademinin merkezini Kahire'deki Nasiriye Mahallesi olarak belirledi. Napolyon bu akademinin başkan ve başkan yardımcısının Fransız bilim adamlarından seçilmesini istedi. Akademi üyeleri her biri kendi uzmanlık alanında değerli bilimsel araştırmalar yayınlamaya başladı. Akademi her üç ayda bir bilimsel bir dergi çıkardı. Fransız işgali 1801'de sona erdiğinde akademi kapatıldı ancak bir grup Fransız ve

¹⁸ Derviş, 14-15.

Mısırlı bilim adamı yaklaşık 60 yıl sonra bu akademiyi yeniden açmayı planladılar. Böylelikle 1859'da "Mısır Bilim Akademisi" tekrar açıldı.¹⁹ Akademi bugün hala bu isimle faaliyet göstermektedir.

Mısır Bilim Akademisi'nin en değerli eserlerden biri, "*Mısır'ın Tanıtımı*" başlıklı devasa bilimsel ansiklopedidir. Farklı bilim dallarındaki bilim adamları, yaklaşık çeyrek asır boyunca, Mısır'ın her yönünü kapsayan dokuz ciltlik bu ansiklopediyi tamamlamak için çalıştı. Fransızca yazılan bu ansiklopedi, Mısır'ın toprak yapısı, arazi ve su dağılımı, zirai ürünleri, Mısır'daki antik kalıntılar, gelenekler, lehçeler, coğrafi bölgeler, dağlar, mineraller, insan aktiviteleri ve Mısır yaşamı gibi konuları içermektedir.²⁰

Mısır için önemi büyük olan bu ansiklopedinin Fransızcadan Arapçaya çevirisi, birkaç yıl önce tamamlanmıştır. Bu seneler boyunca Mısır'a ilişkin bilgiler Fransız diline hapsedilmiş ve sadece Fransız okuyuculara açık olmuştur. Yani sadece Fransızca bilen Araplar bu bilgilere erişebilmektedirler²¹.

Napolyon'un Mısır'da bilimsel enstitüyü kurması, bilim hayatında büyük bir yankı uyandırdı. Mısırlılar bu enstitüden elde edilen tüm başarılarından faydalandılar. Bazı Mısırlıların enstitüyü ziyaret edip faaliyetlerini gözlemlemesi, batı bilimlerine daha fazla ilgi duymalarına neden olmuştur²².

Bu bilimsel enstitü'nün en önemli başarıları şu şekildedir. Bu enstitünün kurulmasının ardından:

- Arapça ve Fransızca matbaalar kurulmuştur.
- Biri siyasi diğeri ekonomik ve bilimsel olmak üzere iki Fransızca gazete yayınlanmıştır.
- Yönetim kararları ve hükümet hedeflerinin açıklanması için Arapça bir gazete yayınlanmaya başlanmış ve Fransa işgalini desteklemek için propaganda yapılmıştır.

¹⁹ Derviş, 15-16 .

²⁰ Bkz. Vasfu Mısır, (*Description de l'Égypte*), Charles Louis Fleury Panckoucke, İkinci Baskı, Arabçaya çeviri, Zuheyr eş-Şâyib, Sunduku't-tenmiyeti's-Sekâfiyye, Mısır 1992.

²¹ Derviş, 14-16.

²² Derviş, 14-16.

1.2.3. Arapların Batı ile Teması

Arapların Batı ile teması; Avrupa'dan Arap ülkelerine gelen Hristiyan misyoner, Müsteşrikler ve Mısır'dan Avrupa'ya giden bilimsel heyetler aracılığıyla gerçekleşmiştir.

1.2.3.1. Misyonerler ve Oryantalistler

17. yüzyıldan itibaren Biladuş-Şam Bölgesine kadar ulaşan Hristiyan misyonerlik heyetleri, Arap dünyasındaki fikri uyanışa katkıda bulundu. Bu heyetlerin yarattığı olumsuz etkilere rağmen bu misyonerlerin, matbaaların kurulması ve Arap ülkelerine yayılma etkinlikleri, dini ve eğitim kitaplarının basımını kolaylaştırdı. Misyoner okullarında Arapça eğitim verilmeye başlandı ve birçok tarihi kitabın çevirisi yapılarak Arap dünyasında yaygınlaştırıldı²³.

Oryantalizm, Batılıların doğunun ilmi tarihi, dili, edebiyatı ve genel manada kültürü ve medeniyeti üzerindeki çalışmaların genel adıdır.²⁴ Bu manada “Oryantalizm” bilimsel ve tarihi bir terim olup farklı amaçlar için Batılı bilim adamlarının Doğu'ya doğru yönelmesini, doğunun bilim, din ve kültürlerini incelemesini ifade eder. Oryantalist ise, doğunun toplumsal durumunu, tarihini, inançlarını, fikirlerini ve geleneklerini inceleyen uzman demektir.²⁵ İşte bu bağlamda Oryantalistlerin sürdürdükleri faaliyetler de modern çağda Arap uyanışında önemli rol oynamıştır.

1.2.3.1.1. Müsteşriklerin Modern Arap Edebiyatına Katkıları

Arap dünyası ile temasa geçen müsteşrikler (oryantalistler) Arap dili ve edebiyatı alanında oldukça yoğun ve bir o kadar da titiz çalışmalar içerisine girmişlerdir. Bunların sürdürdükleri faaliyetleri ve araştırmaları farklı alanlarda çeşitlilik arz etmektedir. Biz burada eleştiri ve edebiyat alanlarındaki önemli faaliyetlere değineceğiz.

²³ el-Mudîriyyetu'l-‘âmme li'l-menâhic, Vizâretu't-terbiye” Târihu'l-bilâdi'l-‘Arabiyyeti'l-hadis ve'l-mu‘âsir”, 6.baskı, Irak 2021, 37.

²⁴ Mahmûd Hamdî Zakzûk, *el-İstişrâk ve'l-Halfiyyetu'l-Hadâriyye li's-Sırâ'i'l-Fikrî*, Dâru'l-Ma‘arif, Mısır, 1989, 18.

²⁵ Muhammed ed-Dîb, *Menâhicu'l-Bahs fi'l-Edeb ve'l-luğa ve't-terbiyye*, Dâru'l-Âdâb li'n-neşr ve't-tevzî', 2001, 95.

1.2.3.1.1.1. Elyazmalarının Toplanması ve Basılması:

Elyazması” teriminin Arapça karşılığı “Mahtût” olarak verilmektedir. Sözlükte, el ile “çizmek” veya “yazmak” anlamına gelen (خطاً-يخطُ خطً) kökünden gelmektedir.²⁶ Terim olarak ise “yazma, el yazması, mahtût” (genellikle çoğul şekli “mahtûtât”) gibi kelime ve terkiplerle belirtilen yazma eser Batı dillerinde Latince “manuscript” (çoğulunun kısaltması MSS) kelimesiyle ifade edilir.”²⁷

Elyazmaları (mahtutlar): Alimlerin eserleri ve edebi çalışmalarıdır. Bu terim basımdan sonra ortaya çıkan bir kelime olduğu için, eski konuşmalarda bu kelime “elyazması” şeklinde geçmez.

Batılılar Uyanış döneminin başlangıcından sonra, elyazmalarını toplama konusunda diğer uluslara göre daha fazla çaba gösterdiler. Napolyon’un Mısır ve Biladu’ş-Şam seferinden sonra oryantalistler, Arap kültür ve edebi mirasını tanımak için büyük çaba sarfettiler. Bu faaliyet hem Batı hem de Araplar nezdinde değer kazandı. Bu nedenle Arapça elyazması eserlerin toplanıp Avrupa kütüphanelerinde korunması, bireyler, kuruluşlar ve devletler için ortak bir amaç haline geldi. Ancak bu eserler, değerini takdir edemeyen bazı kişiler tarafından istismar edildi. Dr. Mahmud Zakzûk kitabında²⁸, oryantalistlerin elyazması eserleri toplamasını ele almıştır. Bazı Avrupa hükümdarları, Doğu ile ticaret yapan gemilere, elyazması eserlerden getirmeleri için baskı yapmış, hatta Avrupa’daki bazı kurumlar ise bu elyazması eserleri satın almak için temsilciler göndermişlerdir²⁹.

Özetle, oryantalistler el yazmalarını toplayıp bu eserleri koruma, dizinleme, inceleme ve yayınlama gibi konular için büyük çaba sarf etmişlerdir. Böylelikle okuyuculara bu eserlere ulaşabilmeleri hususunda olanak sağlamış oldular.

²⁶ *El-mu‘cemu’l-vasîl*, Mecma‘u’l-luğati’l-‘Arabiyye, Mektebetu’ş-şurûk ed-devliyye, Mısır ,4.baskı, 2004, 224.

²⁷ Orhan Bilgin, “Yazma”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIII, 369.

²⁸ Zakzûk, 73 .

²⁹ Câmi’atu Vahran, *Kısmu’l-Hadâreti’l-İnsâniyye ve’l-İslâmiyye*, (Lisansüstü Programı, İlk Yıl), “*Mikyâsu menheciyyeti’l-bahs ve i’dâdi’r-resâ’il*” dersi, Akademik Yıl: (2019-2020), Ders 7.

1.2.3.1.1.2. Tercüme

Arap kültür mirasıyla büyük ölçüde ilgilenen oryantalistler, edebiyat, edebiyat tarihi ve tarih gibi pek çok alanda değerli buldukları eserleri Avrupa dillerine çevirmişlerdir. Bu çeviriler aracılığıyla Arap ve İslam mirasının sırlarını ortaya çıkarmayı hedeflemişlerdir. Çünkü bir dilden başka bir dile çevirinin, modern çalışmaları inceleyip farklı yönlerini anlamaya yardımcı olacağı aşikardır.

Oryantalistlerin çevirisini yaptıkları eselerin başında Ebu'l-Fidâ'nın Tarihi, Taberî Tarihi, Me'sûdî'nin Murûcu'z-Zeheb adlı eseri, el-Makrîzî'nin Târîhu'l-Memâlik'i, Süyûtî'nin Târîhu'l-Hulafâ'sı, Gazâlî'nin İhya'u 'ulûmi'd-dîn'i gibi İslami ilim, tarih ve edebiyat alanlarında yüzlerce eser bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Orta Çağda Arap ve Müslümanların felsefe, tıp, astronomi ve diğer alanlarda yazdıkları eserlerini de tercüme etmişlerdir.³⁰

Müsteşriklerin çevirisini yaptıkları kitaplar içerisinde şüphesiz Kur'ân-ı Kerim ve Hadisler de bulunmaktadır. Kuran ilk kez on ikinci yüzyılda tercüme edilmiş ve o zamandan beri, müsteşrikler Kuran'ı tüm Avrupa dillerine tercüme etmek için birçok çalışma yapmışlardır. Giriş kısmında İslam ile ilgili görüşlerini sunmuşlardır. Ancak bu görüşler içerisinde çoğu zaman İslami gerçeklerle uyuşmayan görüşler de bulunmaktadır.³¹

Diğer taraftan eleştiri, şiir, hikâye, roman ve tiyatro gibi alanlardaki Avrupa edebiyatına ait eserler de Arapça'ya çevrilmiştir.³² Arapçadan çeviriler, Avrupa bilim, kültür ve edebiyatına farklı bir bakış açısı getirirken Arapçaya çevirisi yapılan eserler de Arap yazar ve Müslümanların yaratıcı düşünceleri yönünde etkili olmuştur. Avrupa edebiyatı ile ilgili birçok örnek Arap yazarların yazılarına yansımıştır. Bu durum kısa hikâye, roman, tiyatro ve diğer alanlarda Arap yazarların büyük bir yol kat etmesini sağlamış ve yazarlar, Arap mirası ve çağdaş Batı örneklerinden farklı olarak kendilerine yeni bir yol çizmişlerdir.

Müsteşrikler, Batı'dan Doğu'ya aktardıkları eserlerle yetinmeyip aynı zamanda, Avrupa ülkelerinde konferans ve sempozyum gibi bilimsel toplantılar düzenlemişler ve

³⁰ Zakzûk, 77.

³¹ Zakzûk, 77.

³² Ahmed ed-Dîb, *Eseru'l İstişrâk Fi'n-Nahdeti'l-Arebiyyeti'l-Hadise*, Dr. Mohamed ed-Dîb'in resmi web sitesi, yayın tarih: 28/11/2021, https://sayedaddeeb.com/blog-post_7-2/

toplantılarda Arap dünyasının siyasi, ilmi ve edebi gerçeklerini tartışmışlardır. Örneğin müsteşriklerin düzenlediği ilk Müsteşriklerin ilk uluslararası konferansı 1873'te Paris'te düzenlendi. Ardından Almanya, Fransa, Britanya ve İrlanda gibi ülkelerde Doğu ve Batı arasındaki edebi karşılaştırmalar, orijinallik, modernite ve diğer ortak meselelerin görüşülmesi için, yüzlerce oryantalistin katıldığı konferanslar düzenlendi.³³ Bu toplantılara birçok bilim adamı ve yazarın katılım amacı Arap mirası ve yaratıcı ve eleştirel eserleri tanınması olmuştur. Bu etkinlikler sadece Avrupa ülkelerinde düzenlenmedi aynı zamanda Arap ve İslam dünyasında da düzenlendi. Amaçları ise okuyucuların, Doğuya taşınan fikir ve düşüncelerle tanışmasıydı.

Bu konferansların olumlu sonuçları, Doğu'nun dil, edebiyat ve diğer sanat alanlarına yansıdı. Müsteşrikler konferans ve sempozyumların yanı sıra dergiler yayınladılar. İngiltere'de yayınlanan "The Islamic World", Viyana'da yayınlanan "Yenâbi'u's-Şark" ve Paris'te yayınlanan "el-İslâm" gibi dergiler³⁴ buna örnek gösterilebilir. Düzenlenen konferanslar, dergiler ve diğer etkileşim yolları, Müsteşrikler ve Araplar arasında önemli bir bağ oluşturdu.

1.2.3.1.1.3. Kitap, Makale ve Sözlük Yazımı:

Oryantalistler, kütüphanelerde topladıkları, inceledikleri ve yayınladıkları Arapça elyazmalarıyla sınırlı kalmadılar, bir taraftan da kitap yazma, önsöz yazma, sözlük hazırlama, makale yayınlama gibi faaliyetlerde bulundular. Bu çabalar sadece dil ve edebiyatla sınırlı kalmadı, aynı zamanda kültür, tarih, siyaset, medeniyet ve kütüphane dizinleri gibi diğer alanları da kapsadı.³⁵

Oryantalistler pek çok farklı ilmi alanlarda kıymetli eserler vermiştir. C. Brockelmann'ın *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (1868-1956) adlı eseri bu alanın en güzel

³³ Muhammed ed-Dîb, *el-Musteşrikûn ve't-Turâsu'l-'Arabî el-İslâmî*, Câmi'atu'l-Ezher, Kısmu'l - Luğati'l-'Arabiyye, Zekâzik, Mısır 2015.

³⁴ Muhammed ed-Dîb, *el-Musteşrikûn ve't-Turâsu'l-'Arabî el-İslâmî*, Câmi'atu'l-Ezher, Kısmu'l - Luğati'l-'Arabiyye, Zekâzik, Mısır 2015.

³⁵ Oryantalistler tarafından yazılan önemli sözlükler bazıları şunlardır:

1. Oryantalist Antonio Gigalios tarafından yazılan Arapça-İtalyanca Sözlük.
2. Oryantalist Jacob Julius tarafından yazılan Arapça-Latin-Hollandaca Sözlük.
3. Oryantalist George Fehlhallm Freitag tarafından yazılan Arapça-Latin Sözlük.
4. Oryantalist Edward Lane tarafından yazılan Arapça-İngilizce Sözlük, 8 ciltten oluşan büyük bir çalışmadır.

Ahmed Kâs, *İshâmâtu'l-musteşrikîn fi't-te'lifî'l-mu'cemî*, Câmi'atu'l-Ağvât, Cezayir, Mecelletu tarihi'l-'ulûm, aded: 4.

örneğini oluşturmaktadır. C. Brockelmann, Arap edebiyatı tarihi alanındaki bu eserini 5 cilt halinde hazırlamış ve 18 bölüme ayırmıştır. Brockelmann, bu kıymetli eserini önce Almanca yazmıştır. Ciltler büyük boyutlu olarak basılmış olup daha sonra altı bölümü Arapçaya çevrilmiştir. Bu kitabın Arapça'ya çevrilmesi, Arap okuyucuları ve aydınları için önemli ve faydalı bir adım olmuştur.

İslami ilimler ve hadis alanında da önemli serler verilmiştir. İslam Ansiklopedisi, Nebevi hadisler için hazırlanan fihristli sözlük, Kütüb-i Sitte, Dârimî'nin Müsned'i, İmam Mâlik'in el-Muvatta'sı ve Ahmed b. Hanbel'in el-Musned'i farklı alanlarda çalışmalar yapan oryantalistler tarafından hazırlandı.

1.2.3.1.1.4. Yüksek Öğretimi

Oryantalistlerin çalışmaları, planları ve yöntemleri sistemli ve kapsamlı bir perspektifle hazırlanmıştır. Batılılar, oryantalist çalışmaları yaymak için özel enstitüler ve bazı ülkelerde eğitim programları oluşturdu. Bunun nedeni ise hedeflerinin, doğrudan iletişim, bilimsel konferans ve seminerler yoluyla kitlelere ulaşabileceklerine dair olan inançlarıydı. Bu enstitüler, oryantalist çalışmalar için uzman yetiştirilmesine yardımcı olmuştur. Batılılar ayrıca bazı ülkelerde seminerler düzenleyerek ve Arap aydın ve yazarları ile görüşerek onları etkilemeye çalıştılar. Oryantalist çalışmalar için kurulan özel enstitülerin bir amacı da budur.

Batı üniversitelerinin araştırma merkezlerindeki dersler ile, ortak dil aracılığıyla iletişimi kolaylaştırmak amaçlanmıştır. Bu ortak dil, eğitim, edebiyat ve kültür gibi alanlarda kullanılmıştır. Batılı profesörler, özellikle Mısır ve Biladuş- Şam bölgesine gelmişler ve bu profesörler, edebi sanatların özenle korunması ve geliştirilmesinin önemi ile ilgili dersler vermişlerdir. Bununla birlikte Batılıların edebi alandaki çabalarından yararlanmanın önemini vurgulamışlardır. Farklı dillerdeki edebiyatlar arasındaki buluşma, Arap ve İslam dünyasında büyük ses getirmiştir.

Dr. Mahmud Hamdî Zakzûk bu konuda şöyle demiştir³⁶: “Avrupa veya Amerika'daki her üniversitede İslam ve Arap çalışmaları için özel bir enstitü var, hatta Münih Üniversitesi gibi bazı üniversitelerde daha çok oryantalizm enstitüsü var. Her enstitü bir profesör tarafından yönetiliyor ve birkaç öğretim görevlisi ve yardımcıları

³⁶ Zakzûk, 71-72.

tarafından destekleniyor. Bu enstitülerin amacı Arapça lisans, yüksek lisans ve doktora bölümlerinde öğrenci yetiştirmektir. Bu öğrenciler akademik oryantalizm veya diğer alanlarda çalışmalarına devam edeceklerdir.

Bu enstitülerin bir diğer önemli tarafı ise sadece oryantalist öğrenci yetiştirmekle sınırlı kalmamasıdır. Bu enstitüler diğer farklı dillerde bilgi sahibi olan birçok Arap ve Müslüman kişiye kapılarını açmıştır”. Bazı Arap ülkelerindeki ilmi eğitim merkezleri, birçok Batılı oryantalist yazarın açık bir şekilde varlığına tanık olmuştur. Bu yazarlar, ülkelerine gelerek üniversitelerinde ders veriyor, edebiyat ve sanatın farklı yönlerini anlatıyorlardı. Bu durum da Arap aydınlarının bu Avrupalı yazarlardan etkilenmelerine olanak sağlıyor ve böylelikle modern çağda edebi etkinlikleri zenginleştiriyordu.³⁷

1.2.3.2. Avrupa’ya Giden İlmi Heyetler

Bilim heyetlerinin, Uyanış'ın yükselişinde önemi büyüktü çünkü bu misyonlar sayesinde modern Avrupa bilimleri Doğu ülkelerine taşındı ve deneysel bilgileri, araştırma ve çalışma yöntemlerini, bilim ve edebiyat konularını ve bunların nasıl aktarılacağını öğrenmek için bu heyetten faydalanıldı. Muhammed Ali Paşa'nın heyeti, 1813 yılında Avrupa'ya gönderilen ilk heyetlerden biridir. Üstün başarı gösteren öğrenciler özellikle Fransa'daki bilimsel enstitülere gönderildi. İkinci bilim heyeti ise 1826 yılında gerçekleşti ve bu heyete 40 öğrenci katıldı. Muhammed Ali Paşa, öğrencilerin ilerlemesini takip etti ve onları çalışmaya ve bilgi edinmeye teşvik etti. Öğrenciler tıp, cerrahi, mühendislik, tarım ve askeri gibi çeşitli alanlara ayrıldılar bu alanlarda uzmanlaştılar³⁸.

Avrupa eğitimi gören en meşhur kişilerden biri, "Rifa'a et-Tahtâvî"dir (1801-1873). O, Fransızca'dan Arapça'ya çeviriler yapmış ve çeviri okulunu kurmuştur. Bu okul daha sonra 1835'te Dil Okulu olarak değiştirilmiştir. “*Tahlisu'l-ibriz fi talhisi bârîz*” ve “*Minhâcu'l-elbâb el-Mısriyye fi Menâhici'l-Edebi'l-'Asriye*” önemli eserlerindendir. Bununla birlikte “*el-Murşidu'l-Emîn li'l-Benât ve'l-Benîn*” adlı bir kitap yazmış ve “*el-Vekâi'u'l-Mısriyye*” gazetesini çıkaran modern matbaanın kurulmasına

³⁷ Ahmed ed-Dîb, *Eseru'l İstişrâk Fi'n-Nahdeti'l-Arebiyyeti'l-Hadise*, Dr. Mohamed ed-Dîb'in resmi web sitesi, yayın tarih: 28/11/2021, https://sayedaddeeb.com/blog-post_7-2/

³⁸ Muhammed Umâre, *Rifa'a et-Tahtavî, Râ'idu't-tenvîr fi'l-'Asri'l-Hadîs*, Dârul-Mustakbel, Kahire 1984, 124.

katkıda bulunmuştur. Ayrıca Arapça ve Avrupa dillerinde çevrilen birçok el yazması eserin basımına da katkıda bulunmuştur.

Rifâ'a et-Tahtâvî'den sonra birçok çevirmen ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, Tunus'ta "*Akva'l-Mesâlik fi Ma'rifati Ahvâli'l-Memâlik*" kitabının yazarı Hayruddin et-Tunusî'dir. Hayruddîn et-Tunusî aynı zamanda Fransız kanunlarını çevirmiştir. Bununla birlikte sadrazamlığa kadar yükselmiştir.

Cemâlu'd-dîn el-Afgânî ise İngilizce, Fransızca, Türkçe ve Arapça dillerini ustalıkla konuşan birisiydi. Siyasi, sosyal ve bilimsel fikirleriyle Arap Uyanışı'nın öncüsü olup alimlerin bir araya gelmesine yardımcı olmuştur. Arap islam tarihi ve modern Avrupa medeniyeti fikirlerine ışık tutmuştur. Birçok öğrencisi medeniyet bayrağını Doğu'ya taşımış olup, bu öğrencilerin arasında Muhammed Abduh, Abdullâh en-Nedîm, Mahmûd Sâmî el-Bârûudî de bulunmaktadır.³⁹

1.2.4. Matbaa ve Gazetecilik

1.2.4.1. Matbaa

Matbaa, toplumlar arasında bilgiyi yaymak için kullanılan en önemli araçlardan biridir. Eski kitap ve el yazmalarının yeniden yayınlanmasında matbaanın büyük bir rolü vardır. 18. yüzyılda Mısırlılar, bilginin yayılması için sadece "elyazmaları" şeklinde kitap ve mektup gibi araçların olduğunu biliyorlardı. Eserlerin ortaya çıkması için ilk önce yazar el yazısı ile bir kopya yazar sonra bir profesyonel tarafından haftalar, aylar hatta yıllar süren kopyalama işlemi beklenirdi. Kitap kopyalama merkezleri ile, kitap yayınları hız kazandı ancak bilgiye erişim sınırlıydı.⁴⁰

Modern çağda matbaanın icadı ile bu durum ortadan kalkmış oldu. Kitaplar artık günde onlarca hatta yüzlerce kopya halinde basılmaya başladı. Matbaanın icadı daha sonra gazetelerin ortaya çıkmasına olanak sağladı. İlk Arap matbaası 1728 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Arap dünyasında ise 18. yüzyıldan itibaren Lübnanlı Hristiyan

³⁹ Muhammed Umâre, *Cemâlu'd-dîn el-Afgânî, el-A'mâlu'l-Kâmile*, (İkinci Cilt), Darus -Selâm, Kahire, Mısır, 2016, 280.

⁴⁰ Dervîş, 19.

rahipler, Arapça basım yapmaya başladı ve dini kitaplar ile Arapça sözlükler yayımladılar.⁴¹

Napolyon'un 1798 yılında Mısır seferiyle, ilk defa Arap harfleriyle basılan matbaalar bu topraklara getirilmiştir. Bu matbaalar; halkı, Napolyon Bonapart ve askerlerinin iyi niyetine inandırıp askeri amaçlara ulaşmak için kullanılmıştır. Ancak bir süre sonra matbaalar kültür ve bilgi yaymak için kullanılan bir araç haline gelmiş ve bazı kitap ve gazetelerin yayınlanmasına başlanmıştır⁴².

Arap dünyasındaki ilk matbaalar 18. yüzyılda, Mısırlıların yanı sıra Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün gibi diğer ülkelere de geldi. 1821'de Mısır'da kurulan ve yönetimi Nicola Mesâbkî'ye verilen Amiriye Matbaası, 19. yüzyılda Arap dünyasının en büyük matbaası olmuş ve çeşitli dallarda eski ve yeni yüzlerce kitabın yayınlanmasını sağlamıştır. Lübnan'daki ilk matbaa 1734 yılında Abdullâh Zâhir tarafından, Suriye'deki ilk matbaa 1841 yılında Katolik Kilisesi tarafından ve Filistin'deki ilk matbaa ise 1830 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından kurulmuştur. Şam'daki ilk matbaa 1864 yılında, Ürdün'deki ilk matbaa ise 1922 yılında açılmıştır⁴³.

1.2.4.2. Gazetecilik (Basın)

Gazetecilik, edebiyat ve şiirin büyümesine ve gelişmesine yardımcı olan en önemli faktörlerden biridir; çünkü bu alan; fikir ve edebiyat insanlarının sanatlarını ve yaratıcılıklarını sergiledikleri alandır. Gazeteler, ortaya çıktıkları ilk zamanlarda büyük bir rağbet gördüler; çünkü ucuz fiyatları ve kolay erişilebilirliği nedeniyle çokça satın alınıp paylaşılmaktaydılar. Bu nedenle gazeteler, Arap edebiyatı uyanışının en önemli etkenlerinden biridir. Nitekim gazeteler aracılığıyla, hükümet kararları ve milli hareketin liderlerinin, işgalcilerin ayrılması talebini içeren makaleleri gibi bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca, edebi ve bilimsel makalelerin yayınlanması da gerçekleşmiştir.

Gazetelerin etkisi oldukça genişti, ulusal ve milli ruhu uyandırmış, özgürlük taleplerini desteklemiş ve Batı'nın medeniyetini, sosyal ve siyasi sistemlerini ve bilimsel buluşlarını doğuya aktarmıştır.

⁴¹ Dervîş, 19.

⁴² Dervîş, 19-20.

⁴³ Muhammed Sa'îd el-Mellâh, *Târihu't-tıba'a fi'l-Âlem hattâ nihâyeti'l-karni't-tâsi'i 'aşer*, Dâr Naşiri'l- elikitruniyye, 2007.

Basit dili sayesinde halk diliyle fasih dil arasında köprü kurarak, yazı dili yöntemlerini genişletmiş, Arapça kelime dağarcığını arttırmış, seyahat eden bir okul gibi halkı eğitmiş, özel düşünceleri düzenlemiş, umutları arttırmış ve bozuk dilleri düzeltmiştir⁴⁴.

Irak'ta yayınlanan en eski gazete "Jurnalu'l-Irak" olarak biliniyordu ve 1822'de yayınlanmaya başlanmıştı. Aynı yıl Mısır'da "el-Vakail Mısriye" gazetesi de çıkarılmıştır. Daha sonra 1858'de Cezayir'de "el-Beşer" gazetesi, Lübnan'da "el-Ehbar", ardından 1870'de Tunus'ta "er-Râi'd" gazetesi ortaya çıkmıştır. Filistin'de ise Arapça ilk gazete 1908'de basılan "el-Kudüs" gazetesi olmuştur. Aynı yıl Filistin'de "en-Nefîr" gazetesi de çıkarılmıştır⁴⁵.

1.2.5. Okullar ve Üniversiteler

Okullar ülkelerin gelişiminde ve bilginin edinilmesinde paya sahip olmuş ve tüm Arap bölgelerinde çeşitlilik göstermişlerdir. Bugün de hâlâ farklı alanlarda bilimi güçlendirmeye devam etmektedirler.

Lübnan'da okullar çok eski tarihlidir ayrıca yabancı okullar ve yerli okullar olmak üzere iki kısımdır. Yabancı okullar arasında en önemlileri ve en eski olanları " 'Ayntûra Okulu", 1847'de kurulan " 'Abbiya Lisesi" ve 1847'de Hristiyanlar tarafından kurulan " 'Gezîr Okulu" dur. 1860 yılından sonra yabancı okullar çoğalmış ve kapsamı genişlemiştir, bu okulların en ünlülerinden biri 1866 yılında kurulan "Amerikan Üniversitesi", diğeri ise 1871 yılında Beyrut'a taşınan "el-yesû'îye Üniversitesi" dir. Yerli okulların en eski ve en ünlü olanı 1789'da Patrik Yûsuf Estefân'ın bir manastırı okula dönüştürme emriyle kurulan " 'Ayn Varaka Okulu" dur. Bu okul ülkedeki "yerli okulların annesi" olmuş ve Roma okuluna örnek olarak inşa edilmiştir. Süryanice, İtalyanca, Latince ve Arapça'nın çeşitli bilim dalları öğretilmiş; sarf, nahiv, beyan(belağat), mantık, felsefe, ilahiyat, hukuk, medeni hukuk vb. geniş bir yelpazede dersler verilerek geniş bir alanda üne sahip olması sağlanmıştır. 1863'te öğretmen Butrus el-Bustânî tarafından kurulan yerli okul, ve "Osmanlı İslam Üniversitesi" (1908) gibi

⁴⁴ el-Fahûrî Hannâ, *Târîhu 'l-Edebi 'l- 'Arabî*, 2. baskı, el-Matba'atu'l-Bûlusiyye, Lübnan ,1953, 921.

⁴⁵ eş-Şerbînî el-Mursî Mâdî, 'Ulâ , "en-Nahdatu 'l- 'Arabiyyetu 'l-hadîse fi 'l-Edebi 'l- 'Arabî 'l-hadîs: Esbâbuhâ ve Mazâhiruhâ", Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb fi 'l-Mansûra, Mısır, aded: 6, c.108, yayın tarihi: 06/10/2019, 1917-1939.

okullar oluşturulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra okullar Lübnan'da çok yaygınlaşmış ve Milli Eğitim Bakanlığı özel okulların yanı sıra resmi okullar da kurmuştur. Ülke eğitim faaliyetleriyle dolup taşmış ve Lübnan, dünya çapında en gelişmiş kültürlere sahip ülkelerden biri haline gelmiştir. 1878'de Şam'da beş okul, 1914'ten itibaren sırasıyla Irak'ta, 1917'de Basra'da, ardından Bağdat'ta okullar açılmış ve 1918'de Irak eğitim bakanlığı kurulmuştur.

Filistin'de, ilk olarak Rusya'nın yardımıyla 1878'de Ortodoks okulları açılmıştır. Bu okulun ardından ise 1882'de Beyrut'ta “Amerikan Üniversitesi”, 1903'te “Şam Üniversitesi” ve 1908'de “Bağdat Üniversitesi” kurulmuş, daha sonra 1927'de Bağdat'ta öğretmenler okulu ve tıp fakültesi açılmıştır.

Sudan'da, resmi okullar 1899'da kurulmuş ve ilk üniversite 1902'de açılmıştır. Ardından “Gordon Fakültesi” ve 1924'te “Sudan Öğretmenler Fakültesi” olarak bilinen fakülte kurulmuştur.

Mısır'da, eğitim Muhammed Ali döneminden önce Kahire'deki “El-Ezher” ile, şehir ve kırsallarda yaygın olan küçük okullarla sınırlıydı.

Ancak el-Ezher ilk kurulduğunda bir ibadet yeri olarak kullanılıyordu. Selahaddin Eyyubi, Fatimileri yenince burayı Sünni bir okul haline getirdi ve İslam dünyasından öğrenciler buraya gelmeye başladı. Osmanlı döneminde de el-Ezher misyonunu yerine getirmeye devam ettirmiştir. Ancak öğretim sadece dini ilimlerle sınırlıydı ve miras hesabı yapmak gibi bazı temel matematiksel işlemlerle, namaz vakitlerini belirlemek için gerekli olan bazı basit ilkelerle öğretiliyordu. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru, Müslüman aydınlar el-Ezher'in reformu için çaba göstermiş ve müfredatı fenni ilimler ve matematik gibi dersleri eklemek istemişlerdir. 20. yüzyılın başında reform gerçekleştirilmiş ve el-Ezher'in müfredatına modern bilimler eklenmiştir. Böylelikle okul müfredatları yenilenmiş ve ilerici hareketi takip eden bir eğitim sistemi oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra el-Ezher'deki eğitim; ilkokul, ortaokul ve lise seviyelerinde gerçekleştirilmekteydi.

Ezher'in Arapça üzerinde büyük bir etkisi vardı çünkü çöküş dönemlerinde bile okul, Arapça'nın sağlam bir kalesi haline gelmişti. Muhammed Ali, aydınlanma hareketinin liderlerini seçerken bu köklü okula güveniyor ve bazı bilimsel kitapların

Arapça'ya güçlü bir şekilde çevrilmesinde onun evlatlarına itimad ediyordu. el-Ezher'den, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler için burslar da sağlanmıştı.

Mısır'da Muhammed Ali döneminde, modern askeri yöntemlere dayalı bir ordu oluşturma ihtiyacı duyulmasıyla okullar çeşitlenmiştir. Orduyu düzenlemek, tıp ve mühendislik gibi diğer sanatların düzenlenmesini gerektiriyordu. Bunun sonucunda şehir okulları ilkokul, hazırlık okulu ve özel okul olmak üzere üç kısma ayrıldı. Özel okullardan biri olan “Tıp Okulu”, 1826 yılında kurulmuş ve Muhammed Ali'nin ordusu için doktor olarak getirilen Klot Bey'in okulun kuruluşunda büyük bir payı olmuştur. Okullar, İsmail döneminde büyük bir gelişme göstermiştir. O, “Yönetim Okulu” - daha sonra Hukuk Okulu olarak adlandırılan – “Öğretmen Okulu”, “Sanat ve Sanayi Okulu” ve Arap ilimlerinin öğrenildiği “Yüksek İlimler Okulu” gibi okulların kurulmasına öncülük etmiş, 1906'da “Mısır Üniversitesi”ni kurmuştur⁴⁶.

1.2.6. Kütüphaneler'in Kurulması

Kütüphaneler Arap Uyanışı'nda önemli bir rol oynamıştır. Bu kurumlar kitapların ana kaynaklarına erişimi kolaylaştırmışlar ve birçok insanın sahip olamadığı kitaplardan faydalanmasına sebep olmuşlardır. Evlerden, camilerden ve dükkanlardan kitaplar toplayıp kolay erişilebilir bir şekilde muhafaza etmişlerdir. Mısır'da ki ilk kütüphane, 1870 yılında açılan “el-mektebetu'l-hudeviye” ve 1879 yılında kurulan el-Ezher Üniversitesi Kütüphanesidir. Suriye'de ise 1878'de “Zâhiriye Kütüphanesi” ve 1948'de “el-Vataniye Kütüphanesi ” kurulmuştur.

Kudüs'te, bazı milli kişiler tarafından birkaç kütüphane inşa edilmiştir. Bunlar arasında 1805 yılında inşa edilen "Ahmed b. Budeyr Kütüphanesi", 1810 yılında inşa edilen "Ahmed b. Muhammed el-Mûkin Kütüphanesi", 1811 yılında inşa edilen "Hasan el-Huseynî Kütüphanesi", 1841 yılında inşa edilen "Fransiskan Kütüphanesi" ve 1900 yılında inşa edilen "Yûsuf el-Halidî Kütüphanesi" yer alıyordu⁴⁷.

Hicaz bölgesinde ise, 1929 yılında “Kürdî Kütüphanesi” kurulmuş ve sonra bu kütüphane Vakıflar Davet ve İrşad bakanlığına bağlı “Mekke Kütüphanesi”nin temeli olmuştur. Sultan Abdülhamid'in kitapları toplanarak Mekke-i mükerreremeye

⁴⁶ Hannâ el-Fâhurî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, el-Matba'atu'l-Bûlusiyye, Lübnan, 2. baskı, 1953, 911-912.

⁴⁷ Vehîbe Sa'idî, *İlmu'l-Mektebât ve'l-Mâlûmât, Meşhûmuhu ve Tatavvuru ve Neş'etuhu ve Tatavvuru't-tekvînî bihi fi'l-'Âlemi'l-'Arabî ve'l-'Garbî*, Kahire 2008, 99-160.

bağışlanmış, bazı zengin aileler de Mekke Kütüphanesi'nin kurulması için bağış yapmışlardır. Bu şekilde, kütüphane 1278 yılında kurulmuş ve 3953 kitapla "Süleymâniye Kütüphanesi" olarak bilinir hale gelmiştir. Daha sonra 1357 yılında "el-Heremu'l -mekkî Kütüphanesi" kurulmuştur. Medine'de ise, 1270 yılında "Hikmet Bey Kütüphanesi" kurulmuş, daha sonra içerisinde 3500 kitap barındıran "Sultan Mahmûd el-Mahmudi Kütüphanesi" kurulmuştur. Son olarak, 1375 yılında kurulan "el-Heremu'n-nebevî Kütüphanesi'nde" ise o dönem 5153 kitap bulunmaktadır⁴⁸.

Mağrip'te ise, "el-Kuravîyîn Kütüphanesi", 850 Miladi yılında kurulmuş olan en eski kütüphanelerden biridir ve Hicri 750 yılında Sultan Ebu 'Anân el-merînî, tarafından yenilenmiştir. Kütüphaneye okuma, araştırma ve kopyalama için bir kural? koymuş ve çeşitli bilim ve sanat dallarındaki değerli kitaplarla donatmıştır. 20. yüzyılın başlarında islam dünyasındaki en önemli ve en eski kitap hazinelerinden biri olan el-Kuravîyîn Üniversitesine bağlanmıştır. Cezayir'de 1835 yılında yaklaşık 140 bin cilt kitap içeren özel bir kütüphane kurulmuştur. Tunus'ta ise 1906 yılında kurulan "Tunus Kütüphanesi" bulunmaktadır⁴⁹.

1.2.7. Tercüme

Tercüme çağdaş Arap Uyanışının en önemli faktörlerinden biri olarak kabul edilir. 19. yüzyılın başında başlayan bu aydınlanmada tercüme modern Batı kültürüyle kültürel ve fikri bağlantı kurmanın aracı olmuştur. Bilindiği gibi, çoğu Arap aydınlanma öncüsü tercüme yapmış ve tercümenin gelişimine katkıda bulunmuştur. Muhammed Ali Paşa döneminde, Rifâ'a et-Tahtavî 1835 yılında Kahire'de diller Okulu'nu kurmuş ve burada Télémak maceraları, 1848 dahil olmak üzere yaklaşık yirmi kitabın çevirisini yapmıştır. Tahtavî'nin öğrencileri ise değişik alanlarda iki binden fazla kitap çevirisi yapmıştır. Tercüme hareketi, 19. yüzyılın sonlarında Mısır ve Suriye'de yayılmaya başlamıştır ve bazı tarihçiler bunun günümüzdeki tercüme hareketinden daha aktif olduğunu düşünmektedir.⁵⁰

⁴⁸ Abdullâh el-Mâcid, *el-Mektebât fî Cezîreti'l-'Arab*, Mecelletu'l-'Arab, c. 10, aded: II, 893-906.

⁴⁹ Ahmed Şevkî Benîn, *el-Mektebât fî'l-Mağribi'l-'Arabî el-Kebîr*, Dâru'l-Beyân, Fas 1986, 50-70.

⁵⁰ Bkz. Tâcir, Cak, "Hareketu't-terceme fî Mısır fî'l-karni't-tâsi'i 'aşer", Dâru'l-Ma'arif, Mısır, 1954, 36.

1.2.7.1. Arap Dilinin Gelişiminde Tercümenin Rolü:

Tercüme, Uyanış döneminde Arap dilinin ve edebiyatının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır⁵¹:

1.2.7.1.1. Arapçanın Zenginleşmesi Yönündeki Faaliyetler:

18.yüzyılın sonunda Arap yazısı, sözcük işçiliğine öncelik vermiş, söz sanatlarının aşırı kullanımına, anlam ve fikirlerle ilgilenmemeye eğilim göstermiştir. Ayrıca, o dönemin metinleri yabancı kelimeler ve Amice (fasih olmayan) sözcüklerle doluydu.

Tercüme ise bilindiği gibi temel olarak, bir dildeki anlamların ve fikirlerin başka bir dile aktarımıdır. Bu nedenle, özde çevirmenleri ve genel olarak da yazarları, vezin ve sözcük oyunları gibi sözlü sanatların kısıtlamalarından kurtarmış, onların anlamlar ve fikirlere odaklanmalarını sağlamıştır. Bu durum, Uyanış döneminin başlangıcından itibaren geçerli olmuştur.

Rifa'a et-Tahtavi'nin çevirdiği metinlerde, örneğin *Telemak Maceraları* veya yazdığı *tahlisu'l- ibrîz fi talhisi parîz* adlı eseri gibi, Fransa'da sosyal, kültürel ve eğitimsel hayatın bazı yönlerine değinen, tüm sanatsal öğelerden arındırılmış, açıklayıcı nesir tarzında sayfalar bulmak gerçekten dikkat çekicidir. Bu durum, özellikle gazeteler, fakülteler ve müzeler gibi konuları ele aldığı bölümlerde geçerlidir.

Özetle tercüme, 19. yüzyılın sonlarında Arapça yazı dilindeki süslü dil ve sanatlı ifadelerin azalmasına ve modern Arapça yazı dilinin oluşumuna öncülük eden en önemli faktördür.

1.2.7.1.2. Modern Terimlerin Arapça'ya Girmesi:

Rifâ'a et-Tahtavî'nin metinlerini okunduğunda, Batı hayatıyla ilgili farklı bilim ve bilgi alanlarında birçok olguya uygun Arapça kelime veya terim ararken karşılaşılabilecek zorlukları fark edilebilir. Çevirmenler, mecaz, ödünç alma, türetme, şekillendirme, dönüştürme veya anlam türetme yoluyla Arapça diline birçok yeni terim ve ifade eklemiştir. Bugün, Arap sözlüğüne binlerce terim ve kavram, tercüme

⁵¹ Mes'ûd 'Amşuş, *Devru't-tercemeti fi Tatvîri'l-Luğati'l-'Arabiyye ve âdâbihâ fi'l-'asri'l-hadîs*, Aden Üniversitesi resmi web sitesi, yayın tarihi: 22/5/2014, <https://www.aden-univ.net>

yoluyla girmiştir, bu kelimeler Kahire Arap Dil Kurumu tarafından Arap diline entegre edildiği kabul edilenleri (Arapçalaştırılmış veya yabancı) kaydeden "el-Mu‘cemu’l-Vasît"⁵² adlı sözlükte yer almaktadır. Ancak, birçok (Arapçalaştırılmış) terim hala kabul edilmiş dil sözlüklerinin dışında kalmaktadır, çünkü bu terimlerin tek bir şekilde ifade edilmesi konusunda fikir birliği sağlanamamıştır. Yabancı terimlerin Arapçalaştırılmasının bazı olumsuz sonuçları olsa da, çevirinin Arapçanın bilimsel dilini güçlendirmede önemli bir katkısı olmuştur ve artık bilinen tüm bilimsel terimleri içeren bir Arapça dili mevcuttur. Tercüme modern uygarlık kavramları olan düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü gibi fikirleri Arap düşüncesinde zenginleştirmiştir. et-Tahtavî, Fransız Anayasası’nın özgür düşünce ve ifade ile ilgili sekizinci maddesine yorum yaptığında, bu konudaki derin liberal inancını ortaya koymuştur. Bu maddeye göre, her insanın fikrini, bilgisini ve aklından geçen her şeyi başkalarına zarar vermeyecek şekilde ifade etme gücüne sahip olduğunu, özellikle “gazeteler” ve “dergiler” adı verilen günlük yazılarla insanların iç dünyasını tam olarak ifade edebileceğini belirtmiştir.⁵³

1.2.7.1.3. Arap Edebiyatında Yeni Edebî Türler

Araştırmacılar, Arapların altın çağlarında tercüme faaliyetlerine başladıklarında Hint matematiği, Yunan tıbbı ve felsefesi, Keldani astronomisi ve astrolojisine yönelik tercümeler yaptıklarını belirtmektedirler. Ancak Araplar edebiyatla ilgili konularda farklı bir tutum sergilemişlerdir. Arap edebiyatına Antik Yunan epik şiirleri veya tiyatro oyunları yabancı kalmış ve bu tür edebi türler tercüme edilmemiştir. Bu tür edebi eserler ancak 19. yüzyılda yeniden tercüme hareketleriyle Arap edebiyatına girmiştir.

İlk Arapça tiyatro eserinin Marûn en-Nakkâş tarafından Beyrut'ta 1847'de sahnelenen "el-Bahîl (Cimri)" olduğunun ve aslında bu oyunun aynı adı taşıyan Moliere oyununun tercümesi olduğu konusunda bir fikir birliği vardır. Marûn en-Nakkâş'ın

⁵² el-Mu‘cemu’l-Vasît, Kahire Arap Dil Kurumu (Mecme‘u’l-luġeti’l-‘Arebiye) tarafından çıkarılan Arapça sözlük. *TDV İslâm ansiklopedisi*, [https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mucemul-vasit#:~:text=Kahire%20Arap%20Dil%20Kurumu%20taraf%C4%B1ndan%20%C3%A7%C4%B1kar%C4%B1lan%20Arap%C3%A7a%20s%C3%B6zl%C3%BCk.&text=1932%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20kurulan%20Kahire%20\(M%C4%B1s%C4%B1r,geli%C5%9Fimini%20g%C3%B6steren%20bir%20s%C3%B6zl%C3%BCk%20haz%C4%B1rlamakt%C4%B1](https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mucemul-vasit#:~:text=Kahire%20Arap%20Dil%20Kurumu%20taraf%C4%B1ndan%20%C3%A7%C4%B1kar%C4%B1lan%20Arap%C3%A7a%20s%C3%B6zl%C3%BCk.&text=1932%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20kurulan%20Kahire%20(M%C4%B1s%C4%B1r,geli%C5%9Fimini%20g%C3%B6steren%20bir%20s%C3%B6zl%C3%BCk%20haz%C4%B1rlamakt%C4%B1)

⁵³ Şâhir Ahmed Nasr, “*Devru’t-terceme fî neşri’l-fikrit-tenvîrî fî ‘asri’n-Nahda*”, el-Hivâru’l-Mutemeddin web sayfası, yayın tarihi: 8/4/2005. <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=35049>

ölümünden sonra, tiyatro grubu Fransızca, İngilizce ve İtalyanca'dan tercüme edilen birkaç oyunu sahnelemeye devam etmiştir. Arapça tiyatro eserleri yazımına ise ancak yirminci yüzyılın başında başlanmıştır.

Edebiyat tarihçileri, Muhammed Huseyin Heykel'in Paris'te bulunduğu sırada yazdığı ve 1914'te yayınladığı "*Zeynep*" adlı eserin, sanatsal olgunluğa yaklaşan ilk Arap romanı olduğunu kabul ederken, binlerce romanın gazete ve dergilerde çevirisi veya Arapça'ya uyarlaması yapıldığına dair birçok kayda rastlanmaktadır.

Kısa hikaye türünün de tercüme yoluyla Arapça'ya girdiği kesinlikle bilinmektedir. Muhammed Teymûr'un ilk hikayesi olan "*El-Kitâr (tren)*"i 1917'de yazmadan önce J.D. de Maupassant'ın hikayelerinden etkilenerek, bazı hikayelerinin çevirilerinin 19. yüzyılın sonlarında El-Hilal dergisinde yayınladığı belirtilmektedir.

Şiir alanında ise, Selim el-Bustânî'nin Homeros'un destanı (İlyada) için yaptığı çeviriyi örnek gösterebiliriz. 19. yüzyılın sonlarında, Alphonse de Lamartine ve Victor Hugo'nun bazı şiirleri ve Fransız Racin ve İngiliz Shakespeare'in bazı oyunları da çevrilmiştir. Geçmiş yüzyılın otuzlu yıllarında Ali Ahmed Bakesir, Romeo ve Juliet oyununu tercüme ederek ilk defa Arapça'da tefilat şiirini kullanmış ve bu noktadan sonra, Nazik el-Mela'ike, Bedr Şâkir es-Seyyâb, Salâh Abdu's-Sabûr, Adonis, Abdulvehhâb el-Bayatî, Ahmed Abdulmu'tî Hicazî gibi şairler, dikey şiir tahtını yıkarak modern şiirin yapılarını oluşturmuş ve okuyup etkilendikleri batı şiirlerinden tercümeler yapmışlar veya doğrudan kendi dillerinde şiirler yazmışlardır.

1.3. ARAP DİLİNİN VE İLİMLERİNİN MODERN ÇAĞDAKİ GELİŞİMİ

Önceden değinilen faktörlerin bir araya gelmesi, Arap ülkelerinde bilim, sanat ve edebiyat alanlarında büyük bir yenilenme sağlamıştır. Özellikle Mısır ve Biladu's-Şam bölgelerindeki Arap ülkeleri bu yenilenmeden büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu yenilenme sürecinde, Arap dili ve ilimlerinin en büyük payı aldığı bir gerçektir. Çünkü Arap dilindeki kelimelerin yapıları, sanatları, şiirleri ve edebiyatı üzerinde son yıllarda yaşanan yeniliklerin büyük etkisi olmuştur. Özellikle Arapların Batı'ya açılması ve Batılıların bilim ve edebiyatları hakkında bilgi sahibi olmaları, yabancı dillerden Arap diline çeviri hareketini canlandırmıştır. Bu durum, Arap dilinin kelimelerinin, yapılarının ve terimlerinin büyük değişimler geçirmesine yol açarken, aynı zamanda

Arap diline daha önce hiç örneği görülmemiş yeni sanat dallarının girmesini de sağlamıştır⁵⁴.

Birçok bilimsel, edebi ve felsefi kitabın yoğun olarak tercüme edilmesi, Arap diline yeni terimler kazandırmıştır. Bu da Arap bilim adamlarını ve dilbilimcilerini, istenen anlamı taşıyan ve dilin kuralları ve ölçüleriyle uyumlu olan kelimeleri bulmaları için harekete geçirtmiştir.

Arapların Batı ile teması ve Batı edebiyatını incelemeleri ve eserleri Arapçaya çevirmeleri, bu edebi sanatların önce tercüme yoluyla Arap diline geçirilmesini sağlamış, ardından Arap yazarların kendileri, bu alanlarda telif etmeye ve yazmaya başlamıştır.

Araplar öncelikle çeşitli Latin dillerinden tercüme edilen hikaye, roman, serbest nazmında şiir, edebi eleştiri vb. edebi sanatlarla tanıştılar. Daha sonra, kendileri bu türlerde yazmaya ve yeni metinler oluşturmaya başladılar. Ayrıca, şiir ve nesirde gerçekleşen yenilikler, edebiyatta bir yenilenmenin ortaya çıkmasına ve daha sonrada edebi ekollerin oluşumuna neden olmuştur.

O dönemde etki eden bilimsel ve araştırmacı iklim, araştırmacılara ve dilbilimcilere sarf, nahiv ve dilbilimsel araştırmaları genişletmek ve yenilemek için geniş bir alan açmıştır. Bu nedenle, 19. yüzyıl, Hüseyin Sudani'nin Beyrut Amerikan Üniversitesi tarafından yayınlanan Araştırma Dergisinin bir makalesinde belirttiği gibi, araştırmaların gelişim yüzyılı olarak kabul edilmektedir.

Modern dönemde, Mısır ve Biladu's-Şam⁵⁵ bölgesi edebi yenilenmenin en önemli merkezleri arasındaydı, çünkü yenilenme faktörleri diğer Arap ülkelerine kıyasla daha çok bu bölgelerde yoğunlaşmıştı.

Mısır ve Arap Uyanışındaki önemli rolüne gelince; yazarlar, araştırmacılar ve müellifler bu konu hakkında tüm bilimsel ve edebi yönlerde değinmişlerdir. Napolyon'un Mısır'ı fethi ayrıca Muhammed Ali'nin çabaları, Mısır'ın yenilenmesinde ve liderliğinde büyük ve öncü bir rol oynamıştır.

⁵⁴ eş-Şerbînî el-Mursî Mâdî, 1928-1930.

⁵⁵ Bilâdu's-Şâm bölgesi terimiyle Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan'ı kastedilmektedir.

Fakat Biladu’ş-Şam bölgesi, bu yeniliklerden uzak kalmayan bir bölge olmasına rağmen, Mısır’ın edebiyatçıları ve yazarları kadar araştırılma, çalışılma ve ilgiyi görememiştir.

Bu nedenle, araştırmamızda Arap dilinin ve edebiyatının on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki durumuna ışık tutmak için Biladu’ş-Şam bölgesini, özellikle de Filistin’i seçtik.

1.4. 19. VE 20. YÜZYILLARDA KUDÜSLÜ DİLBİLİM ADAMLARI VE ÇALIŞMALARI

1.4.1. Dil Denetimi

Dil denetimiyle kastedilen yazılı veya sözlü metnin gözden geçirilmesi, dilbilgisi, imla, gramer, yapısal veya ifade hatalarının düzeltilmesi ve metnin dilbilgisi kurallarına göre düzenlenerek tekrar sunulması işlemidir.

Kudüs ve alimleri dil hareketinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu kudüs’ün, dini konumu ve çeşitli Arap ülkelerinden gelen ziyaretçilerinin sayısının çokluğundan kaynaklanmaktadır. En ünlü alimleri arasında olan Halîl el-Hâlidî (1941), İstanbul'daki “*Dâru’l-meşyeha*” da Mushaf ve Eserler Denetim Kurulunun bir üyesiydi. Ve Hibetu’l-lâl Sarrûf (1913) ise Arap matbu yayınların düzeltilmesiyle görevlendirilmiş olup Kudüs'te vefat etmiştir. Halîl el-Sekakînî’in (1957) ilk işi kudüs’te Hanna el-‘İsâ’nın sahibi olduğu “el-Asma’î” dergisinin taslaklarını ve George Habîb’in sahibi olduğu “El-Kudüs” gazetesinin taslaklarını düzenlemektir. Kudüs alimleri Arap dilinin korunmasına, yavan ifadelerden temizlenip hatalardan arındırılmasına katkıda bulunmuşlardır.⁵⁶

1.4.2. Arapçalaştırma ve Tercüme

Arap dilinin terimleri, ifadeleri ve anlamlarının belirginliği bakımından gelişen ve ilerleyen bir dil olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu nedenle, Arap dilinde terim ve ifadelerin tercümesi ve Arapça'ya çevrilmesi, Arap dilinin zenginliğini artıran ve ifade yöntemlerinin gelişimine katkıda bulunan önemli bir unsur olmuştur. Kudüs’ün bütün

⁵⁶ Muhammed el-Bâ’, ve Huseyn Derâvişe, *Devru ‘ulamâ’i’l-Kuds f’i’l-dirâsâti’l-luğaviyye f’i’l-karni’t-tâsi’i ‘aşer ve’l-‘işrîn*, Gazze Arap Dili Akademisi’nin 2016’da düzenlediği 3. konferansda sunulan bir araştırmadır. Bu araştırma “Academia Arabia” adlı ilmi araştırma sitesinde yayınlanmıştır.

dini mezheplerden gelmiş alimleri, öğretmenleri ve öğrencileri hep birlikte Arapça'nın tercüme ve terimlerinin geliştirilmesi hareketinde aktif bir rol oynamışlardır. Kudüs'teki okullarda ve kolejlerde eğitim alan ve Arapça'yı öğrenen öğrenciler, terimlerin tercüme edilmesi ve Arapça'ya çevrilmesi çalışmalarına aktif olarak katılmışlardır.

Emil el-Ğurî (1907), "el-Hukumetu'l-Berlemâniye" adlı bir kitap tercüme etmiş, Şeyh Tâhir es-Sem'ûnî (1920) "et-Takrîb ilâ usûli't-ta'rîb" adlı bir kitap yazmış, Mahmûd Ahmed (1942) "Arap Mimarlığı" adlı bir kitabı İngilizce'den tercüme etmiştir. Bundeli el-Cevzî (1945), Hollandalı Wilken'den "el-Umûmetu 'inde'l-'Arab" adlı bir kitabı tercüme etmiş ve Konstantîn Zureyk ile birlikte Noldke tarafından Almanca'dan çevrilen "Umerâ'u ğassân" adlı kitabın tercüme edilmesine ortaklık etmiştir. Halil Baydes (1949), Rusça'dan tercüme yapıp Filistin'de hikaye yazma konusunda ün kazanan ilk kişi olmuştur. Baydes'in kapsamlı olarak yazdığı ve Rusça'dan tercüme ettiği hikâyelerine gelince, bunların bir kısmı müstakil kitaplarda neşredilmiş, büyük kısmı ise kendi dergisi olan en-Nefâ'is'de yayımlanmıştır.

Ayrıca Baydes'in Rusça'dan tercüme edilen eserleri arasında "Erkek Çocukların Yetiştirilmesinde Kıymetli İlkeler" ve "Rus Tarihi'nde Büyük Anlaşmalar" yer almaktadır.

Filistinliler, çeviri alanında üstün başarılar elde etmişlerdir ve Arapça çevirihareketini önemli ölçüde ilerletmişlerdir. Modern dönemin öne çıkan Filistinli çevirmenleri arasında Cabra İbrahim Cabra, 'Adel Zu'iter ve diğerleri bulunmaktadır.

1.4.3. Dil Bilimleri

Dil bilimleri, dilin tarihi, fıkıhı, felsefesi ve geliştirilme yolları hakkındaki yazılarla ve çeşitli dillerin varoluşu ve gelişiminin incelenmesiyle ilgilenen bilim dalıdır. Dilbilim ve fıkıh alanlarındaki bilimlerin gerçekliği, Kudüs'teki bilim adamların dil düşüncesi hareketini Filistin içinde ve dışında canlandırmalarındaki etkisinde ortaya çıkmaktadır. Bu durum Filistin dil düşüncesinin Arap ve İslam dünyasındaki hareketinden ayrı olduğunu ve 19. ve 20. yüzyıllarda Kudüs bilim adamlarının dil bilgisini yaydığı ve özelliklerini ortaya çıkardığı fikrine işaret etmektedir. Kudüslü bilim adamları dillerini ve sanatlarını dünyanın çeşitli ülkelerine yaymışlardır. Bu nedenle, dil hareketine dair çabaları Kudüslü bilim adamlarının çabalarına odaklanarak

takip edebiliriz. Burada kısaca bazı isimleri anacağız çünkü daha sonra dil bilimcilerin biyografileri ve çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi vereceğiz.

1.4.4. Enstitüler ve Cemiyetler

Kudüs'lü bilim adamlarının ve onların öğrencilerinin ortak çalışmalarının 19. ve 20. yüzyıllarda Arapça dilinin ve konularının gelişimine katkısı olmuştur. Bu nedenle, bu alanda Kudüslü bilim adamlarının çabalarına odaklanarak, Arap dünyasındaki dil hareketinin izinin sürülmesi mümkündür. Bazı isimleri kısaca belirtecek olursak; Halîl el-Halidî (1941) Şam'daki Arap Dili Akademisi üyeliğine seçilmiş, Abdullâh Muhlis'te (1947) Şam'daki Arap Bilim Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Doğduğu, öğrenim gördüğü ve yaşadığı yer Kudüs olan ve uzun bir süre eğitimle uğraşmış yazarlar arasında yer alan edebiyatçı Halîl b. Kustantî es-Sekakînî (1953), Şam'daki Arap Edebiyatı Derneği ve Kahire'deki Dilbilim Derneği üyelerindendi. Rûh el-Hâlidî (1913) Kudüs'te doğmuş ve Filistin okullarında öğrenim gördükten sonra İstanbul'da eğitimine devam etmiştir. Doğu alimleriyle ilişkiler kurmuş ve Paris'teki yabancı dil yayıncılığı derneğine öğretmen olarak atanmıştır. Ahmed el-Hatib (1926), Kudüs'te öğrenim görmüş ve Ürdün Dil Akademisi onur üyeliği ve Kahire Dil Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Vadi' el-Bustanî (1954), Kudüs'te İslam ve Hristiyanlık Derneği'nin kurulmasına katkıda bulunmuştur.

1.4.5. Konferanslara, Dergilere, Gazetelere ve Arap Medyasına Katkı Sunanlar

Kudüs, tüm mezhep ve dinlerden öğrencilerin, düşünürlerin ve kültür insanlarının bir hedefi olduğu için Kudüslü bilim adamları, dış dünya ile iletişimde önemli bir rol oynamışlardır. Bu nedenle, dil öğrenimine yansısı olan bir medya hareketi oluşturmuşlardır. Kudüslü bilim adamları ve Kudüs okullarında öğrenim görenler, Arap ve Müslümanların meselelerini tartışan ve onları ele alan konferanslara katılmış ve ulusal dillerini güçlendiren bir role sahip olmuşlardır. Filistin'deki ilk gazetecilerden ve yazarlardan biri olan Hanâ Abdullâh el-‘Îsâ (1909), Arap Ortodoks okullarında öğrenim görmüş ve Arap dilini ve edebiyatını öğrenmiştir. Yaklaşık altmış yıl boyunca Yafa'da, Filistin'in ulusal basınında çalışacak olan el-İssa ailesinin temelini atmıştır. İlkler arasında, 1911'de Filistin gazetesini kuran Yusuf el-İssa'nın kız kardeşi ve kuzeni İsa

el-İssa da vardır. Şair Ali er-Reymâvî (1919) de, basın ve medya konularına ilgi duymuş ve Kudüs Resmi Gazetesi'nin Arap bölümüne editör olarak atanmıştır. Ayrıca iki yıl boyunca en-Necah gazetesinin de editörlüğünü yapmıştır. Enîs el-Huranî (1920) de, Nefa'is adlı aylık bir dergi yayınlamıştır. Kudüs, Hacı Emîn el-Huseynî başkanlığındaki Yüksek İslam Konseyi'nin merkezidi ve bu konsey Arapça konuşulan Filistin konferansları düzenlemekteydi. Kudüs, 1919-1928 döneminde üç Filistin konferansına ev sahipliği yapmıştır. Adil Cabr, Hayruddin el-Zerkali ve 'Âdil Zu'aytir tarafından editörlüğü yapılan El-Hayat gazetesi 1930'da Kudüs'te yayınlanmaya başlanmıştır.

19. ve 20. yüzyılda Filistinli bilim adamlarının dil bilim faaliyetlerine genel bir bakıştan sonra, şimdi Filistinli dil bilimcilerin gremer(nahiv), sözlükler ve dil bilimi alanlarındaki çabalarını detaylı bir şekilde tartışacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

19. VE 20. YÜZYILLARDA FİLİSTİN'DE GRAMER ÇALIŞMALARI

Nahiv; dil, edebiyat ve belâgatın direği hükmündedir, bilakis kültürün ve fasih Arapça ilimlerin direği gibidir. Zira ne fıkıh ne hadis ne de kelâm ilimleri nahivsiz mümkündür. Arabî ilimlerin başı ve en önemlisi olarak kabul edilir. Nahiv; dil, din ve diğer ilimleri tahsil etmek isteyen herkesin geçmek zorunda olduğu bir köprü mesabesindedir. Nahiv Arabî ilimlerin direği ve yüce kanunu hükmünde olup, bu ilimler için nahivden yararlanılır, amacın anlaşılmasında kendisinden ilham alınır, hem temel konularda hem de ayrıntılı hususlarda nahiv ilmine müracaat edilir. Arabî ilimler arasında nahivden bağımsız, nahiv ilmini göz ardı eden, ya da az da olsa onun yol göstermesi olmadan var olan bir ilim görmek mümkün değildir. Çünkü nahiv, göz ardı edilmeyen önemli ilimler arasında yer alıp kıymet ve fayda açısından en yüce ilimlerin başında yer alır. Nahiv ilminin önemini gösteren ve nahivi tahsil etmeye teşvik eden birçok kelâm-ı kibar mevcuttur. Bunlardan birisi Hz. Ömer'in şu sözüdür: “Sünnetleri ve mirası öğrendiğiniz gibi nahiv ilmini öğrenin.eş-Şa‘bî nahivi şöyle nitelemiştir: “İlimde nahiv, yemekteki tuz gibidir. Ondan vazgeçmek mümkün değildir.” *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb* isimli eserde İshak b. Halef el-Behrânî'den şu şiir nakledilmiştir:

وَالْمَرْءُ تُعْظِمُهُ إِذَا لَمْ يَلْحَن	النَّحْوُ يَبْسُطُ مِنْ لِسَانِ الْأَلْكَنِ
فَأَجْلَهَا مِنْهَا مُقِيمُ الْأَلْسِنِ	فَإِذَا طَلَبْتَ مِنَ الْعُلُومِ أَجَلَهُ
وَتَرَاهُ يَسْقُطُ مِنْ لِحَاطِ الْأَعْيُنِ	لَحْنُ الشَّرِيفِ يُزِيلُهُ عَنْ قَدَرِهِ
لِيَنْبِيَهُمْ مِثْلَ الْعُلُومِ فَاتَّقِنِ	مَا وَرَثَ الْأَبَاءُ عِنْدَ وَفَاتِهِمْ
فَالنَّحْوُ زَيْنُ الْعَالَمِ الْمُتَقَنِّينِ	فَاطْلُبْ هُدَيْتَ وَلَا تَكُنْ مُتَأَنِّيًا
فِي كُلِّ صِنْفٍ مِنْ طَعَامٍ يَحْسُنِ	وَالنَّحْوُ مِثْلُ الْمِلْحِ إِنْ أَلْقَيْتَهُ

- Nahiv, pelteğin dilini açar,
- Kişi dil yanlış yapmadığı zaman, sen onu yüceltirsin.
- İlimlerden en değerlesini istiyorsan eğer,
- En değerlisi dilleri ikame eden (nahiv)'dir.
- Asil kişinin yaptığı dil yanlışlığı, kıymetini düşürür,
- Bu yanlışlığın onu gözden düşürdüğünü görürsün.
- Babalar vefat ettikleri zaman miras bırakmamışlardır,
- Oğulları için ilim gibisini, o zaman ilimleri iyi öğren.
- Talep eden ol -Allah, doğru yolu göstereceğin- reddeden olma,
- Nahiv, birçok ilmi bilen alimin süsüdür,
- Nahiv tuz gibidir, onu ne tür yemeğe koyarsan güzel olur.

Filistin, sarf, nahiv, dil ve diğer disiplinlerin hemen hepsinde temayüz etmiş birçok alim yetiştirmiştir. Bu alimler, Arap kütüphanesini, her zaman ve her mekanda araştırmacıların müracaat ettiği bir çok eserle zenginleştirmişlerdir. Dilcilerden kastımız nahiv, sözlük ve dil alimleri, edebiyat eleştirmenleri ile dil araştırmacılarıdır. Bu çalışmamızda, Filistin bölgesinde yetişen alimlerin biyografilerini, doğum zamanlarını esas alarak vermeye çalıştık. Dilcilerin biyografilerini uzmanlık alanlarına göre ayırdık. Bir bölümü nahiv alimlerine, bir bölümü sözlük alimlerine, bir bölümü de dilbilim ve edebi eleştiri bilginleri ile dil araştırmacılarına tahsis ettik.

2.1. MUHAMMED B. BUDEYR EL-MAKDİSÎ

Doğumu: 1160 Hicri, 1747 Miladi olup ismi Bedreddin veya Şemseddin Muhammed b. Budeyr b. Muhammed b. Mahmud b. Hubeyş el-Makdisî eş-Şâmî el-Halvetî eş-Şafi'î, olup Ibn Bueydr olarak ünlenmiştir⁵⁷.

Lakapları, sıfatları ve alimlerin ona övgüleri: ibni Budeyr yüce konumu ve yüksek derecesini gösteren harika sıfatlarla vasıflandırılmış ve birçok lakapla anılmıştır, Fihristü'l-Fihrist sahibi onu "imam, alim, muhaddis, müsned, sûfî" olarak tanımlarken, Hilyetü'l-Beşerin sahibi ise ona "güzellik alametli üstad" gibi unvanlar vermiştir. İbn Budeyr, "İmam, salih, alim, çalışkan, başarılı, muttaki ve arınmış zahit bir abid, fakih, filzof, fakir, ilimde uzman, benzersiz" gibi özelliklerle tanımlanmıştır. O, faziletliilerin

⁵⁷ Abdullâh 'Ali eş-Şukrî, *İbn Budeyr el-Makdisî*, Mecelletu Şimâl ve Cenûb, Câmi'atu Musrâta, Libya Yayın Tarihi: Haziran, 2017, 36-38.

teki, alimlerin özeli ve salihlerin seçkinidir. Kudüs'teki çağının eşi benzeri olmayan özelliklerde bir insan olup öğretir, anlatır, öğrenir ve öğrettikleriyle amel ederdi. "Nahiv Risalesi" adlı eserinin kapağındaki tanımlamasında ise "Allah'a samimi bir şekilde bağlı olan, gerçekleştirci, alim, çalışkan şeyh, Seyyidimiz Seyyid Muhammed b. Budeyr el-Makdisî, Allah onun sırrını mübarek kılınsın, " olarak belirtilmiştir.

Hocaları:

İbn Budeyr, birçok hocadan eğitim almıştır. Onun öğretmenleri arasında ismi geçenleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1-Şeyh Muhammed el-Mihî
- 2-Şeyh İsa el-Berâvî
- 3-Şeyh Muhammed er-Ruzzî
- 4-Şeyh Muhammed el-Fârskurî
- 5-Allâme el-Melvî
- 6-Allame Şeyh Ahmed el-Cevherî
- 7-Şeyh Muhammed el-Hafnî
- 8-Şeyh Muhammed er-Reşidî
- 9-Şeyh Ahmed ed-Demenûrî
- 10-Şeyh Ali es-Sai'dî
- 11-Allâme Mahmud el-Kurdî el-Mısrî
- 12-Şeyh Mustafa Ebû Nasr
- 13-Hafız Murtadâ ez-Zubeydî

Öğrencileri:

Alimlerden bir gurup İbni Budeyr'den dersler almıştır. Bunlar:

- Ebu'l-Mehâsin Vecîhuddîn Abdurrahmân el-Kuzberî es-Sagîr.
- Abdullatif b. Ali Fethullâh el-Beyrûtî el-Hanefî.
- Yusuf Ebulfütûh Cemaluddin el-Ömerî el-Kâdirî ed-Dimeşkî eş-Şafi'î.
- Şeyh 'Atiyye el-Echurî

Alim, miladi 1805, H. 1220 yılının Şâban ayının yirmi sekizinci günü, vefat etmiş olup kabri Mescid-i Aksa civarındadır.

Eserleri:

İbni Budeyrin yazılı eserleri:

1. *Keşfu'l-İs'âd Fi Kasideti Bânet Sua'd*
2. *Târihu Hisari'l-İfrenclî 'Aka'l- Muhâsere 1213h.*
3. *Ğuniytut- Tullâb Fi 'İlmi'l- Hisâb*
4. *Buğyetu'l- Elbâb Fi Şerhi Ğunyeti't -Tullâb*
5. *Mesâ'ilü Fikhiyetun Muhtasare Min kitâbit -Tevdîh.*
6. Nahiv ilmi üzerine bir eser.

Nahiv İlmi Üzerine Bir Risale:

Risâle fî ilmi'n-nahv: İbn Bedîr, hacmi küçük kıymeti büyük bu risâlede, nahiv ilminin bütün konularını özet bir şekilde ele almıştır. Müellif, eserine kelimenin tanımıyla başlar, i'râb hususunda başka kelimelere tabi olan ma'mûller ile sayılarda müenneslik tâ'sının düşüp düşmemesi ve vakfın bazı hükümleriyle alakalı bir fasıl ile bitirir. Risâle çok küçük olduğu için müellif, Kur'ân, şiir ve diğer kaynaklardan şahit getirmemiştir, yanı sıra ne nahiv ne de diğer alanlardaki herhangi bir alime referansta bulunmuştur. Risâlenin Konu Başlıkları⁵⁸

Kelime ve Türleri, Fiil Türleri, İsmi'nin Alametleri, Fiilin Alametleri, Harfın Alametleri, Kelâm, İ'râb Lakapları (Türleri), İ'râbın Aslî Alametleri, Niyâbeten İ'râblananlar, Gayr-ı Munsarîf, İ'râbın Ferî Alametleri, Esmâ-i Hamsenin İ'râbı, Müsennâ Cem-i Müzekker-i Sâlim ve Onlara Mülhak Olan Kelimelerin İ'râbı, Ef'âl-i Hamsenin İ'râbı, Sonu illetli Olan Fiilin Cezmi, Muzâri Fiili Nasb Eden Kelimeler, Muzâri Fiili Cezm Eden Kelimeler, Bir Fiili ve İki Fiili Cezm Eden Kelimeler, Mebnilik, Mebnî Olan Kelimeler, Nekre ve Ma'rife, Merfû'lar, Mansûblar, Mef'ûl Bih, Tenâzu', İştigâl, Münâdâ, Müstegâs, Mendûb, Terhîm, Müşebbeh Bi Mef'ûl Bih, Hâl, Temyîz, Mef'ûl Meah, Mef'ûl Leh, İstisnâ, Mecrûrlar, İ'râbda Başkasına Tabi Olanlar, Sıfat, Te'kid, Bedel, Atıf.

⁵⁸ eş-Şukrî, 36-38.

2.2. HUSEYN ED-DECCÂNÎ

(1788- 1 Ağustos 1858) (1202- Zilhicce 21, 1274) doğumlu Filistinli Hanefi hukukçusu, dilbilimci ve Osmanlı şairi, eş-Şerif Huseyn b. Selim b. Selâme ed-Deccânî Şafii Haşimi bir ailenin çocuğu olarak Yafa'da doğmuştur. Edicani nisbesi ise Nablus'taki “*Beytu Decn*” ilçesine dayanmaktadır.

O, Huseyn b. Selim b. Selame b. Suleymân b. ‘Avad b. Dâvûd b. Suleymân b. Abdullâh b. Muhammed b. Ahmed b. ‘Al‘uddîn Ali b. Hasan b. Yasîn el-Bedrî İbnu’l Veli Bedruddîn b. Muhammed b. Yûsuf b. Bedr b. Ya‘kûb b. Matar b. Ğanem b. Muhammed b. Zeyd b. Ali b. ‘Avadi’l -Ekber b. Zeyd b. Ali Zeynulâbidîn b. Huseyn b. Ali b. Ebî Talib’tir.

Şeyh Hüseyin, hicri 13. yüzyılda yaşayan Hanefi fakih, dil bilimci ve Osmanlı şairi Filistinli bir kişidir. İlk olarak babasından eğitim almış ardından Mısır'a gidip Ezher'de dini eğitimini sürdürmüş ve Hanefi fikhı, tasavvuf ve şiirde öne çıkmıştır. Beş erkek ve bir kız babası Selim, Şafii mezhebinden bir alim olup ayrıca mutasavvıf idi. Yafa ile oğlu Hüseyin'in doğduğu Beyt Decan arasına taşınmıştır⁵⁹.

Babasının yanında yetişen Hüseyin ed-Deccânî ilk okumasını babasının elinden yapmış ve ondan dilbilgisi, morfoloji ve edebi sanatlar gibi birçok kitap okumuştur. Ders programı Kuran, hadis, Hz. Muhammed'in hayatı, dil bilimi, fıkıh ve edebi sanatları öğrenmeyi içermekte olup babası gibi Şafii fikhında kendini yetiştirmiştir. 1812'de 25 yaşındayken Mısır'a gitmiş ve 9 yıl boyunca Ezher'de okumuştur. Burada ed-Deccânî, el-Fedalî, Hasan el-Kuveysinî, Şeyh Buhâtî, Muhammad el-Abîdî, Hasan el-‘Attâr, Muhammad el-Damanhûrî vb. büyük şeyhlerin olduğu elit sınıf ile tanışmış Ayrıca Şeyh Abdullah el-Şarkavî'nin Hanefi fikhına dair derslerine katılmıştır. ed-Deccânî, babası gibi Şafii mezhebinden iken Ezher'de Hanefi fikhını öğrenmiş ve bu fikhî mezhebe girmiştir. Gençliğinde babasının yanında yaşarken onun etkisiyle sufizme ilgi duymuştur. Babası bir alim, fakih, sufi olup ona Salih el-Alârî el-Meczuptan aldığı Ahmedî Bedevî tarikatını öğretmiştir. Rifaî tarikatı ise onun, Hassan el-Ğazali el-Rifaî'den öğrendiği tarikattı. Hicri 1226/ miladi/1812 yılında, 33 yaşında iken, Yafa'ya geri dönmüş ve orada eğitim öğretim faaliyetlerine başlamıştır. 1236 Hicri/1820 Miladi

⁵⁹ Ahmad Sıdkî ed-Deccânî, *Huseyn, Selîm, ed-Deccanî*, Câmi‘atu’n-Necâh, Nablus, Filistin, Erişim tarihi: 04/04/2023.

yılında hayatının yeni bir dönemine adım atıp müftü olmuş vefatına kadar bu görevi devam ettirmiştir. Müftülüğü döneminde çalışma, öğretim, yazma ve kamu hizmetleri ile meşgul olmuş ve ülkesinde saygıdeğer bir alim ve lider haline gelmiştir. Yafa ve çevresi, yaşanan olaylar nedeniyle yıkımın pençesine düştüğü dönemde yıkılan camileri ve yapıları yeniden inşa etmek veya restore etmekle meşgul olmuştur. Bunu yapmak için de kendi kazandıklarını ve hayırseverlerin yardımlarını harcamıştır.

Hac vazifesini yerine getirdikten sonra, Habeşistan eyaleti Mekke’de vefat etmiş ve 21 Zilhicce 1270 / 1 Ağustos 1858 Pazar Mealla’da Şeyh Abdurrahman el-Kazbiri’nin kabri yanına defnedilmiştir.

Eserleri:

- *el-Menhelu’ş-şâfi ‘ala metni’l- kâfi, fi ‘Urud ve’l-kavâfi*
- *et-Tahrîru’l-fâi’k ‘alâ Şerhi’t-Tâi ‘is-sağir li-kenzi’d-dakâ’ik*, fıkıh alanında bir eserdir.
- *el-Fetâvî’l-Huseyniyye*
- *el-Kevâkibu’d-durriyye ‘alâ Şerhi’ş-Şeyh Hâlid el-Ezherî li’l-Âcrumiyye*.
- *Şerhu Nazmi’l-Ef’âl*.
- *Tuhfetu’l-mürîd fi’l - ‘akâ ‘idi’t-Tevhîd ”* akaid alanında bir manzumedir.
- *Tehmîsu Kasîdeti Bânet Su ‘âd*.
- Şiir divanı

Gramer Çalışmaları:

Hüseyin ed-Deccânî’nin nahiv alanında bazı önemli eserleri mevcuttur. Bunlardan birisi, Hâlid el-Ezherî’ye ait Âcûrrûmiyye’ye şerhine yazdığı el-Kevâkibü’d-Durriyye isimli eserdir. Bu önemli nahiv eserinin hala yazma olduğu, edisyon kritiğe ve şerhe muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Eserin yazma haline ulaşmaya çalıştık, ancak ulaşamadık. Hüseyin ed-Deccânî, belâgat alanında ise beyân ilminde Semerkandiyye metnine Letâifü’l-Ezheriyye isminde bir haşiye, el-Kâfi fi’l-Arûz ve’l-Kavâfi metnine de el-Menhelü’ş-Şâfi adını verdiği güzel bir haşiye yazmıştır. Ayrıca hocası Muhammed Zekût el-Mecdilî’nin, beyân ilmine dair olan Manzûmetü’l-Tablâvî’ye Tuhfetü’l-ihvân ismindeki şerh çalışmasına ‘Ukûdü’l-Cumân adını verdiği bir haşiye yazmıştır.

Şiiri:

Şeyh Hüseyin'in şiirleri var olup, kendisi şairliğiyle tanınmaktaydı. Şiirleri bir divanda toplanmış, ancak henüz basılmamıştır. Ayrıca, "el-Şafiyye fî Esmâ-i Ahl-i Bedir el-Keram" adlı eserinde Bedir Ashabının isimleriyle ilgili şiirleri de bulunmaktadır. Babıtın sözlüğünde de onun şiirlerinin ölçülü ve kafiye uyumlu olduğu, çoğunun Peygamber Efendimize (sav) övgüler ve hikmetler içerdiği belirtilmektedir.

2.3. AHMED EFENDÎ ET-TEMÎMÎ

Vefatı hicri.1239 olup adı Ahmed b. Muhammed b. Temîm b. Salîh b. Ahmed el-Hatib, et-Temîmî el-Darî el-halîl el-Hanifi'dir. Ahmed Efendî el-Temîmî olarak tanınmıştır. et-Temîmî ailesi, el-Halîl, Nablus, Şam ve Gazze'de büyük bir ailedir. Evlenmiştir ve Muhammed el-Fâdıl ve Abdurrahmân adında iki oğlu vardır⁶⁰.

Hayatı:

Şeyh Ahmed Efendî el-Temîmî, el-Halîl şehrinde doğup orada büyümüştür. İlim tahsili için Mısır'daki El-Ezher'e gitmiş ve fıkıh ilmini Şeyh Hasan el-Cebertî'den, hadis ilmini ise Seyid Murtazâ ez-Zubeydî'den öğrenmiştir.

Daha sonra memleketine dönen Ahmed Efendî, buranın müftüsü ve önde gelen alimlerinden biri haline gelmiştir. Suriye'nin fethinden sonra İbrahim Paşa ile tanışmış ve ilmi kabiliyetleri ve yetenekleriyle Paşa tarafından beğenilmiştir. Paşa tarafından Mısır'a götürülmüş orada Hanefi mezhebinin müftüsü olarak atanıp el-Ezher'de dersler vermiş ve pek çok öğrenci onun elinden mezun olmuştur.

Daha sonra 1263 H/1847 M yılında Sultan Abdülmecid Han'ın İstanbul'a daveti üzerine İstanbul'a gitmiş ve devletin önde gelen adamları ve alimleriyle buluşmuştur. Osmanlı başkentinden döndükten sonra, Mısır el-Ezher üniversitesinde ders vermeye devam etmiştir.

Şeyh Ahmed el-Temîmî, vaaz ve irşad, fıkıh, nahiv, tasavvuf ve edebiyat konularında ün kazanmıştır. Ayrıca Mısır'da Hanefî mezhebinin müftüsü ve Ezher Üniversitesinin öğretmeni olarak tanınmıştır.

⁶⁰ Nihâd Abdulfettâh Bedriyye, "et-Tebîyn 'An a'lâmi Nuhâti Filistîn", *Gazze Arap Dili Akademisi 3. Yıllık Konferansı*, Filistin ,Nisan 2016.

Eserleri:

Onun birçok eseri vardır, onlardan bazıları şunlardır:

- *İrşâdu'l-Muluk fi'l-va'zi ve'l-Ahlâk.*
- *Er-Rihletu'r-Rumîye.*
- *Necâhu'l-Ervâh fi Ehkâmin -Nikâh,* Nikah Hükümleri Üzerine Bir Risale .
- *El-Fevâ'idü'z- Zekîye fi İ'rabi'l-Âcurrûmiyye.*

Nahiv Çalışmaları :

Şeyh Ahmed Efendî et-Temîmî'nin nahivde ulaştığı yüksek seviye, onu vaaz ve irşad görevini yerine getirmeye uygun hale getirmiştir. Arap dilinin grameri alanında yazdığı değerli eserlerden biri de "*el-Fevaidü'z-Zekîye fi İ'rabi'l-Âcurrûmiyye*" adlı kitabıdır.

el-Âcurrûmiyye, Fas'ın Sünhace şehrinden olan fıkıhçı ve gramerci (723 H - 1323 M) Abdullâh b. Dâvûd b. Abdullâh b. Muhammed b. İbrahîm el-Sunhaî tarafından yazılmış bir dilbilgisi kitabıdır ve İbn Âcurum olarak bilinmektedir. Metin, kelamın çeşitli türlerine değinerek başlar ardından irab bölümü, irab alametlerinden marife, murebatlar bölümü, fiiller bölümü, isimlerin merfuluğu, fail bölümü, faili zikredilmeyen mefuller, mübteda haber, mübteda ve habere dahil olan avamiller, sıfat konusu, atıf konusu, tekid konusu, bedel bölümü, isimlerin mensubatları mefulü bih mastar, taraf, hal, temyiz, müstesna, münada, la'nın ismi, mefulü lehu vemeahu, kanenin haberi, innenin ismi gelir ardından isimlerin mecruratları gelir.

Âcurrûmiyye, alimler tarafından büyük ilgiyle karşılanmış, bu sebeple alimler metni şerhetmeye ve i'râblandırmaya yoğunlaşmışlardır. Dolayısıyla kimisi metni şerhetmeye ve içerdiği kuralları açıklmaya, kimisi de i'râblandırmaya özen göstermiştir. Hâlid el-Ezherî gibi bazı müellifler ise hem şerh hem de i'râb faaliyetini beraber yapmışlardır.

Ahmed Efendî et-Temîmî'nin *el-Fevâ'idü'z-zekiyye fi i'râbi'l-Âcurrûmiyye* adlı kitabında izlediği yol ve eseri yazmada takip ettiği metod⁶¹:

⁶¹ Ali Kemâl, Ebû 'Avn, "Mahtûtu'l-Fevâ'idü'z-zekiyye fi i'râbi'l-Âcurrûmiyye dirâse vesfiyye tahliliyye", *Mecelletu Vâdi'n-Nîl li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İctimâ'iyye ve'l-insâniyye*, 13(13), 2017, 161-172.

- Müellif, Kûfe ve Basra dil ekolünden herhangi birine meyiletmeden her iki ekolü de cemetmiştir. Bazen Basra bazen de Kûfe ekolüne mansup dilcilerin terminolojisini kullanmıştır. Bundan dolayı bazı yerlerde cer, sıfat ve hurufu'n-nefy gibi Basralıların, bazı yerlerde de hafđ, naa't ve hurufu'l-cahd gibi Kûfelilerin terimlerini kullanmıştır.
- Bir lafzın i'râbını tekrar ederken, her defasında muhtemel olduğu i'râb vecihlerinden biriyle i'râblandırmıştır.
- Kitapta takip ettiği metotlardan birisi de bazı Arap lehçeleriyle özellikle de Rebîa kabilesinin lehçesiyle istiḥadda bulunmasıdır. Müellif, kitabını *Âcurrûmiyye*'nin lafızlarını i'râblamaya tahsis ettiği için Kur'ân âyetlerinden çok nadiren istiḥadda bulunmuştur.

2.4. HASAN KUVEYİDİR

Şeyh Hasan b. Ali b. Kuveyder el-Ezherî el-Halîlî'dir. Ailesi Arap Fas'ından göç ederek El-Halil şehrine yerleşmiştir. Babası Kahire'ye göç edip orada yaşamıştır. Edebiyat ve dil alanında ünlü bir yazar ve şair olup bu alanlarda birçok eseri ve şerhi bulunmaktadır.

Hayatı:

Şeyh Hasan, babasının Kahire'ye göç etmesinden sonra 1204 yılında orada doğmuştur. İlkokul eğitimini Kahire'deki okullarda almış ardından el-Ezher Üniversitesi'ne girip oradaki fakih ve alimlerden ilim öğrenmiştir. Bu alimler arasında, Şeyh Hasan el-Ebtah, Şeyh Hasan el-'Attar (1250 H) ve Şeyh İbrahîm el-Bacurî, Şeyh İbrahim es-Sakka da yer almaktadır. Şafi mezhebine mensup olup Arap dili ve edebiyatındaki geniş ilmi ve uzmanlığı ile ün kazanmıştır⁶².

Şeyh Hasan, yüksek bilgi sahibi olan, faziletli, başarılı bir edebiyatçı ve dil bilimcidir. İlmin zirvesine çıkmış ve akademik bilginin doruklarına ulaşmış ilmi bilgiyi en iyi şekilde kullanmıştır. Sözlü ve yazılı kültür alanlarında uzman olup zengin bir bilgi birikimine sahiptir. Kaynakları güvenilir olup doğru bilgiyi aktarmak için güçlü kanıtlar sunmuştur. Hem akademik hem de manevi alanlarda çok seviliyordu ve ahlaki bir örnek olarak takip ediliyordu. Sevgi dolu, dürüst ve arkadaş canlısıydı ve bu

⁶² Mennâ', 327.

özellikleri sevdikleri arasında ona karşı saygı uyandırıyor. O, çağının en değerli insanlarından biri olup Mısır'ın önemli bir hazinesi olarak hatırlanmaktadır. Dil ve edebiyata büyük ilgi duymuş ve bu alanlarda çok ünlü olup, birçok kitap ve eser yazmış, metinleri şerh etmiş ve güzel şiirler nazmetmiştir. Hicri 1262, miladi 1846 yılında etti.

Eserleri

Şeyhin yazılı eserleri vardır, onlardan bazıları şunlardır:

- 1- *Neylu'l-ireb fî Musellesâti'l-'Arab*, adlı eseri, bir aruz nazımı ve sözcüklerin üçlendirilmesini içerir. İtalyanca'ya da çevrilmiştir.
- 2- *Zehru'n-Nebât fî'l-İnşâ'î ve'l-Murâselât*, yazışma ve kompozisyon konusuyla ilgili bir eser.
- 3- *Nuzhetu'l-Ebsâr 'alâ Manzumeti'l-'Attâr*.
- 4- *Dureru'l-Bihâr ve Künûzu'l-Ahbâr*.

Nahiv Çalışmaları

Şeyh Hasan, Arap dilinin tüm dallarına ilgi göstermiş, özellikle dilin dayanağı ve çerçevesi olan nahiv ilmine büyük bir tutkuyla bağlanmıştır. Bu alanda öğretmeni Şeyh Hasan el-Atar gibi önde gelen alimlerden dersler almıştır. Şeyh Hasan'ın nahiv ilmine hakimiyeti en üst düzeydedir. Eserlerinden birinde Şeyh Hasan el-Atar'ın nahiv ilmindeki manzumesinin şerhini yazmıştır⁶³.

Manzûmetu'l-'Attâr: Nahiv ilmine dair manzûm bir eser olup Ezher'in hocası büyük nahiv alimi Hasan Attâr tarafından yazılmıştır. Bu manzûm eser, Hasan Attâr'ın bahr-ı tavîl vezninde nazmettiği elli beyitten oluşur. Attâr, bu eserinde nahivin önemli konularını zikretmiştir. Mevzubahis eser, birçok alimi yarışarcasına şerhetmeye sevk eden pek çok özelliğiyle öne çıkmaktadır. O özellikleri şöyle sıralamak mümkündür⁶⁴:

- Kapsayıcı ve özet bir eserdir. Nahivin önemli konularıyla yetinmiştir.
- Güzel olup ibareleri açıktır.
- Nahiv konularını arzederken, öğrenenin zihninin ayrıntılarla dağılmaması için mantıksal bir sisteme esas alınmıştır.
-

⁶³ Bedriyye, Nisan 2016.

⁶⁴ el-Hassân el-'Avnî, "el-Manzumâtu'n-Nahviyyetu'l-gezeliyyetu'r-râ'iyye, Hasan el-'Attâr nemûzecen" Mecelletu Edebi'l-İslâm, https://adabislami.org/magazine/print_article/4184

‘Attâr, eserini hicrî 1202 senesinde yazmıştır, nitekim eser şöyle başlar:

بحمدك يا مولاي أبداً في أمري ومنك أروم العون في كل ذي عسر.

- Allah’ım seni hamdederek işime başlıyorum,
- Bütün zorluklarda senden yardım diliyorum.

Hasan Kuveydir, Manzûmetü’l-‘Attâr’ı şerhetmiş, şerhinin önsözünde hocasının değerini takdir eden kıymetli ifadelerle hocasını övmüştür. Kuveydir, Manzûmetü’l-Attâr’ı çok beğendiği için güzel bir şiirle övmüştür. İlgili şiirde şu ifadeler geçmektedir:

منظومة الفاضل العطار قد عبت منها القلوب برّياً نكهة عطرة

- Erdemli Attâr’ın manzûmesi hoş koktu,
- Kalpler ondan güzel koku ile kokulandı.

لو لم تكن روضة في النحر يانعة لما جنى الفكر منها هذه الثمرة

- Şayet (bu eser) nahivde olgunlaşmış bir bahçe olmasaydı,
- Düşünce ondan bu meyveyi toplamazdı.

في ظلمة الجهل لو أبدت محاسنها والليل داج أرانا وجهها قمرة

- Şayet cahaletin karanlığında güzellerini gösterirse,
- Geceye karanlık çökmüşken, onun yüzü bize ayını gösterir,

قالوا جواهر لفظ قلت لا عجب بحر البلاغة قد أهدى لنا دُرره

- Lafzın cevherleri dediler, hayret edilecek bir şey yok dedim,
- Belâgat denizi, bize incilerini hediye etti.

Müellif, Attâr’ın manzûmesini şerh ederken eserin kaynaklarını şöyle açıklamıştır: “Manzûm lafızların sözlük manasını, Kâmûsu’l-belâğa ve es-Sihâh gibi sahih kaynaklardan yararlanarak açıkladım.” Bu şerh, yaklaşık otuz bölümden oluşmakta olup metni hem usûl hem de fûru yönüyle muhkem hale getirmiştir.

2.5. HUSEYN B. MUHAMMED B. MUSTAFÂ BALÎ EL-ĞAZZÎ

Hayatı:

Hicri 1235 yılında Gazze şehrinde, birçok alim ve fazıl yetiştirmiş bir ailede doğmuştur. Okuma ve yazmayı öğrenip memleketindeki alimlerden ilimlerin temel kısımlarını öğrenmiştir. 16 yaşına geldiğinde Mısır'a seyahat ederek el-Ezher Üniversitesi'ne kaydolmuş kısa bir sürede ilim ve sanatları öğrenip ilimde derinleşmiştir. Sonra memleketine geri dönünce ailesi ona sıcak bir karşılama yapmıştır. Ancak, bazı insanlar ona kıskançlık besleyip tuzaklar kurmuştur⁶⁵. Yaşam koşulları sıkıntılı hale gelince, Gazze'den ayrılarak Arwad adasına gitmiş ve oradan Şam'ın Trablus bölgesine doğru yola çıkmıştır. 1262 Hicri yılının sonlarına doğru oraya ulaşmış ve burada ilim öğretmeye devam etmiştir. Bu sırada Şam'a gitmek üzere olan ve tanınmış bir zat olan Şeyh Muhammed el-Mağribî ile karşılaşmış ve ondan Nakşibendi tarikatını öğrenmiştir. Şeyh Muhammed el-Mağribî, ona Halep'te bir okul kurabileceğini ve başarılı olacağını söyleyince 1264 yılında Şeyh Muhammed el-Mağribî ile birlikte Halep'e gitmiş ve Bankusa Camii'nde Şeyh Muhammed ile birlikte kalmaya başlamıştır. Nakşibendi tarikatında yalnız başına kalıp halvete girip ilmini gizlemiştir.

O dönemde, şehrin saygın kişilerinden ve tüccarlarının liderlerinden biri olan el-Hac Vefâ b. el-Hac Ahmed el-Mevket, o yıl hac ibadetini yerine getirmiş ve dönüş yolunda Mısır'a uğramıştır. Amacı, Halep'ten birkaç önde gelen alim getirmektir, çünkü o zamanlar iki yıl önce meydana gelen vebadan ve İbrahimî fitnesinden kaynaklanan karışıklıktan Halep'te alimlerin sayısı azalmıştı. Bu konuda bazı alimlerle görüşen el-Hac Vefa'ya, Trablus'ta Şeyh Huseyn el-Ğazzî adında önemli bir alim ve üst düzey bir insanın olduğu eğer onun Halep'e gitmek konusunda razı ederse, amacına ulaşmış olacağı söylenmiştir.

Hacı Vefâ Trablus'a gidip onu sorunca, şeyhin birkaç gün önce Halep'e gitmiş olduğu kendisine söylenmiştir. Buna sevinen Hacı Vefâ, doğrudan Halep'e gitmiş ve orada Şeyh Muhammed el-Mağribî ile buluşup ona niyetini açıklamıştır. Şeyh Muhammed, Şeyh Hüseyin'i bilgilendirmiş ve ondan, ilmini yaymasını istemiştir. Şeyh, Hacı Vefa'nın talebini kabul etmiş ve Şeyh Huseyn'i, ilmini yayması için

⁶⁵ Muhammed Râğıb et-Tebbâh el-Halebî, *Î'lamu'n-nubelâ fî târihi Halebi'sh -şehbâ*, Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî, Haleb, Suriy, 1988, 2. baskı, VII, 282-284.

görevlendirmiştir. Hacı Vefâ, onun için şimdilerde ismi Sekâkînî cami olan “Kasileh” Çarşısına yakın olan bir cami seçmiş ve Şeyh Hüseyin orada öğrencilere ders vermeye başlamıştır. Kısa sürede ünü yayılmış ve o dönemde, Osmanlı Devleti'nin askere alma uygulamasında ilim öğrencilerinin muafiyeti olması sebebiyle tüm öğrenciler onun derslerine katılmak istemişlerdir. Bu uygulama, Arap dünyasında ilk defa Halep şehrinde başlamış ve öğrencilerin ilim için bir araya gelme isteği artmıştır. Şeyh Hüseyin, disiplinli ve etkili bir hatip olup konularında uzmandı ve her gün dokuz farklı ders vermiştir.

Ali Beyâzıt'ın oğlu Seyid Muhammed Râcî, Halep'in önde gelen tüccarlarından ve cömertlerinden biriydi, hocanın faziletlerinden tamamen yararlanmanın, öğrencilerin kalacağı bir okul kurarak gerçekleştirilebileceğini görünce, şimdiki ismiyle Sekakini Camii olan Eskatmır Camii'nin kuzeyinde bulunan bir bölgedeki yazlıkta en büyüğü hocanın ikameti için ayrılan, diğerleri ise öğrenciler için ayrılan altı odalı bir okul inşa ettirmiştir. Zikrettiğimiz Hacı Muhammed Râcî, yakın çevredeki öğrencilere öğle ve akşam yemekleri sunar, her birine otuz akçe ve yazın ve kışın birer tane olmak üzere 2 elbise verirdi. Mevsimlere göre ziyafetler hazırlar ve Ramazan ayında her gece hayır hasenatlar dağıtırdı. Şeyhte hediye ve iş teklifleri gece boyunca sel gibi akınca gıda, kumaş ve para konusunda yeterli meblağı temin eder, o da bunları öğrencilerinin yararına harcardı. Hicri takvimin 23. Zilkaade günü, 1271 yılında vefat edene kadar bu durumda kalmaya devam etmiştir. Binlerce insanın katıldığı bir cenaze töreni düzenlenmiş Cenazesi Cakir Şeyh mezarlığındaki Fityânî Türbesi yakınına defnedilmiştir. Altı yıllık bir sürede, birçok alim ve fazıl öğrenci yetiştirmiştir. Bunlar arasında Şeyh Ahmed el-Kevakibi, Şeyh Ahmed ez-Zuveytînî, Şeyh Tâhir et-Tayyâr el-Keyâlî ve kardeşi Şeyh Abdurraûf, Şeyh Muhammed el-Hayyât, Şeyh Ali Nasir vb. alimler bulunmaktadır.

Hicri 1271 Miladi 1854 yılında Halep'te vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.

Dil Bilim ve Nahiv Çalışmaları:

Şeyh *Risale fi'l-Mecaz* (Mecaz üzerine bir risale), *Minhatu'r -Rahmân fi Fadâil Ramadân* (Ramazan ayının faziletleri hakkında bir nazm), ve onun şerhi olan *'Atâyâ'l-Mennân* adını verdiği (el-Mennan verilişi) gibi çeşitli eserler yazmıştır.

Bu nazım şu girişle başlamaktadır:

حسين الغزي نجل البالي

يقول راجي عفو ذي الجلال

- Cenâb-ı Hakk'tan mağfiret dileyen el-Bali'nin oğlu Hüseyin el-Gazi der ki:

على الشهور عند كل القوم

حمدا لمن فضّل شهر الصوم

- Oruç ayını her kavmin ve her ayın önüne geçirdiği için ona hamd olsun.

Diğer eserleri arasında, mantık ilminin basamaklarını açıklayan bazı defterler, tevhid konusunda kısa bir risale (ki bu, Büyük Cami'de yer alan Mahmud Efendi el-Cezar kütüphanesinde mevcuttur), "la sīyema" ve "la eba lizeyd" kelimelerinin irabı hakkında bir risale, sarf ve nahiv ilmi sorunlarından bazı notlar bulunmaktadır. Bu eserler, zekasının fazlalığı, araştırma ve inceleme becerilerinin gücü ve geniş bilgi sahibi olması ile ilgili bir göstergedir. Şiir yazma konusunda yeteneği azdı ancak yapısı itibariyle hızlı düşünmesi, bir saat içinde farklı anlamlar içeren şiirler yazmasına olanak sağlamış, başkalarının birkaç gün içinde yazabildiğinden daha hızlı bir şekilde şiir yazabilmiştir. Ancak şiirlerinin toplanıp divan haline getirilmesiyle ilgilenmemiş ve çoğu dağınık olarak kalmıştır. Ancak bazı öğrencileri nebi kasidesi ile başlayan küçük bir şiir defteri toplamıştır. Bu defterin başlangıcında şöyle demektedir:

ومن جوده الأوفى شفائي أوّمل

بجاه إمام الأنبياء اتوسل

- Ben peygamberlerin imamının şefaatiyle yalvarıyorum,
- En cömert lütfundan şifamı umuyorum.

2.6. AHMED BİSİSÛ

EbulMe'alî Ahmed b. el-Hacc Ahmed b. Şa'bân b. Salîm b. Yûsuf b. Ahmed b. Sa'id el-Keyyalî 19. yüzyılın ikinci yarısında Gazze'de bulunan sufilerin büyük şeyhidir. Ayrıca bir şair, edebiyatçı, yazar, musannif, dil bilimci olarak da bilinmektedir. 1825 yılı civarında Gazze'nin Şuca'iyye mahallesinde doğmuş, orada babasının yanında yetişmiştir. Erken yaşta Kuran'ı ezberleyip tasavvuf yoluna ve

hizmetine katılmıştır. Genç yaşta Bekriyye Halvetiyye tarikatının esaslarını Şafii mezhebinin müftüsü Şeyh Muhammed Necîb el-Nahhal'dan almıştır⁶⁶.

O, şeyhini kaybettiği için iki şiir bestelemiş ve ilk şiirin başlangıcında şöyle demiştir:

قفا واذكرا عهداً مضى مع أحبة بطيب صفاء مع وثيق محبة

- Durun ve sevgililerle geçmiş bir anıyı hatırlayın Temiz bir sevgi ve yakın bir dostlukla.

İkinci şiirin başlangıcında ise şöyle demiştir:

عفا جانب الأفضال من دار غزة بفقد إمامٍ في بهاء وعزة

- Gazze evinin iyilikler tarafı cömert ve izzetli imamın kaybıyla mazur görüldü.

Hicri 1258 miladi 1845 yılında, Mısır'daki el- Ezher Üniversitesi'ne gitmiş ve orada 10 yıl kalmıştır. Burada, örneğin Şeyh Halîl er-Reşîdî, Mısır muftüsü Şeyh Ahmed et-Temîmî el-Hanefî (Filistinli şair ve yazar Muhammed et-Temîmî'nin babası), Mekke muftüsü Şeyh Muhammed el-Kutbî, el-Ezher Şeyhi İbrahîm el-Bâcurî ve diğer büyük alimlerden dersler almıştır.

Şeyh, Gazze'ye dönmeyi planladığında, hocaları ona imza ve mühürleriyle icazet belgeleri vererek izin vermişlerdir. Şeyh, 1271 Hicri yılının Rebi'ü'l-Ahir ayında, yani 1855 yılında Gazze'ye varmıştır. Gazze'deki Seyyide Rukiyye Camii'nde kendisi için bir oda inşa ettirmiş ve burada eğitim, yazım ve fetva verme çalışmalarına başlamıştır.

Gazze'de eğitim ve tasavvuf yolunu yaymaya başlamış daha sonra Mısır ve diğer yerlere yaptığı seyahatlerle tasavvuf yolunu genişletmiştir. Ülkede onun ardından giden müritler ve liderler çoğalmış, müritlerinin sayısı 20 bini aşmıştır.

Görevleri: Başlangıçta, Filistin'de şer'i mahkemede katiplik işini üstlenmiş ardından, Şihabud-dîn Camii'nde imamlık, vaizlik ve müderrislik görevlerini icra etmiştir. Daha sonra, Maarif Konseyi'nin (eğitim ve öğretim) başkanlığını yapmış ardından istifa etmiştir.

Vakıflar Konseyi başkanlığından da affını istemiş ve orda şöyle demiştir:

⁶⁶ Mennâ', 64.

- Bilgiler, karışıklık ve açgözlülüğten korunmadıkça, gerçek bilgi olmaz.

O, züht, kanaatkarlığı, hilmi, tevazusu, kibarlığı, zekiliği, güçlü hafıza ve geniş düşünce yapısıyla tanınmıştır. Mekke'ye dört kez hacca giden, müreffeh bir hayatı olan şeyh, geniş bir aileye sahip olup tarikatındaki müritlerine bid'at ve zarar vermekten kaçınmalarını öğütlemiştir. Hayatının sonlarına doğru, tasnif, telif ve fetva vermek için zamanını ayırtmış ve 1911'de yaklaşık 90 yaşında vefat etmiştir.⁶⁷

Eserleri:

O, güzel eserler ve değerli kitaplar yazmıştır. Onlardan bazıları şunlardır:

- İbn Hişam'ın *el-Katr* adlı eserine yazdığı şerh.
- İbn Hişam'ın *el-Elğâz* adlı eserine yazdığı şerhler.
- *Muzîlu 'l-Hefâ 'i ve 'l-gumûd 'an Mehammâti 'İlmi 'l- 'Arûd* adlı eserin şerhi.
- İslam akidesine dair bir şerh.
- Gazze ve çevresindeki Arapların soy ağaçlarına dair bir eser .
- Ayrıca, tasavvufi ve duygusal şiirlerinin yanı sıra örneğin 1854 yılında vefat eden el-Alim ve el-Müftie el-Ezheri ve Gazze kadısı Şeyh Salih es-Sakka en-Nuveyri için yazdığı yas şiirlerini içeren bir şiir divanıdır. Bu şiirleri divanında ayrı bir bölüm olan "*el-Merâsi*" bölümünde toplamıştır.⁶⁸

Dil bilim ve Nahiv Çalışmaları

Şeyh Bisîsû'nun İbn Hişam'ın *el-Elğâz* isimli kitabına yaptığı haşiyeler ve *Katru'n-Neda* isimli kitabına yaptığı şerhleri, Şeyh'in dil bilim alanındaki en önemli eserleri arasında sayılmaktadır⁴⁵

⁶⁷ Yâsir 'Ali, *Siretu 'l- 'Allâmeti 'l-Luğavî el-Ğazzî: Ebu 'l-Ma 'âlî Ahmed Bisîsû (1825-1911)*, el- 'Arabî, 21, web sitesi. yayın tarihi: 27 /03/ 2021, <https://arabi21.com/story/1347399/>

⁶⁸ Detaylı bilgi için önemli dilbilimcilerin ve bilimsel çalışmalarının incelendiği doktor Nihâd Abdulfittâh Bedriyye'nin araştırmasına bakınız. Bu çalışma, 19. ve 20. yüzyıllarda Filistin dilbilimcilerinin ve bilimsel çalışmalarının tarihini ele almaktadır. Makale, "*A 'lâmu Nuhâti Filistîn ve Cuhuduhum el-Luğaviyye fi 'l-karneyni 't-tâsi ' aşer ve 'l- 'işrîn*" başlığıyla Gazze Arap Dili Konferansında sunulmuş ve 2015 yılında yazılmıştır. Konferans tarihi: Nisan, 2016.

İbnu Hişamın “el-Elğâz” Adlı Eserine Haşiyesi:

Şeyh Ahmed Bisisû tarafından yazılmış 24 sayfalık bir kitap olup 1322 hicri yılında Mısır'da Hamîdiye Matbaası'nda basılmıştır. Kitabın tam başlığı: " Hâşiyetu'l- 'Âlimi'l-mudakkik eş-şeyhu'l-ğezziyu'l-henefiyu 'alâ elğâzi Cemâlid'-dîn Abdullâh ibni Hişâmi'l-Ansârî"

İbn Hisam'ın Râmanî'nin "*Tevcihu-İ'râbi Abiyâti Mülgezeti'l-İ'râb*" adlı kitabından seçtiği birkaç şiir beytiyle ilgili yazdığı bir kitaptır. Bu beyitlerde, anlam ve nahiv açısından bir karmaşıklık ve muğlaklık vardır. Ahmed Bisisû, bu beyitlerin bazılarını açıklayan bir şerh yazmış ve yorumlamıştır.

Delilleri: Şeyh kitabında Kur'an, Hadis ve Arap şiirine dayanarak deliller sunmuştur.

Kaynakları: Kitabında bahsettiği dil bilimciler ve kitapları arasında Zemahşerî, Demnehurî, Ibn Mu'tî, el-Cevahirî, Sibeveyh, Ibn Mâlik ve ebu Ali el-Fârsî gibi isimler yer almaktadır.

Kitap olan kaynakları: el-Amâlî, Şerhul-muğnî (muğni şerhi), el-İdâh, Katru'n-nedâ ve Şerhu'l-Eşmûnî gibi eserleri de kaynak olarak kullanmıştır.

Şeyh Bisisû, dilbilgisi kitaplarında önemli açıklamalar yapmış, dilbilgisi konularını tartışıp açıklığa kavuşturmuş ve dil bilgisi uzmanlarının görüşlerini desteklemiştir. Bazı yerlerde dilbilgisi uzmanlarını eleştirip onlara cevaplar vermiş ve argümanlar sunmuştur. Ayrıca, dilbilgisi alanına “el-İ'râbu'l-icmâlî ” gibi bazı terimler eklemiştir. Şeyhin, dilbilgisi ve belagat alanında birçok önemli görüşü var olup, Filistin İslam Üniversitesi'nden dilbilgisi ve belagat profesörü Cihâd Yûsuf el-'Arca'nın " Olarak Şeyh Ahmed Bisisû Luğavîyen" adlı çalışmasında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

2.7. ABDULLATÎF EL-HAZNEDÂR

O, şeyh Abullatîf b. Muhammed b. Abdullatîf b. Muhammed İbrahim Ağa el-Haznedâr eş-Şaf'î el-Ğazzî (Gazzeli)'dir.

Hayatı:

Şeyh Abdullatîf el-Haznedâr, 1839 yılında (1255 H.) Gazze'de doğmuş ve Şeyh Necîb en-Nahhal ve Şeyh Yûsuf Ebu Zehrâ gibi öğretmenlerden eğitim almıştır. Sonra

H. 1272 yılında Mısır'a gitmiş ve El-Ezher'de fıkıh, hadis, Arap dilinin ilimleri, mantık ve hesap gibi şer'i ilimleri öğrenmiştir. Aralarında El-Ezher camisinin hatibi İbrahim es-Sakka, Şeyh Muhammed el-Eşmunî, İbrahim ez-Zerû ve Mustafa el-Mubelit gibi önemli hocalar ve alimlerden birçok bilgi edinmiştir. Altı yıl boyunca bilgi ve ilmin kaynağından beslenmeye devam edip sonunda şeyhleri tarafından ilimde yeterli görülüp fetva verme yetkisi ve öğretme yetkisine sahip olmuştur.

Şeyh Abdullatîf el-Haznedâr, 1861 yılında (1278 Hicri) El-Ezher'den fetva ve eğitim alanlarında icazet aldıktan sonra Gazze şehrine geri dönmüştür. Gazze'deki Büyük Ömeri Camii'nde öğretmenlik yapmaya başlamış Daha sonra Kudüs'e taşınıp Mescid-i Aksa'nın yanında ikamet etmiştir. Burada öğretmenliğe devam etmiş, Gazze ve Filistin'de birçok insan onun ilminden faydalanmıştır. Yaklaşık 10 yıl boyunca burada kalmış ardından 1873 yılında (1290 Hicri) Gazze'ye geri dönüp Büyük Ömeri Camii'nde Şeyh Dâvûd el-Bekariye'nin bir odasını kendisi ve müritleri için medrese olarak kullanmıştır. Amcası Şeyh Ali el-Haznedârî'nin ölümünden sonra, Büyük Ömeri Camii'ne Şafi mezhebinin imamı olarak atanıp Gazze'nin alimleri tarafından güvenilir bir otorite haline gelmiştir.

Şeyh Abdullatîf el-Haznedâr, hafızası güçlü ve anlama kabiliyeti hızlı olan bir ezher âlimiydi. Zühd, iffet ve takvaya sahip olmasıyla bilinir ve insanların hediyelerini kabul etmekten kaçınırdı. Şer'i hükümlerde dürüstlük ve güvenilirliği ile tanınan şeyh, alçak gönüllülük, yumuşak huyluluk, insanlara yaklaşımı, fakir ve salih insanlara olan sevgisi, samimi oluşu, güzel inancı ve hakka olan bağlılığı ile ön plana çıkardı. Çocukluğundan itibaren ilme yönelmiş ve geniş kitlelere vaaz ve irşad yoluyla ilim yayma konusundaki tutkusu ile bilinmekteydi. Öğrencilerine öğretme ve telif yoluyla ilmini aktarır ve hakikatleri anlamadaki hassasiyeti ve inceliği nedeniyle örnek gösterilirdi. Şiirle pek ilgilenmeyen şeyhin birkaç şiiri de vardır⁶⁹.

Şeyh Abdullatif el-Haznedari, 1899 yılında hac farızasını yerine getirmek için Hicaz'a seyahat edip dönmüş ve bu farızayı sağ salim yerine getirmenin sevincini yaşamıştır. İnsanlar ondan yararlanmaya devam etmiş, ancak daha sonra kolera salgınına yakalanıp Hicri 14 Recep 1320 yılında, yani 17 Ekim 1902'de vefat etmiştir. Cenazesi Gazze'deki İbn Mervan Camii'nin yanındaki türbeye defnedilmiştir.

⁶⁹ Bedriyye, Nisan 2016.

Eserleri:

Birçok yazılı eserleri vardır, bazıları şunlardır:

- *Risâletun fi 'l -Besmele*
- *Risâletun fi 'l- Mu 'rap ve 'l mebnî*
- *Risâletun fi 'l- Fıkıhi ve 't- Tecvîd .*
- *Risâletun fimâ Yete 'elleku Biramadân vel Mevlidi 'l- Kebîr*

Gramer (Nahiv) Çalışmaları

Şeyh Abdullatif el-Haznedâr, Ezher'de öğrendiği dini ilimlerin dili Arapça olması sebebiyle Arap diline büyük önem vermiştir. Bu yüzden, fıkıh, belagat ve nahiv gibi konularda eserler kaleme almıştır Nahiv alanında kaleme aldığı eserlerden biri, "el-Muarrab ve'l-Mebnî" adlı risalesidir. Bu risale iki kısma ayrılmaktadır: isimler, fiiller ve harflerde mebnilik (çekimi olmayanlar), isimler ve fiillerde muraplık (çekimi olanlar).

2.8. MAHMÛD EL-KERMÎ

Filistinli edebiyatçı, şair, gazeteci, dil bilimcidir. Mahmûd Sa'id Ali Mansûr el-Kermî, Filistinli bir yazar, dil bilimci, şair, düşünür ve politika gazetecisi olup (1889'da Tulkarm'da doğmuş, 24 Aralık 1939'da Beyrut'ta suikast sonucu öldürülmüştür). Filistin'deki edebiyat ve düşünce alanının önde gelen isimlerinden ve Filistin ve Ürdün'deki milli hareketin liderlerinden biri olan Kermi, 20. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ünlü bir aileye mensup olan Kermi'nin babası Sa'id el-Kermî, kardeşleri AbdulKerîm, Hassan, Abdulğanî ve Ahmed şakir'dir. Mahmud el-Kermî, Arap dili alanında lisansını aldığı El-Ezher'den mezun olmuş ve dilbilim alanında Mısır, Eritre, Somali, Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün'de uzun yıllar çalışmış ayrıca gazetecilik yapmıştır. Kermî, siyasi düşmanları tarafından Beyrut'ta öldürülmüştür.

Hayatı:

Mahmûd Sa'id Ali Mansûr el-Kermî, 1889 yılında Filistin'in Tulkarm şehrinde tanınmış bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Eğitimini doğduğu şehirde aldıktan sonra kardeşi Ahmed Şâkir el-Kermî ile birlikte El-Ezher Üniversitesi'ne girmiş ve 1919 yılında Arap dili alanında mezun olmuştur.

İlk iş hayatında, Mısır'daki okullarda öğretmenlik yapmıştır. Kahire'deki Darul-Ulum Okulu'nda öğretmen olarak çalışmış ve Mısırlı tiyatro yazarı Salame Hicazi'nin oyunları ve romanları için dil editörlüğü görevini yürütmüştür. Daha sonra Eritre'nin Mussava şehrine taşınmış ve burada Arapça öğretmeni olarak çalışmıştır. Ardından Suriye'nin Şam şehrine geçip Huran eğitim müfettişi olarak atanmış daha sonra Şam'daki Kral el-Zâhir Okulu müdürü olarak atanmıştır. Doğu Ürdün Emirliği'ne gitmiş ve 20 Mayıs 1923'te Salt Lisesine müdür olarak atanmıştır. 1924 yılında Amman Lisesi müdürü olarak atanmış ve daha sonra devlet görevinden istifa etmiştir.

Mahmûd el-Kermî, Ürdün'de kurulan ilk gazete olan "el Şarku'l-'Arabi" gazetesinin editörlüğünü üstlenmiş olup bu gazete, 1923 yılında Ürdün Emirliği'nin resmi gazetesi olmuştur. Daha sonra Amman'da "eş-Şeri'e" gazetesini kurup baş editörlüğünü üstlenmiştir. Edebiyat ve siyasetle ilgili olan gazetenin ilk sayısı 25 Haziran 1927'de yayınlanmıştır. Ancak daha sonra Ürdün ve Filistin'e dayatılan İngiliz antlaşması projesine yönelik eleştirileri nedeniyle hükümet kararıyla gazete yayını durdurulmuştur. İngiliz hükümeti onu Siyah Eldiven Cemiyeti'ne üye olmakla suçlamış ve bir süre hapse atmıştır. Serbest bırakıldıktan sonra ülkesine dönmüş ve eğitim sektöründe çalışmaya devam etmiştir. Kudüs'teki Rüşdiye Okulu'na Arapça öğretmeni olarak atanmış daha sonra Gazze Lisesi'ne ve ardından Hebron Lisesi'ne tayini çıkmıştır. İngiliz yetkililer tarafından "heyecan verici şarkıları düzenlemek ve öğretmek" suçlamasıyla Nablus'taki Salahiyah Lisesi'ne atanana kadar beş yıl boyunca orada kalmıştır. el-Kirmî, 1936 Büyük Filistin Ayaklanmasına katılmış daha sonra yaklaşımının değiştiğini fark edip muhalefet pozisyonuna geçince Filistin'den ayrılmak zorunda kalmış ve Beyrut'a gitmiş orada siyasi gazetecilik çalışmalarına suikaste uğrayana kadar devam etmiştir⁷⁰.

Mahmûd el-Kermî, siyasi düşmanları tarafından H. 13 Zilkaade 1358 M. 24 Aralık 1939 tarihinde, Beyrut'taki evine gece girdiği sırada silahla vurularak öldürülmüştür.

⁷⁰ Ya'kûb el-'Udât, "Min a'lâmi'l- fikri ve'l-edeb fî Filistîn: Recâ 'İsa el-'İsa – Mahmûd el-Kermî – Yûsuf Câde'l-Hak", *Mecelletu'l-Edîb*, 5, Beyrut,Lübnan, Mayıs 1970.

Eserleri:

Mahmûd el-Kermî, çeşitli Arapça kitaplar ve şiirler yayınlamıştır. Bunlar arasında "Arap Dili İlkeleri" ve "Nahiv" gibi kitaplar yer almaktadır. Ancak 1922 yılındaki Arap Dili Konseyi dergisinde bahsedilen kitaplarına ulaşmak için araştırma yapmış olmama rağmen başarılı olamadım.

Şiiri:

Gençliğinden beri şiir yazmış ve şiirleri zamanının kitaplarında ve gazetelerinde yayınlanmıştır. Şiirleri güçlü dil özelliği taşıyan milliyetçi bir şairdi ve deneyimini milli ve ulusal kaygılarla birleştirmiştir. Ayrıca geleneksel amaçlar için yas ve Betimleme gibi şeyleri de kullanmıştır. Şiirleri, dilinin gücü ve akıcılığı doğru betimlemesi ve açık ahengi ile dikkat çekmektedir.

Şiirinden bir örnek:

سألوني لم أرث أبي	ورثاء الأب دينٌ أيّ دينٍ
قلتُ والأحزانُ تطوي كبدي	أين لي القلب الذي يسعد أين؟
كان لي فيما مضى مقدرةٌ	أحسن القول بها في لحظتين
فأتى الدهر وفقدني والدي	فغدا الدهر وفقدني حاجزين ⁷¹

- Babaya varis olmak bir borçtor hem de ne borç
- Bir de babama neden varis olmadığımı soruyorlar.
- Nerede mutlu olan kalbim nerede?
- Hüzünler ciğerimi sardı dedim
- Onunla olan en güzel konuşma iki andaydı
- Önceleri sözü geçerli biriydim
- Zaman geldi ve babamı kaybettim.
- Yarın zaman kaybımı iki engelle önüme koyacaktır

⁷¹ Muhammed Heyr Ramadân Yûsuf, *Mu'cemu'l -Bâbitîn Lişu'arâi'l- 'Arabiye-Muraca'atun ve Nakd, Şebeketu'l-Aluke*, 1437H.

2.9. DR. CEMÂL KA‘VAR

Cemâl İskender Ka‘var (19 Aralık 1930-24 Haziran 2013), Filistinli şair, dilbilimci ve üniversite profesörüdür. Nasire şehrinde doğmuş ve Nekbe'den sonra Araplar arasına katılmıştır. Arap edebiyatı doktorasını alıp Hayfa Öğretmen Yetiştirme fakültesinde Arap dili ve edebiyatı öğretim üyesi olarak çalışmış ve Hayfa Üniversitesi'ndeki Arap dili bölümünde görev yapmıştır. Çok sayıda şiir kitabı bulunmaktadır.

Hayatı:

Cemâl İskender Ka‘var, 19 Aralık 1930'da Nasıra'da Rum Ortodoks bir ailede doğup büyümüştür. İlk ve orta öğrenimini orada tamamlamış daha sonra, Hayfa'daki Arap Öğretmenler Evi'nde Arapça öğretmeni olarak çalışmış ardından Hayfa Üniversitesi'ne girip Arap dili ve edebiyatı ve eğitimi alanında ilk üniversite diplomasını almıştır. Daha sonra aynı üniversitede Arapça öğretmeni olarak çalıştıktan sonra Kudüs İbrani Üniversitesi'ne geçerek Arapça alanında yüksek lisans derecesi almıştır. Son olarak, Tel Aviv Üniversitesi'ne katılmış, “*İ‘râbu’l-Kur‘âni’l-Kerîm ve ‘Alâketuhu Bi’ilmey En Nehiv ve’t -Tefsîr*” adlı teziyle doktor unvanı almıştır.

Eğitim hayatını Hayfa'da sürdürüp Arap Öğretmenler Okulu'nda Arap Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak çalışmıştır. Ayrıca kültürel yayınların editörlüğünü yaparak, "el-Mevakibus Sakafiyye (kültürel törenler) " dergisinin baş editörlüğü görevini üstlenmiştir.

1948'deki Nekbe'dan sonra Filistin'de ilk öne çıkan Arap şairlerinden biridir. 17 Kasım 2006'da, İçerideki Filistinli Yazarlar Derneği tarafından Nasıra'daki yeni yazarlar evinde onuruna bir tören düzenlenmiştir. Cemâl İskender Ka‘var, 24 Haziran 2013 tarihinde 82 yaşında vefat etmiş, cenazesi doğum yeri olan Nasıra'daki Rum Ortodoks Barış Kilisesi'nden kaldırılıp Rum Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁷²

Gramer çalışmaları:

- *İ‘rabu’l- Kurani’l- Kerîm* (Kuranı Kerimin İrabi)1987.

⁷² Emîl Bedî‘ Ya‘kûb, *Mu‘cemu’ş-şu‘arâ‘ münzu ‘Asri’n-nahda*, Dar Sâdır, c.3, 1.baskı, Trablus, Lübnan 2004, 272.

İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve 'Alâketuhu Bi'ilmey En Nehiv ve't -Tefsîr (Kuran'ı Kerim'in İrabının Tefsir ve Nahiv İlimleriyle İlişkisi:)1987.⁷³

Müellifin “*İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Alâkatuhu bi İlme'it-Tefsir ve'n-Nahv*” isimli eseri, aslında Tel Aviv Üniversitesi Arap Dili Bölümü'nde yaptığı doktora tezidir. Fakat önsözünde belirttiği üzere, Arap düşüncesini önemseyen herkesin elinin altında bulunacağı bir kitap haline gelmesi için ekleme ve çıkartma yapıp bazı düzeltmelerle tezi kitaplaştırmıştır.

Kitap, 1987 yılında Müessesü'l-Mevâkib tarafından Nâsire'de yayımlanmıştır. Kitabın içeriği hızlıca gözden geçirilince, müellifi bu ansiklopedik ve köklü çalışmaya iten temel faktörün, Arapça'nın sonsuz güzelliğine olan sevgisi ve “milletimiz ile dini ve dilsel mirasımız arasındaki bağı güçlendirmek” cümlesiyle ortaya koyduğu halk ve kültürel miras arasındaki bağı güçlendirme isteğidir. Ayrıca şu cümlelerde ifadesini bulan “Öğrencilerimize kendi dillerini sevdirmek ve amiceyi savunanlara ve pervasızca Arapça konuşanlara ve Arapçayı sulandırmaya ve modern ulusal karakterin inşasındaki rolünü ortadan kaldırmaya çalışanlara son verme” samimi çabasıdır.

Cemâl Ka'vâr, i'râbu'l-Kur'ân'ın nahiv ilmine olan etkisi ve Kur'ân'ın özellikle tefsir ilmi ile ilgili olarak bu ilimden etkilenmesini açıklayarak, eski nahivciler tarafından yazılan beş kitabı incelemiş, analiz etmiş ve karşılaştırmıştır.

Dr. Cemâl Ka'var, bu kitapta, dilbilim ve tefsir ilimleriyle ilgili önemli bir konu olan “*Kur'an-ı Kerim'in İ'rabi*”nı ele almıştır. Kitap, bir giriş, beş ara bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Yazar, giriş bölümünde Kur'an-ı Kerim'in genel anlamda İ'rabını, başlangıcını, gelişimini ve önemini ele almış, ayrıca bu konu etrafında yazılmış en önemli eserlerden de bahsetmiştir. Yazar İlk dört bölümün her bir bölümünde ünlü İ'rabul Kuran kitaplarını detaylı bir şekilde ele almıştır. İlk bölümde Zeccac'ın *İrabu'l-Kurâni'l-Kerîm* eserini ele almış, ikinci bölümde ise İbn Halevyeh'nin *İ'rabu Selasine Sureten Mine'l-Kurâni'l-Kerîm* (Kuran-ı Kerim'deki otuz surenin irabı) adlı önemli eserini ele almıştır.

Üçüncü bölümde, Mekkî b. Ebî Tâlib el-Keysî tarafından yazılan “*Müşkilu İ'rabi'l Kuran-ı Kerim*” (Kur'an'ı yorumlama problemi) adlı eseri ele almıştır.

⁷³ Ebû Fenne, “Dr. Cemâl Ka'vâr fî zimmeti'llâh” el-Vasatu'l-yevm web sitesi, yayın tarihi: 25/06/2013, Erişim Tarihi: 25/02/2023, <https://www.alwasattoday.com/site-sections/17025.html>

Dördüncü bölümde ise,” *el-‘Ukburî’nin İmla’u Mâ Minne Bihi’r-Rahmân Min Vûcuhîl-İ’rab ve’l Kirâ’ât Fî Cemi’l- Kurân*” adlı kitabı ele almıştır. Kitabın beşinci bölümünde ise, es-Semîn el-Halebî’nin “*Ed-durru’l Mesûn Fi ‘İlmi’l- Kitabi’l- Mekkûn*” adlı kitabını ele alınmıştır.

Dr. Cemâl Ka’var, kapsamlı olması ve önceki kitaplarda bahsedilen en önemli şeyleri içermesi nedeniyle bu kitabın araştırmasını genişletmiştir. İlginç olan şudur ki, Dr. Cemal Ka’var kitabını 1987 yılında yazana kadar bu kitap el yazması olarak varlığını sürdürmüş ve yazar, bu el yazmasının tamamına İstanbul’un Süleymaniye bölgesindeki Şehit Ali Kütüphanesi’nde ulaşmıştır. Bu el yazması altı ciltten oluşmaktadır. Yazar kitabın sonunda adı geçen beş kitap arasında karşılaştırmalar yapmış, ayrıca, Kur’an-ı Kerim’in nahiv üzerindeki etkisini ve onun üzerindeki etkilenmeyi açıklamış, ayrıca tefsirin Kur’an İ’rabı ile ilişkisini de ele almıştır⁷⁴.

-*Nahve Fehmi’n-Nahv* (Gramerin Anlaşılması İçin) 1994⁷⁵:

Kitap, bazı gramer konularına ve terimlerine ışık tutmayı ve onları açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır. Eser, Sıbeveyhi asrından itibaren yazılan nahiv çalışmalarının tekrarı değildir. Böylece öğrenciler nahivin değer ve pratik faydasının Arapça metinleri anlamakta olduğunu idrak ederler. Kitap aynı zamanda dil öğrenenleri motive etmeyi ve eğlendirmeyi ve Arapları kendi dili ve aidiyetleriyle gururlandırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca öğretmenin veya yazarın bilgi eksikliğinin öğrencinin öğrenme isteğini nasıl etkilediğine dair örnekler sunar. Müellif, Arap dilinin önemini cömertlik, cesaret, komşuyu koruma vb. İnsanî ideallerin kaynağı olması açısından vurgulayarak kitabına başlar. Arapçayı anlamanın ve amaçlarını özümsemenin nahiv ve i’râb ile yakından ilgili olduğunu vurgular. Burada yazar, fasih Arapça ile ammicceyi karşılaştırarak metinlerin anlaşılmasında nahivin önemini vurgular, fasih Arapçayı en yüksek felsefî, bilimsel, edebî ve sanatsal fikirleri barındıran sahil dil diye adlandırır.

Arapça, yeryüzünün geniş bir alanına yayılmasına, onu konuşan çok sayıda insan olmasına ve yaşam biçimlerindeki farklılıklarına rağmen, Arap dili birliğini korumuş ve

⁷⁴ Cemâl Ka’vâr, *İ’râbu’l-Kur’ânî’l-Kerîm ve ‘alâkatuhu bi’ilmeyi’n-Nahv ve’t –tefsîr*, Dâru’l- Mevâkib, en-Nasire, Filistin 1987, 9-12.

⁷⁵ Bu kitaba ulaşmaya çalıştım, fakat bulamadım. Birçok araştırma yaptıktan sonra, kitabın yazarının oğluyla “Hellub Ka’var” ile iletişim kurmayı başardım. Oğlu, bana ‘Nahve Fehmi’n-Nahv’ adlı kitabının özetini içeren bir makale gönderdi. Babasının kitabını özetlediği bu makaleyi 2015 yılında Mecelletu’l-İslâh es-sekâfiyye’de yayımladığını belirtti.

korumaya devam etmektedir. Dolayısıyla Araplar, lehçeler ile fasih resmi dil arasında ayırım yapmaya devam etmişlerdir. Bu, dini faktörün sonucudur, çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in dili fasih Arapçadır. Kur'ân, Arapçayı kaybolmaktan ve bozulmaktan korumuştur. Ancak, yazar kendi şahsi kanaatinde, dilin kendi birliğini ihtişamı ve mükemmelliği sonucunda koruduğuna inanmaktadır. Buna ek olarak Arap dili belagat, dilsel yapılar, mecâz ve diğer dilsel sözdizim üslupları bakımından zengindir. Arapça, dinleyicinin kulağındaki fonetik açıdan harflerin uyumu sebebiyle iç yapısında güzeldir. Cemâl el-Ka'vâr, i'lâl, ibdâl ve vâv'ın hemze'ye dönüşmesi gibi sarf derslerinin Arapların dil zevkine atıfta bulunduğunu vurgular. Bu nedenle, [Arapça ilimleri] müfredatta öngörülen ve öğrencinin ezberlemesi gereken dersler olarak değil, bu bakış açısıyla öğretilmelidir. Nitekim Araplar da maksadı anlamak ve öğrenciyi yormamak için i'râb hareketlerini önemsemişlerdir.

Yazar, 19. yüzyıldan bu yana fasih Arapça'yı bırakıp Ammiceyi kullanma çağrısı bağlamında, bu çağrının olumsuzluklarını belirtir. Ona göre bu çağrıda, yazar ve düşünürlerin ürettiği ve kitapların muhafaza ettiği Arap kültürünün en önemli öğelerini yerle bir etmek ve Arap mirasıyla ilişkiyi kesmek söz konusudur. Buna ek olarak, yayılımı sınırlı olan bu ammice, millî ve siyasî zararların yanı sıra kültür ve düşünce tahribatına yol açar. Ammice, kelime dağarcığı açısından da oldukça zayıftır. Daha sonra nahiv ve öğretimdeki sorunları ortaya koyar, çağımızda ilgilendiğimiz hususlarla, Câhiz ve diğerleri gibi önceki çağlardaki Arap alimlerinin ilgilendiği hususları karşılaştırır. Tüm alimlerin arasındaki bağlantının nahivi basitleştirmek ve insanların anlamasını kolaylaştırmak olduğu, ancak farkın yöntemde yattığı sonucuna ulaşmıştır. Yazar, nahiv yazarları ve öğretmenlerinin benimsemesi için üç temel ilke önerir. Birincisi, i'râb ve mana arasında irtibat kurmak. İkincisi, terminolojiyi anlamak, telkin ve ezberleme yönteminden uzaklaşmak. Terimleri anlamanın Arapçanın temel ve kurallarından biri olduğunu ve matematik bilimleri kadar büyük bir zihinsel spor olduğunu vurgular. Terminolojiyi anlamanın öğrenciye daha geniş sınırlar içinde düşünme fırsatı verdiğini de ekler. Üçüncüsü, nahiv öğretimine düzenli bir şekilde başlanmadan önce yeterli dil becerisi kazanılmalıdır. Zira öğrenenlerin hazırbulunuşluk ve farkındalıklarının tamamlanması gerekir. (أذن) ve (عين) kelimeleri, müenneslik alameti barındırmadığı halde müennes olduğu bilgisi, vb. Bu hususa örnektir. Yazar,

daha sonra nahiv terimlerinin çoğuna ilişkin zengin bir açıklama sunar ve açıklamasını eğlenceli örneklerle gösterir.⁷⁶

Şiir divanları:

1. “*Selmâ*” 1956
2. “*Uğniyâtun Mine ’l- Celîl*” 1958
3. “*er-Rîhu ve ’ş-Şirâ’* ”1973
4. “*Ġubâru ’s- Sefer*”1973
5. “*Akmârun fî Durûbi ’l- Lêyl*”1979
6. “*er-Rîhu ve ’l-Cidâr*” 1979
7. “*el-Cidâr*” 1981
8. “*Leylâl Merîda* ”1981.
9. *Beyrut*, 1982
10. *Eylül*, 1985
11. *Zeynep*, 1989
12. “*Et-Tiryâk*” 1990
13. “*Beriku ’s -Sevâd*”1992
14. “*Lâ Tahzenî* ” 1994
15. “*Levhatun Ġinâi ’yye*”1995
16. , ”*Mevâsimu ’z -Zikrâ*” 1996
17. “*Şucûnu ’l -Vecîb*” 1998
18. “*Kasâyidun Min Mesîreti ’l - ’Îşk*”, 2000.
19. ““*Abîru ’d- Dimâ’* ”, 2001.
20. “*Fî Mevâsimi ’d -Dayâ’* ”2002
21. Ayrıca ‘*Abîru ’l -Yasemîn* adında bir romanı da vardır, 1990 ‘da yazmıştır .

77

⁷⁶ Hallub Ka’vâr, *Dirâsetun kasiretun fî kitâb nehvevfehmi ’n-nehiv li Cemâl Ka ’vâr*, Mecelletu’l-İslâh es-Sekâfiyye, Filistin,Ocak 2015.

⁷⁷ Emîl Bedî’ Ya’kûb, *Mu’crmu ’ş-şu’arâ münzu bidâyeti ’ahdi ’n-Nahdâ*, Dâr Sâdır, Beyrut/Trablus, Lübnan 2004, I, 272.

2.10. NİHÂD EL- MÛSÂ

Nihâd Yasîn Mahmûd el-Mûsâ (1942-2022), Filistinli bir dil bilimci, eğitimci, yönetici ve akademisyen olarak bilinmektedir. 9 Mayıs 1942'de, Filistin'in Yafa şehrindeki Abbasiye kasabasında doğmuş, 1 Temmuz 2022'de Amman şehrinde vefat etmiş olup "Şeyhu'n-nuhâti'l-'Arebi'l -mu'âsirîn(Muasır Arap Gramercilerinin hocası)" olarak tanınmaktadır⁷⁸.

İlmi hayatı:

Lise eğitimini Kudüs'teki İbrahimiyye fakültesinde tamamlayıp 1959'da mezun olmuştur. 1963 yılında Şam Üniversitesi'nden Arap Dili ve Edebiyatı lisans derecesini almış, ardından 1966 yılında Kahire Üniversitesi'nden yüksek lisans, 1969 yılında ise doktora derecesini almıştır.

Hayatı boyunca Ürdün Üniversitesi'yle bağı kuvvetli olmuş, burada 45 yıl boyunca profesör unvanıyla çalışmıştır. 1969'dan beri Ürdün Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmış bu süre boyunca çeşitli pozisyonlarda bulunmuştur. Bu pozisyonlar arasında: İnsan ve Sosyal Bilimler Yüksek Lisans Bölümü Başkanı (1990), Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı (1991/1992 ve 2007/2008), Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcısı (1994) ve Edebiyat Fakültesi Dekanı (2010) yer almaktadır. Ayrıca, Kral Su'ud Üniversitesi (1982), Kuveyt Üniversitesi (1988), Birleşik Arap Emirlikleri Üniversitesi (1993) ve Ürdün Bayanlar Üniversitesi'nde (sonradan "Petra" olarak bilinir) öğretim üyesi olarak çalışmış, ayrıca, 1983'te UNESCO'nun Çin'de Arapça eğitimi alanında danışman olarak görev yapmıştır. Arjantin'deki Eğitim Geliştirme Konferansı (1987) ve Washington'daki Uygulama Teknolojileri Vakfı'nda Arapça uzmanı olarak görev yapmıştır (1994/1995 ve 2000). Editöryal görevler arasında, Ürdün Üniversitesi tarafından yayınlanan "Yermük Araştırmaları" dergisi (1982-1986) ve Arap Dili ve Edebiyatı dergisi (2004-2010) yer almaktadır. Ayrıca, Abdulhamit Şoman Ödülü (2002) ve Kral Faysal Uluslararası Ödülü (2002, 2007) jürisine üye olarak seçilmiş olup, Filistin'deki Mülteci İşleri Ajansı'na bağlı Eğitim Bilimleri Fakültesi ve Riyad'taki Kral Abdullâh b. Abdulazîz Uluslararası Arapça Hizmet Merkezi (2011) mütevelli heyetinde görev almıştır.

⁷⁸ Fethiyye Muhammed ed-Debâbse, *Nihâd el-Mûsâ ve cuhûduhu'l-luğaviyye*, (Yüksek Lisans Tezi), Câmî'atu'l-Halîl, Filistin Lisansüstü Araştırmalar Fakültesi, Filistin 2011.

Bu uzun hayat hikayesi boyunca, birçok alanda eğitim ve üniversite alanında etkinlik gösterip yaklaşık yetmiş lisans ve doktora tezine danışmanlık yapmıştır. Dr. Velid el-Anatî, Arapça öğretimi konusundaki çabalarından dolayı "Nihâd el-Mûsâ ve te'limu'l-'Arabiyye: Ru'â menhecîye" adlı bir kitap yazmış olup ilk baskısı Ürdün Kültür Bakanlığı tarafından 2005 yılında yayınlanmıştır. Bazı öğrencileri ve meslektaşlarından oluşan bir grup, onun onuruna Dil bilimi Perspektifleri (Çalışmalar, İncelemeler, Tanıklıklar) adlı bir kitap hazırlamış ve bu kitap 2011 yılında Arap Birliği Çalışmaları Merkezi tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca, Filistin'deki El-Halil Üniversitesi'nde araştırmacı olan Fethiye Muhammad el-Dabâbse, 2011 yılında Nihat El-musa'nın dilbilimsel çalışmaları hakkında başlığı "Nihâd el-Mûsâ ve cuhûduhu'l-Luğavîye" olan bir yüksek lisans tezini hazırlamıştır.

1. Temmuz 2022'de Amman'da seksen yaşında, Arap dili ve ilimlerine hizmet dolu bir yolculuğun ardından vefat etmiştir.

Gramer Çalışmaları:

Dr. Nihâd el-Mûsâ, çağdaş Arap gramercilerinin hocası unvanını hak edene kadar gramer, şekil bilgisi ve dil bilimi alanında birçok kitap yazmıştır.

Nihâd el-Mûsâ'nın dile ilişkin yaptığı çalışmaları dil bilim, sarf ve nahiv olmak üç alana hasredebiliriz⁷⁹.

Sarf Çalışmaları:

Nihâd el-Mûsâ sarf ilminin önemli konuları hakkında fikir beyan etmiş, sarfın naht, iştikâk, ta'rîb ve ibdâl gibi genel konularını içeren önemli bir eser yazmıştır. Müellif, bu kavramları Arap dilinin gelişmesi, ilerlemesi ve zenginleşmesi noktasında icra ettiği önemli rolden ötürü, genişçe açıklamıştır.

Nihâd el-Mûsâ, iştikak ve türleri hakkında ayrıntılı bir biçimde bilgi verdikten sonra, önceki alimlerin bu konudaki görüşlerine değinmiş, ihtilaflarını ve ileri sürdükleri dellileri aktarmıştır. Ancak hiçbir tarafı hatalı bulmamış, her görüşün haklı bir veçhesi olduğunu göz önünde bulundurmıştır. Aynı şekilde naht konusunu da genişçe ele almış, nahtın önemini, kısımlarını zikretmiş Arap Dil Topluluğu'nun bu konudaki katı görüşü ve bu doğrultuda nahtın kabûlü için ileri sürdükleri şartlar ile

⁷⁹ Muhammed ed-Debâbse, 2011.

kendi mutedil görüşü arasında nahtı iştikâkın bir türü saymıştır. Nitekim, Nihâd el-Mûsâ ta'rib ve lafızların yabancı dillerden Arapça'ya nakledilmesi meselesini de tartışmıştır. Mûsâ, câhiliye dönemindeki insanların komşu milletlerden ihtiyaç duydukları bazı kelimeleri kullandıklarından bahsetmiştir. Mûsâ, bazı değişiklikler yaptıktan sonra İmrûükays gibi şiirleriyle istişhadda bulunan kişilerin şiirlerinde geçen Rumca ve Farsça birçok örnek getirmiştir. Nihâd el-Mûsâ, en-Naht fî'l-Lügati'l-'Arabiyye adlı eserinin 22. Sayafasında önceki alimlerin naht (kaynaştırma) kanusundaki görüşlerine yer vermiştir. Aynı şekilde muasır alimlerin de aynı konudaki görüşlerine değinmiş ve Arap Dil Topluluğu'nun bu konudaki mutedil duruşunu arzetmiştir. Nihâd el-Mûsâ sarf ilminin konularını ele aldığı çalışmasında, önceki alimlerin ve muasır alimlerin görüşlerine, delillerine ve aynı zamanda kendi görüşüne yer verdiği metodunu sürdürmüştür.

Nahiv Çalışmaları:

Nihâd el-Mûsâ, nahiv ilmini öğrenciler için kolaylaştırmaya davet eden müellifler arasında yer almış, bu amaçla okul ve üniversite için basit nahiv kitapları yazarak nahiv ilminin kolaylaşmasına katkı sağlamıştır. Bu çerçevede yazdığı kitapların bazıları şöyle sıralanabilir:

- *Kitâbü'l-'Arabiyye Nizâmü'l-Cümle ve'l-İ'râb*
- *İlmü'n-Nahv 1*
- *İlmü'n-Nahv 2*

Bu kitaplar, öğrencilere nahiv ilminin açıklanması ve kolaylaştırılması noktasında katkı sağlayan bazı ilkeler doğrultusunda dil kurallarını özetlemekle beraber kolaylık ve açıklıkla belirginleşmektedir.

Müellifin bu kitapları yazarken esas aldığı bazı ilkeler şöyle sıralanabilir:

1. Fasih lehçeler arasında ortak olan kaideler ile yetinerek bazı kabilelerde mevcut olan lehçeleri terk etmiştir.
2. Kullanımda yaygın olan i'râb vecihlerini esas almıştır.
3. Öğrencilerin ihtiyaç duyduğu kaidelerin öğretimiyle yetinerek, öğrencinin ihtiyaç duymadığı nadir ve şaz kuralları terk etmiştir.
4. Nahiv ilmini diyalog yöntemi ile öğretmeye çalışmıştır.

5. Nahiv ilmini, uygulamalı örnekler ve öğrencinin metinden kuralları çıkarmasını sağlayacak bir yöntemle öğretmiştir.
6. *Menhec fî Teysîri'l-Î'râb* ismiyle amacına özgü yazdığı bir eserle nahivi kolaylaştırmaya girişmiştir.

Dr. Nihad el-Musa, dil bilim, edebiyat tarihi ve diğer alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Bu kitaplardan bazıları şunlardır:

- *Fî Târîhi'l- 'Arabiye* ", (Arapça Tarihinde) Araştırma, Amman, 1976.
- *Fî Târîhi'l - 'Arabiyye...Abhâsun Fi's-Sûreti't -Târihiyeti Li'n-Nehvi'l- 'Arabi* , (Arapça Tarihinde Arap Dilbilgisi Tarihi Görüntüsü Üzerine Araştırmalar) Araştırma, Ürdün Basın Vakfı (el-Rai), Amman, 1976.
- *Nezeriyâtun fi'n-Nehvi'l- 'Araî*, (Arap Dilbilgisi Teorisi), Arap Araştırmaları ve Yayınları Enstitüsü, Beyrut, 1980 .
- *Mukaddimetun fî te'limi'l-Luğati'l- 'Arabiyye*, (Arapça Öğretimine Giriş) Araştırma, Dâru'l- 'İlm, Riyad, 1984 .
- *En-nahtu fi'l-luğati'l- 'Arabiyye*, Araştırma, Dâru'l- 'İlm, Riyad, 1984.
- *Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ*, Araştırma, Dâru'l- 'İlm, Riyad, 1984.
- *Kadiyyetu't-Tahavvul ile'l-Fushâ*, (Fasih Arapça'ya Dönüş Meselesi) Araştırma, Dâru'l-Fikr, Amman, 1987.
- *İlmu's-sarf*, (Sarf İlmi) Kudüs Açık Üniversitesi, Amman, 1996.
- *Nahve Tavsiîfin Cedîd li'l-Luğaviyâti'l-Hasûbiye* (Arapça: Bilgisayar Dilbilimine Işık Tutan Yeni Bir Tanım), Araştırma, Arap Araştırmaları ve Yayınları Enstitüsü, Beyrut, 2000 .
- *el- 'Arabiyye fî Mir'âti'l- 'Âhar*, (Arap Dili, Başka Birinin Aynasında) Araştırma, Arap Araştırmaları ve Yayınları Enstitüsü, Beyrut, 2005 .

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. VE 20. YÜZYILLARDA ÖNDE GELEN FİLİSTİNLİ SÖZLÜKÇÜLER

Sözlük: Bir dilin bütün zamanlarda veya belli bir çağda kullanılmış kelimelerini, kelime gruplarını deyim ve atasözlerini genellikle alfabe sırasına göre alarak sözcük türünü, okunuşunu, yabancı kökenliyse hangi dilden geldiğini, kullanım alanlarını gösterip tanımlarını yapan, varsa başka dillerdeki karşılıklarını veya Türkçe karşılıklarını veren, örnek cümlelerle destekleyen eser; kamus, lügat.⁸⁰

Sözlük: Bir dilin kelimelerinin büyük bir kısmını belli bir sistem ile bulunduran ve bu kelimelerin anlam ve açıklamalarını yorumları ile birlikte veren kitaptır. Kelimeler; ya alfabetik sıraya göre ya da konuya göre belirli bir düzen içinde sözlükte yer alır. Mükemmel bir sözlük, dildeki her kelimeyi içerir ve her kelimenin anlamını, türetilmiş formlarını, telaffuzunu ve kullanımını gösteren örneklerin yanı sıra açıklamalarını içeren sözlüktür.⁸¹

3.1. ARAPLARDA SÖZLÜK BİLİMİNE KISA BİR BAKIŞ

Araplar, sözlük oluşturma ilmini ilk icat edenler değildi; bu alanda onlardan önce Hintliler, Yunanlılar, Çinliler ve antik Mısırlılar bulunmaktaydı. Ancak Araplar, bu ilmi daha ileri taşıyan ve onun üzerine eser yazanlar arasında önemli bir rol oynamışlardır. İslam'ın yayılmasından sonra ilim adamları Ğaribul Kur'an'ın tefsiriyle ilgilenmiş olup Abdullah b. Abbas, Ğaribul Kur'an'ın şerhi ve tefsirini yapan ilk kişi olmuştur.⁸²

Ancak, Arap diline dair kapsamlı ve eksiksiz ilk sözlük Hicri ikinci yüzyılın ortalarında Halil b. Ahmed el-Ferahidi tarafından yazılan "el-Ayn" adlı sözlüktür⁸³.

Bu sözlüğün öne çıkan özelliği, terimlerin düzenlenme yöntemidir. Halil b. Ahmed, kitabında sese dayalı bir sıralama kullanmış aynı zamanda kelimenin harf sayısını da dikkate alındığı özel bir düzenleme oluşturmuştur.

⁸⁰ TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

⁸¹ Ahmed Abdulğafûr Attâr, *Mukaddimetu's-sihâh*, 2. baskı, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut, Lübnan, 38.

⁸² Ahmed Ramadân Donî, *İlmü'l-me'âcim (Dirâsetu'd-delâle)*, (Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu Mevlana Mâlik, Yüksek Lisans Fakültesi, Arapça Öğretimi Bölümü, Malang, Endonezya, 3-4.

⁸³ Donî, 3-4.

Arapça sözlüklerin derlenme hareketi Hicri ikinci ve üçüncü yüzyıllarda yoğunlaşmış ve Arap dilbilimciler, sözlüklerini kelime sırasına veya anlam sırasına göre düzenlemişlerdir.

Kelime sözlükleri, içerdikleri kelimelerin düzenlenme yöntemi açısından çeşitlilik göstermektedir. Bazı kelime sözlükleri alfabetik sırayla düzenlenirken, bazıları vezin kalıplarına göre düzenlenmekte, bazıları ise ses sırasına göre yani meharicul huruf (harflerin çıkış yerleri)'a göre sıralanmaktadır.

Sözlük üretimi modern dönemde gelişmeye devam etmiş ve özel sözlükler ortaya çıkmıştır. Dil bilimciler, tıbbi terimler için özel sözlükler, hukuki terimler için özel sözlükler ve nahiv ile sarf vb. alanlara yönelik özel sözlükler oluşturmuşlardır.

Sözlüklerin En Önemli Faydaları şu şekilde sıralanabilir⁸⁴:

- Dilin korunması ve dil sağlığını sağlamaktadır.
- Belirsiz ve bilinmeyen kelimelerin anlamlarının açığa çıkarılmasını sağlamaktadır.
- Dili bilimsel ve düşünsel gelişmelere uygun hale getirmeyi sağlamaktadır.
- Dilin kullanılan ve ihmal edilen konuşmalarını düzenlemeyi sağlamaktadır.
- Anahtar kelimelerin doğru şekilde kullanılmasını sağlamaktadır.
- Kelimelerin köklerinin belirlenmesi ve tüm türevlerinin korunmasını sağlamaktadır.
- Arapçaya ait olan ve olmayan sözcüklerin ayrılmasını sağlamaktadır.
- Amice ve fasih Arapça arasındaki farkların üstesinden gelmeyi sağlamaktadır.
- Eş ifadelilik, zıtlık ve ortak gibi kelime dil bilimsel olguların ele alınmasını sağlamaktadır.
- Dil anlamlarının kullanımlarına uygun olarak gelişim dosyalarının açıklanması sağlamaktadır.
- Kelimelerin merkezi ve bağlamsal yan anlamlarının ayrılmasının düzenlenmesini sağlamaktadır.
- Sözcüklerin klavyelerinin belirlenmesi, hecelenmesi ve tonlama yerinin belirlenmesini sağlamaktadır.

⁸⁴ Muhammed Sâlim el-Feytûrî, “el-Mu’cemu’l-‘Arabî ve eseruhu fî Himâyeti’l-Luğati’l-‘Arabiyye ve Tatvîrîhâ”, *Kısmu’l-Luğet’il-‘Arabiyye, Kulliyetu’l-‘Âdâb, Câmi’atu Trâblus, Libya*, 3.

- Yazım ve imla uyumu ve sosyal ve psikolojik bazı olguların ele alınmasını sağlamaktadır.
- Dilin kullanımı ve etkileşimi için yardımcı olan genel ve özel faydalar ve ölçütlerin açıklığa kavuşturulması gibi diğer faydaları da içermektedir.

Filistin’de Sözlük Çalışmaları ve İleri Gelen Sözlükçüler:

Filistinliler, modern Arap Uyanışının erken dönemlerinden itibaren sözlük derleme alanına önemli bir katkı sağlamış olup bu alandaki faaliyetlerine geçmiş yüzyılın ortalarından itibaren başlamışlardır. Farklı dillerde sözlükler hazırlamaya başlayan birçok araştırmacıyla birlikte, bu alanda Filistinli dil bilimciler de yerlerini almışlardır.

Aşağıda 19. ve 20. yüzyıllarda Filistinli önemli sözlük bilimcilerinin isimlerini zikredeceğiz:

3.2. YÛSUF ZİYÂUDDÎN EL-HÂLİDÎ

Kudüslü alim (Yûsuf Ziyâuddîn el-Hâlidî), Osmanlı döneminde Filistin tarihinin en önemli isimlerdendir. Filistin’deki siyasi, anayasal ve edebi hayatta önemli roller oynamasına rağmen, Filistin’in bilinmeyen isimlerinden biridir. el-Hâlidî, "Nasır'ın Reform ve Anayasası" gibi cesur vaazlar veren bir hatip olup Osmanlı İmparatorluğu'nda bir dizi resmi görevde bulunarak siyasi ve bilimsel deneyimler edinmiştir. İlerlemeci ve liberal düşüncelerini sadece düşünsel, kültürel ve sosyal alanlarda değil, aynı zamanda politika ve yönetim alanlarında da kullanmada konusunda eksiklik bırakmamıştır.⁸⁵

O, Avrupa medeniyetine açık bir entelektüel olmuş, dil öğrenmeye büyük bir tutku ile yaklaşmıştır. Yabancı bir ülkede çalıştığı her seferinde o ülkenin dilini mükemmel bir şekilde öğrenmiştir. İngilizce, Fransızca, Yunanca ve Kürtçe dillerini akıcı bir şekilde konuşabilmekteydi. Tarih kaynakları, onun Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk parlamentosundaki tek Filistin temsilcisi olduğunu ve yüz yirmi üye arasında ki on

⁸⁵ Dâvûd Ya'kûb Evs, “Yûsuf Ziyâuddîn el-Hâlidî: Râidu'n-Nahdeti'l-'Arabiyeti'l-hadise fî Filistîn ve Evvelu men Hazzere Hertzil ve kâle lehu: Utrukû Filistîn Biselâm”, Sahîfetu'l-Musekkafi'l-Filistîni'l - eliktiruniyye” yayın tarihi: 22/05/2015, erişim tarihi: 23/02/2023. https://www.facebook.com/103552476818/photos/a.381592591818/10154024816686819/?type=3&locale=ar_AR

dört Arap üyeden biri olduğunu belirtmektedir. Faaliyetleri sadece Osmanlı rejimine karşı muhalefetle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Filistin uyanışının öncülerinden biri olmuş, Siyonist harekete ve Filistin'e Siyonist göçe karşı etkili bir muhalif olmuştur. Yusuf Ziyâuddîn, Halidi ailesinin onlarca çocuğundan biri olarak, akranları, kardeşleri ve bu aileden gelen diğer çocuklarla birlikte medeniyete zenginlik katan kişilerden biridir. Bu aile, din adamları, bilim adamları, yazarlar, gazeteciler ve siyasetçilerden oluşan etkin bir grup yetiştirmiştir. Örneğin, Rûhay Yasîn el-Hâlidî (1864-1913), modern tarih keşfinin öncüsü, ve onun oğlu Ahmed Sâmi el-Hâlidî (1895-1951), modern eğitimin öncülerinden biridir. Ayrıca, Profesör Doktor Velîd el-Hâlidî (1925 doğumlu), Şeyh Râğep Nu'mân el-Hâlidî (1851-1958), el-Hâlidî Kütüphanesi'nin kurucusu, Şeyhul-Allame Halîl el-Hâlidî (1863-1941), Filistin basınının öncülerinden biri olan modern miras ve el yazmaları bilgini ve edebiyat gazetecisi Cemîl Hâlid (1876-1952) gibi diğer öncüler de var olup ayrıca, ailesinde Filistin gazeteciliğindeki diğer öncülerden bazıları da bulunmaktadır.

Hayatı:

el-Hâlidî ailesi, Kudüs şehrine ruhsal bağları olan en eski Arap ailelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ailenin üyeleri, Kudüs'e sürekli hizmet etmiş olup bir aileye göre oldukça fazla başarı elde etmişlerdir. el-Makdisi soyadı ile yerleşim yerine ve Kudüs olarak bilinen Kutsal Mabede atıfta bulunmaktadır.

Kaynaklar, el-Hâlidî el-Mahzumi ailesinin soyunun Arap komutan Hâlid b. Velid'e dayanan Kureys'in temel kabilelerinden biri olduğunu belirtmektedir. Aile, komutan Selahaddin Eyyubi'nin Kudüs'e girmesiyle de ilişkilendirilmektedir. Hicri 581 yılında doğan Kudüs'ün meşhur alimi Yûsuf Ziyâuddîn el-Hâlidî, aynı yıl Kudüs valisi tarafından görevinden alınarak sürgüne gönderilen bir babanın oğludur. Annesi hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır, ancak Yunan bir kadın olduğu ve babasıyla 1834 yılında Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan bir isyan sonucunda sürgünde iken evlendiği öngörülmektedir⁸⁶.

Yûsuf Ziyâuddîn el-Hâlidî, el-Hâlidî ailesinin en ünlü kişilerinden biri olarak kabul edilmekte olup 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları arasında yaşamıştır. Babası Hacı Muhammed Ali (Muhammed Halîl Muhammed Sun'ullah el-Hâlidî),

⁸⁶ Mennâ', 146-151.

Osmanlı döneminde Maraş ve Erzurum'da hakimlik yapmış biridir. Büyük babası ise annesi tarafından Anadolu Askeri Hükümetinin bir hakimi olan Mûsâ el-Hâlidî idi. Yûsuf, küçük yaşta el-Aksa'nın yanında eğitim almaya başlamış ve eğitimi tamamlamak için Mısır'ın Ezher Üniversitesi'ne gitmek istemiş, ancak babası onun Malta'daki "Protestan" kolejinde okumasını sağlamıştır Yûsuf, Malta'da iki yıl boyunca kolejde kalmış, ancak daha sonra büyük abisi Yasin tarafından Astana'ya tıp eğitimi almaya gönderilmiştir. Ne var ki tıp eğitimi onu cezbetmediği için bir yıl sonra okulunu bırakıp 1863 yılında kurulan "Robert College" Amerikan Mühendislik Okulu'na kayıt yaptırmıştır. Ancak bu kolejdeki bir buçuk yılın sonunda babasının ölümü üzerine Kudüs'e geri dönmüştür. Astana'da modern okulların açılışını ve reform ve gelişim hareketinin büyümesini görmüş olması nedeniyle bu reformları Kudüs'te de uygulamaya çalışmış olup 1867 yılında, Suriye Valisi olan dostu Raşid Paşa'nın yardımı ve büyük çabalar sonucunda Kudüs'te ilk "Rüşdiye" okulunu kurmayı başarmıştır. Sonra Yûsuf Ziyâuddîn el-Hâlidî, Kudüs Belediye Başkanlığı görevine aday olup kazanmış ve altı yıl boyunca bu görevini sürdürmüştür. Görevi sırasında, şehrin gelişimi için birçok proje gerçekleştirmiş, sokakları onarıp yeni yollar inşa edip kanalizasyon ağını genişletmiştir. Ayrıca Kudüs ve Yafa arasında arabaların seyahat edebilmesi için Salahîyye yolunu Kudüs valisinin desteğiyle inşa etmiştir. Ancak yeni Kudüs valisi Kamil Paşa ile anlaşmazlığa düştüğü için Suriye valisinin müdahalesiyle görevinden alınmıştır. 1874 yılının başlarında Yûsuf Ziyâuddîn, Yafa Kapısı'nda tercüman olarak çalışmak üzere davet edilmiş bu görevde sadece altı ay çalıştıktan sonra Karadeniz'deki Rus limanı Poti'de Osmanlı konsolosu Şahbender'in yardımcısı olarak atanmıştır. Ancak dostu Raşîd Paşa'nın dışişleri bakanlığından uzaklaştırılmasıyla görevini kaybetmiştir. Rusya'yı tanımak istediğinden, Odessa, Kiev, Moskova ve son olarak St. Petersburg'u ziyaret edip Ocak 1875'in sonunda Raşid Paşa'nın ülkesinin büyükelçisi olarak görev yaptığı Viyana'ya gitmiştir. Elçi dostunun yardımıyla "Doğu Dilleri Okulunda Arapça öğretmeni olarak iş bulmuştur"⁸⁷.

Dr. 'Adel Mennâ', "*Târihu Filistin fî Evâhiri'l-'Ahdil-'Usmânî*" adlı kitabında şöyle belirtmektedir: "O, bir Osmanlı Müslümanıydı, ancak bir reformistti ve insanın özgür bir şekilde gelişmesini istiyordu. İnsanın en büyük düşmanı olan cehaletle

⁸⁷ Mennâ', 146-147.

mücadele ederek, bu insanın dini inancından bağımsız olarak özgür bir insan inşa etmeyi hedefliyordu⁸⁸.

Ağustos 1875'te Yûsuf, ailevi bazı işlerini düzenlemek için Kudüs'e dönmüş ancak kalışı uzayınca Viyana'ya dönüşünü ertelemiştir. Daha sonra tekrar belediye başkanlığına seçilmiştir. 1877 yılının başında, Kudüs yönetiminin temsilciler kurulu tarafından Osmanlı Meclis-i Mebusanında Osmanlı yetkilileri adına temsilci olarak seçilmiştir. O, Osmanlı Meclis-i Mebusanında Filistin'den seçilmiş tek milletvekiliydi ve Meclis'in 120 üyesi arasında on dört Arap üyeden biriydi. Yûsuf, kısa süren bu iki dönem boyunca (1877-1878) Meclis'te aktif alıp reform ve anayasa fikrine hevesli bir üye olarak kendini kanıtlamıştır. Daha sonra Yusuf, Kudüs'e geri dönüp tekrar belediye başkanlığı görevini üstlenmiştir.

1879 sonbaharında, yerel yönetim ve mahkemeler için yeni seçimler yapılırken Yûsuf Ziyâuddîn el-Hâlidî , belediye başkanlığı görevinden uzaklaştırılmış ve rakibi olan Ömer Fehmî el-Huseynî bu göreve getirilmiştir. Ömer Fehmî el-Hüseyinî daha önce Meclis-i Mebusan üyeliğine seçilmişti. Yûsuf Ziyâuddîn, belediye başkanlığından istifa ettikten sonra, Eylül 1879'un sonlarında Viyana'ya seyahat etmiştir. Kudüs'teki "el-Tamarat" gazetesinin muhabiri tarafından verilen bilgilere göre, Yûsuf Ziyaddîn'in Viyana Üniversitesi'nde öğretmen olarak atandığı da belirtilmektedir.

1881 yılında Yûsuf Ziyâuddîn el-Hâlidî, Filistin'e geri dönmüş, önce Yafa şehrinde kaymakam olarak görev yapmış ardından bir sonraki yıl Marceyoun'da görevlendirilmiştir. Sonrasında, Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Bitlis'in kuzeybatısındaki Mutki ilçesinde, Kürtlerin yaşadığı bir bölgeye vali olarak atanmıştır.

Yûsuf Ziyâuddîn el-Hâlidî, Siyonist hareketin Filistin toprakları üzerindeki projelerine karşı büyük bir ilgi göstermiş ve bu tehditlerle mücadele etmek için aktif rol almıştır. Özellikle Siyonist hareketin ilk kongresi olan 29 Ağustos 1897 tarihinde İsviçre'nin Basel şehrinde düzenlenen Basel Kongresi'nden sonra bu tehlikelerin ciddiyetine dikkat çekmiştir. 1 Mart 1899 tarihinde, Siyonist hareketin kurucusu Theodor Herzl'e Fransızca bir mektup yazmış, mektubunu şu meşhur cümleyle sonlandırmıştır: "*Allah aşkına, Filistin'i huzur içinde bırakın*".⁸⁹

⁸⁸ Mennâ', 147.

⁸⁹ Mennâ', 149-150.

Bazı tarihi kaynaklar, Herzl'in, Siyonist planın onaylanması için Yûsuf Ziyaddîn el-Hâlidî'yi Sultan II. Abdülhamîd nezdinde arabuluculuk yapmaya çalıştığını anlatmaktadır. Ancak, modern Arap uyanışının temsilcisi olan Yusuf Ziyaeddin el-Halidi ile Siyonist hareketin lideri arasındaki ilk doğrudan iletişim ve fikir ayrılıkları nedeniyle bu temasın gerçekleşmediği belirtilmektedir. El-Halidi, Filistin'e karşı Siyonist göçe karşı muhalefetini sürdürmeye devam etmiştir.

Yûsuf Ziyâuddîn el-Hâlidî'nin Siyonist hareketin kurucusuna gönderdiği mektubun, Filistin-Arap ve Siyonist çatışmasının erken döneminde son derece önemli bir tarihi belge olduğu şüphesizdir. Bu mektup, Siyonizm'in anlamını, amacını ve bölge üzerindeki tehdidini o dönemden itibaren tamamen anlama ve farkındalığını kanıtlamaktadır.

Yûsuf Ziyâuddîn Paşa el-Hâlidî, hayatının son günlerine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'da kalmış ve 1906 yılında orada vefat etmiştir. Bu bilgi, ailesinin belgelerine dayanmaktadır ve ez-Zerkalî tarafından "Onun vefat ettiği yer Kudüs'tür" şeklinde belirtilen bilgilerle çelişmektedir.^{90,91}

Dil bilim Çalışmaları:

Yûsuf Ziyâuddîn el-Hâlidî'nin Astana'da bulunduğu dönemde, o yıllarda ünlü bir alim olan Şeyh Cemâlu'd-dîn el-Afgânî'nin meclisine sık sık katıldığı ve aralarında dostluk ilişkisi kurdukları bilinmektedir. "İslam Üniversitesi" gazetesi 14 Aralık 1934 tarihinde Şeyh Afgânî'nin bir ölüm yatağı fotoğrafını ve yanında büyük filozof dostu Yusuf Ziyâuddîn Paşa'yı içeren bir resmini yayınlamıştır. El-Halidi, gençlik yıllarından beri dil öğrenme tutkusuyla bilinmektedir. Yabancı ülkeleri ziyaret ettiğinde o ülkenin dilini ustalıkla öğrenmiştir. Yunanca ve Kürtçe dillerini öğrenmede de yeteneğini göstermiştir. Kürtçe dilinde "el-Hedîyetu'l- Hamidiye Fi'l-Luğati'l-Kurdiye (Kürt Dilinde Hamidiyye Hediyesi)" adlı bir kitap yazmış ve bu kitap, 1893 yılında Astana'da yayınlanmıştır. Adı geçen kitap, Kürt-Arap sözlüğü işlevini görmesi nedeniyle önemli bir referans olarak kabul edilmektedir. Bu kitap 1903 yılında Kudüs'te ikinci kez basılıp 1975 yılında Beyrut'ta, Lübnan Kütüphanesi tarafından, Kürtçe sözlüklerin yayınlandığı

⁹⁰ Mennâ', 150-151.

⁹¹ Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-Â'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, Beyrut/Lübnan 1999, 235.

bir yayınevi tarafından üçüncü baskısı yayınlanmıştır. Bu baskı, Dr. Muhammed Mekrî tarafından incelenen Kurmanci Kürtçesi üzerine çalışmalar içermektedir⁹².

Mekrî, kitap hakkında şunları söylemektedir: "Bu kitabı yazan değerli Yûsuf Ziyaddîn Paşa el-Hâlidî, Filistin'de meşhur dindar bir aileden gelmekte ve o dönemde Bitlis vilayetinin Mutki bölgesinde vali olarak görev yapmaktadır. Bu dönemde, bu sözlüğü derlemek için çalışmıştır.

Mekrî'ye göre el-Hâlidî, Kürtçe'nin yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçe dillerini de biliyordu. Bu sözlük, 1987 yılında yeniden basılmıştır. Sözlük, orijinal Kürtçe kelime dağarcığından binlerce kelime içermekte olup, bu eser, Kürt entelektüelleri arasında büyük bir coşkuyla karşılanmış ve birçok kişi tarafından bu sözlüğün yayınlanmasıyla ilgili şiirler yazılmış ve yazarı övgüyle anılmıştır. Bu, Kürtlerin gönüllerini dolduran büyük sevincin bir işaretidir. Kürt aydınlar kendi dillerinin ihmal edilen kelime dağarcığının sözlükte yer aldığını görmüşler, bu eserle Kürt kütüphanesi ve özellikle Kürt dili için unutulmayacak bir katkı sunulduğunu düşünmüşlerdir. Bu sözlüğün önemi, araştırmacı Dost'a göre, "el-Hâlidî'nin Kudüslü olması ve bu yıllarda Kürt sözlük endüstrisinde çalışan diğer birçok kişi gibi özgün kelime ve yan anlamların toplanması konusunda kendi öznel çabasını katmadan bu derlemeyi yapmasıdır." Ayrıca bu sözlük, maalesef çağdaş yazarlar tarafından fark edilmemiş ve kendi yazılarında kullanılmamış olan orijinal Kürt kelimeleri barındırmıştır." Bu kitabı ve yazarını kutlayanlardan biri de Şeyh Abdurrahmân b. Hüseyin'dir. Bu zat, Siret veya Esard şehrinin müftüsü olan ve döneminin en ünlü Kürt bilginlerinden birisidir. Yûsuf Ziyâuddîn el-Hâlidî'nin başarıları arasında ayrıca, el-Kubrilî kütüphanesinde bulunan eski orijinal bir kopyasının yer aldığı Ğufrân Risalesinin bir kopyasının çoğaltılması da yer almaktadır. Bu eserin basılması için seyahat etmekten başka bir seçeneği olmayınca Kürt bölgelerine bu amaçla gitmiştir.⁹³

⁹² Dâvûd Ya'kub Evs, "Yûsuf Ziyâuddîn el-Halidî. (1842-1906), Râ'idu Filistîn fî 'Asrin-nahdati'l-hadise", Sahîfetu'l-Musakkafî'l-Filistînî el-elikitrûniyye" yayın tarihi: 22.05.2015. Erişim tarihi: 28.02.2023, <https://www.facebook.com/103552476818/photos/a.381592591818/10154024816686819/?type=3>

⁹³ Dâvûd Ya'kub Evs, "Yûsuf Ziyâuddîn el-Halidî. (1842-1906), Râ'idu Filistîn fî 'Asrin-nahdati'l-hadise", Sahîfetu'l-Musakkafî'l-Filistînî el-elikitrûniyye" yayın tarihi: 22.05.2015. Erişim tarihi: 28.02.2023, <https://www.facebook.com/103552476818/photos/a.381592591818/10154024816686819/?type=3>

Edebi Eserleri:

Yûsuf Ziyâuddîn el-Hâlidî'nin " *Muzakkarâtun ve havâtir* (Anılar ve Düşünceler)" adlı bir dizi hatırat ve görüşler içeren eseri bulunmaktadır. Ayrıca birçok konferans da vermiştir.⁹⁴ el-Hâlidî'nin diğer önemli başarılarından biri, Viyana Üniversitesi'nde Arap edebiyatı profesörü olduğu dönemde, deneyimli şair Lebid el-'Amiri'nin şiir koleksiyonunu derlemesidir. Bu koleksiyonun birinci cildi 1880 yılında basılmış ve el-Hâlidî tarafından bir giriş ve açıklama eklenmiştir. Bu baskı daha sonra Alman oryantalist Huber tarafından 1891 yılında Lebid'in şiirlerini Almancaya çevirirken kullanılmıştır. Ayrıca bu baskı, şairin tanıtımıyla birlikte İngilizceye çevrilip 1891 yılında Londra'da da basılmıştır. Dr. Nâssru'd-din el-Esed'in "*el-İtticâhâtul Edebiyetul Hadise Fi Filistîn ve'l- Ürdun* (Filistin ve Ürdün'de Modern Edebiyat Yönelimleri)" adlı kitabında el-Hâlidî hakkında kısa bir bilgi bulunmaktadır. el-Esed'in kitabında belirttiği gibi, el-Halidi "Astana'da 'Ukâz' adını verdiği edebi bir pazar kurmuştur". Yûsuf Ziyâuddîn el-Hâlidî'nin en büyük başarılarından biri, Nuviyhed tarafından belirtildiği gibi, "Kudüs'te kurulan ilk türden bir Arap kütüphanesi olan Halidiye Kütüphanesi'nin oluşturulmasına katkıda bulunmasıdır".⁹⁵

3.3. ABDURRAÛF RIZK EL-MISRÎ

Abdurraûf Rızk İsmâ'îl el-Mısırî, Arap dili uzmanı olup 1869'da Filistin'in Nablus şehrinde doğmuş ve 1960'ta vefat etmiştir.⁹⁶

Hayatı:

Abdurraûf Rızk İsmâ'îl el-Mısırî, Nabluslu bir dil bilimci olup 1896 yılında Nablus şehrinde doğmuştur. Babası onun ticaret yapmasını istese de, Abdurrauf ilim ve eğitim yolunu tercih etmiştir. İlk eğitimini memleketinde alıp 18 yaşında iken Ezher-i Şerif'e katılmış ve orada yedi yıl kalmıştır. Bu süre zarfında Ahmed Zeki Paşa, Şeyh Abdülaziz el-Beşri ve Seyyid Raşid Rıza gibi Ezher alimlerinden ilim öğrenmiştir. 1921 yılında memleketi Nablus'a geri dönüp öğretmen olarak Amiriye Okulu'nda atanmıştır. Ancak Mısır'a dönmek istediğinden tekrar Ezher'e dönmüş ve Mısır hükümeti tarafından

⁹⁴ Âccâc Nuveyhid, *Ricâhun min Filistîn min bidâyeti'l-karni'l- 'işrin hattâ 1948*, Dâr Filistîn el-Muhtelle, Beyrut/Lübnan 1981, 264-265.

⁹⁵ Âccâc, 264-265

⁹⁶ Nablus şehri resmi web sitesi, " *Â'ilâtun ve Şahsiyât: Abdurraûf Rızk el-Mısriî ebu rizk: 1869-1960*" Erişim tarihi: 28/02/2023, <http://www.nablus-city.net/?ID=2271>

1922 yılında Hindistan'ın Calcutta şehrindeki Ali Kerah Üniversitesi'nde edebiyat öğretmeni olarak görevlendirilmiştir. Hindistan'daki görevine büyük bir törenle Sa'd Zağlûl Paşa'nın liderliğinde gitmiştir. Hindistan'da eğitim alanında önemli bir rol oynayıp çalışmalarını Sind, Hindistan ve Hong Kong arasında sürdürmüştür. Hindistan görevinin ardından Kuzey Afrika'ya ve oradan Avrupa'ya seyahat edip 1926-1928 yılları arasında Berlin Üniversitesi'ne Arap edebiyatı ve felsefe profesörü olarak atanmıştır. 1929 yılında ise Viyana Üniversitesi'nde Arap dili edebiyatı profesörü olarak görev yapmıştır. 1930 yılında Filistin'e geri dönmüş, ancak işgalci otoriteler tarafından ülkesine girişi engellenmiş gerekçe olarak ise Almanya'dan gelişi gösterilmiştir. Ancak birçok deneme sonrasında ülkesine girebilmiştir. el-Mısırî Kudüs'te Babu'l-Halîl kafesinde oturmaya sık sık gider oradaki edebî toplantılara katılırdı. Şeyh Hüsameddin Carullah, Ahmed Sâmî el-Hâlidî, Halil es-Sekakini, Muhammed Is'af en-Nuşaşıbî, Hayre'd-din ez-Zerkelî, Kadrî Togân, ŞeyhNedîm el-Mellâh, Peder Marmucî, Profesör İzzet Derrûze, şair İbrahîm Togân ve şair Abdülkerîm el-Kermî (Ebû Sulmâ) gibi kişilerle bir araya gelirdi. 1951 yılında el-Mısırî, Nablus'ta hukuk avukatlığı yapmaya başlamıştır. Abdurraûf El-Mısırî, 19/4/1960'da vefat etmiş ve Nablus şehrinde defnedilmiştir.⁹⁷

Eserleri:

- *Mu'cemu'l kurâni'l-kerîm* (kuran Lügati)⁹⁸ - Kuran'daki Garip kelimelerin sözlüğü, dil, edebiyat, sosyoloji ve felsefe konularını içeren bir çalışmadır. Ezher Şeyhliği tarafından 1948 yılında onaylanmıştır. Kahire'de basılmış ve daha sonra 1954 yılında Kudüs'te yeniden basılmıştır .
- *Kâmusu'l-bayân* (Beyan Lügati) - Kuran'ın garip kelimelerinin tefsiri için bir sözlük, Amman 1957 .
- *Limâza* (Neden?)
- *Risâletu's-Sevm* Oruç hakkında bir eser (Tüm milletler ve dinlerde)
- *Tefsîru ğerîbi'l-kurâni lil mekfûfîn* Körler için Kuran'ın Tefsiri (Bril alfabetiyle), 1953 yılında kabartma yazı ile basılmıştır .
- *El-imla'u's-sahîh*. Doğru Yazım

⁹⁷ Nablus şehri resmi web sitesi ,“ ‘Â'ilâtun ve Şahsiyât: Abdurraûf Rızk el-Mısriî ebu rizk:1869-1960” Erişim tarihi: 28/02/2023, <http://www.nablus-city.net/?ID=2271>

⁹⁸ “Abdurraûf Mısırî, “*Mu'cemu'l-Kurân-il Kerîm*”, Matba'atu Hicâzî, Kahire , Mısır,1367/1948, I, 618.

- *Et-Terkîm Ve 'l- İkâ'* Sayım ve Ritim, Nablus 1950
- Kitap: *Mu'cemu'l-Kur'âni'l-Kerîm* Kuran-ı Kerim Lügati: Bu kitap Abdurraûf el-Mısırî'nin en önemli kitaplarından biridir. Kuran'ın kelime dağarcığını ve garip kelimelerini içeren bir sözlüktür. Kitabın açıklaması: Ayetlerin tefsiri yanı sıra dil, edebiyat, sosyoloji ve felsefe gibi konularda notlar içermekte olup, kelimenin kökeni ve anlamı, semavi kitapların ve dinlerin tarihi hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca yazar, kitabın girişinde, o dönemde Filistin'in önde gelen liderlerinden olan Ahmed Hilmi Paşa'nın bu kitabın basımını desteklediğini belirtmektedir.

3.4. MUHAMMED EL-'ADNÂNÎ

Muhammed el-'Adnânî (1903-1981), yılları arasında Filistin'de modern Arap edebiyatının önemli bir ismidir. O, Filistin edebiyatında gerçekçi akım şairlerinden biridir ve geçtiğimiz yüzyılın 40'lı yıllarında yaşamıştır. Ayrıca öykü yazarı, araştırmacı ve eleştirmen olarak da önemli bir kişiliğe sahip olup saygın bir dil bilimcidir.⁹⁹

Hayatı:

Muhammed Ferîd Hûrşid el-'Adnânî, 1903 yılında Filistin'in Cenin şehrinde doğmuştur. Kökenleri Akka şehrine dayanmakta olan meşhur ve zengin bir ailenin çocuğu olarak büyümüştür. Muhammed el-Adnani ilkokul ve ortaokulu Cenin, Tulkarm ve Gazze'deki okullarda okumuş daha sonra Duma ve Şam'a geçip bu şehirlerde eğitim görmüştür. Ardından Lübnan'a taşınmıştır. 1920 yılında lise eğitimini Sidon'daki Sanat Okulu'nda tamamlamıştır.¹⁰⁰

Babasının vasiyeti üzerine Amerikan Üniversitesi'ne tıp eğitimi için kaydolmuştur. Tıp eğitimi içindört yıl boyunca o okulda okumuştur. Ancak okulu bırakarak Arap edebiyatı üzerine çalışmalara başlamıştır. el-'Adnânî'nin tıp öğreniminden vazgeçmesinde teşvik edici bir hikayesi vardır¹⁰¹.

⁹⁹ Kâmil es-Sevafîrî “*el-Edebu'l-'Arabî el-Mu'âsir fî Filistîn*”, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, Kahire, 1979, s. 112-113.

¹⁰⁰ İbrahîm Şeyh el-'Îyd, “Cuhudu Muhammed el-'Adnânî el-Luğavî fî Kitâbihi Mu'cemu'l-Ahtâi'l-Luğaviyye”, Arapça Dil Akademisi 3 yıl konferansında sunulan araştırma, Gazze-Filistin, 3-5-4.

¹⁰¹ Yâsir 'Ali, *Muhammed el-'Adnânî, el-'Allâme Ellezî Hamele İsme Filistîn fî Külli Mekân*, yayın tarihi: 28/08/2021, Erişim Tarihi: 2302/2023, <https://arabi21.com/story/1381375/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF->

Emîru'ş-şuarâ lakaplı Ahmet Şevkî'nin tavsiyesiyle tıp öğreniminden vazgeçerek Arap edebiyatına yönelmiştir. Bunun etkileyici hikayesi şöyledir ki; Adnânî tıp öğrenimi için Amerika Üniversitesine kayıt olmuş, iki yıl hazırlık iki yıl da tıp eğitimi almıştır. Şevkî, 1923 yılında Lübnan'da yazı geçirirken aralarında Adnânî'nin de olduğu bir grup entellektüel edebiyatçının ve iki gencin kendisini ziyaret ettiği bir ortamda Muhammed Adnânî, Şevkî'nin yanında İbn Züreyk'in meşhur kasidesine muhalefet eden bir kaside okumuştur:

لا تَعْدِلِيهِ فَإِنَّ الْعَدْلَ يُولَعُهُ قد قلتِ حقاً ولكن ليس يسمعه

- Onu azarlama, zira azarlama onu daha da sevindirir. Sen doğruyu söyledin fakat doğruyu işitecek değildir.

Adnânî kasidesinde şu beyte gelince:

رَأَيْتُهُ عِنْدَهَا وَالْدَّمْعُ مُضْطَرَّبٌ والجفنُ يحبسُهُ والوجدُ يدفعُهُ
فَحَلَّتْ نَفْسُكَ تَدْرِي مَا أَلَمٌ بِهِ يَوْمَ الْفِرَاقِ وَمَا تَبْدِيهِ أَدْمَعُهُ
وَفِي الْمَاقِي دَمُوعٌ لَسْتَ تَنْظُرُهَا وَفِي الضُّلُوعِ أَنِينٌ لَسْتَ تَسْمَعُهُ

- Gözyaşı düzensiz bir haldeyken onu, yanında gördüm, göz kapağı tutuyordu, aşka ise itiyordu.
- Ayrılık günü ona ne olduğunu bildiğini ve gösterdiklerini ağladığımı sanıyordun.
- Ve göz pınarlarında görmediğin gözyaşları, kaburgalarında duymadığın bir inilti vardı.

Burada Şevkî, sevinçten ve beğeniden yerinden kalkarak, Adnânî'nin alnından öpmüş ve kendisine övgüler yağdırmıştır. Tıptan vazgeçip edebiyata yöneleceğine dair yemin etmesini istemiş ve kendisinin menevi babası olacağına dair söz vermiştir. Muhammed Adnânî, Ahmed Şevkî'nin yanına yerleşmiş ve Amerikan Üniversitesi'nde Arap edebiyatı öğrenimi görmüştür. 1927 yılında mezun olduktan sonra Bağdat'taki Merkezi Lise ve Öğretmenler Okulu'nda Arapça öğretmeni olarak çalışmıştır. Ancak birkaç yıl sonra Irak'tan ayrılarak 1931 yılında Filistin'e dönen Adnani, yolculuğunu Nablus şehrine yapmış ve Nablus'ta el-Necah Fakültesinde Arap edebiyatı öğretmeni olarak çalışıp (1931-1933), büyük Filistin şairi İbrahim Tukan'ın yerine geçmiştir.

Nablus'tan Kudüs'e geçip 1933-1942 yılları arasında el-Rüşdiyye fakültesinde öğretmenlik yapmıştır.

Mayıs 1948'de ilk olarak Ürdün'ün Zarka şehrine gitmiş, ancak orada altı aydan fazla kalmadan Suriye'ye geçmiştir. Şam'da kısa bir süre kalıp üniversitede dersler vermiş ve öğretmenler okulunda çalışmıştır. Daha sonra tekrar Suriye'nin kuzeyindeki Halep'e gitmek üzere yola çıkmıştır. Halep'te Arapça dersleri vermiş ve etkisi toplumun diğer kesimlerine yayılmıştır. Kültürel hareket ve edebi yaşamın yoğun olduğu ortamda öne çıkan ve başarı gösteren saygın bir yazar ve yaratıcı şair olmuştur. el-'Adnani, Halep'te emekli oluncaya kadar yaşamını sürdürmüş (1964), ardından Lübnan'a gidip 1968 yılı başında Beyrut'a taşınmıştır. Beyrut'ta edebi eser çıkarmaya odaklanmış ve 5 Ağustos 1981 tarihinde vefat edene kadar burada kalmıştır.

Vefatından önceki görevlerinden bazıları şunlardır: Beyrut'ta el-'Urvetu'l -Vuskâ Derneği'nin başkanlığı ve Ürdün Arap Dil Konseyi'nin onursal üyeliği.

5 Ağustos 1981'de Beyrut'ta vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.¹⁰²

Sözlük Çalışmaları:

En önemli dil bilimsel çabalarından olan sözlük bilimi¹⁰³ :

- “*Mucemu 'l-Ahtâ 'iş-Şâ 'ia*” (Sık Yapılan Hatalar Sözlüğü) (1973, Lübnan Kütüphanesi- Beyrut tarafından yayınlanmıştır).
- “*Mucemu 'l- Eglâti 'l-Luğavîyeti 'l- Mu 'âsire*”(Çağdaş Dil Hataları Sözlüğü) (1984, Lübnan Kütüphanesi- Beyrut tarafından yayınlanmıştır).

Muhammed Adnani, bu sözlüklerle yazarlarımızın yaptığı hataları azaltmayı ve standart Arapçayı insanlara sevdirmeyi amaçlamıştır. Arap dilinin saflığını koruma ve yenileme çağrısının en ateşli savunuculardan biri olmuştur. Dil bilimciler ve gramerciler için dil ve gramer üzerinde çalışma kapısının açık kalmasını ve tüm kitapların ve dergilerin tam bir şekilde düzenlenmesini teşvik etmiş, böylece dilin doğruluğunun okuyucular arasında yaygınlaşabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca, tüm Arap Dil Konseylerinin birleşmesini ve bu birleşik konseyden doğan bir Doğallık ve Telaffuz

¹⁰² Ürdün Kültür Bakanlığının resmi web sitesi

<https://web.archive.org/web/20210407160901/https://culture.gov.jo/node/31197>

¹⁰³ Kâmil es-Sevâfirî, *el-Edebu 'l-'Arabî el-Mu 'âsır fî Filistîn*, Dâru'l-Ma'arif, Mısır/Kahire 1979, 123-124.

Komitesi, Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırma Komitesi ve Sözlüğe Giren Yeni Kelimeler Komitesi adında komiteler oluşturulmasını teşvik etmiştir.¹⁰⁴

el-‘Adnânî’nin Lügatlerine Genel Bakış:

20. yüzyılın ikinci yarısında, aydınların dillerinden okunan ya da duyulan yanlışların izini sürmeyi amaçlayan dilsel yanlışlar alanındaki üretimler büyük ilgi görmüştür. Adnânî tarafından derlenen iki sözlüğün ilki *Mu‘cemu’l-ahâtâ’i’ş-şâi’e* başlıklı olup 1186 dilsel öge içeren, ikincisi ise daha büyük olup 2135 dilsel öge içeren *Mu‘cemu’l-ahlât’i’l-lügavye* sözlükleri, hatipler ile radyo ve televizyon spikerlerinin sözlerindeki hataların izlenmesiyle oluşturulan çalışmalardandır. Ele aldığı hatalı kullanımları tartışarak, delillendirerek ve tercihte bulunarak düzeltmeye veya çürütmeye çalışmıştır. Kanıtlarını genellikle dil kaynakları ya da dil bilim topluluklarına mensup insanların görüşleri gibi bilimsel kaynaklardan alır¹⁰⁵.

Abdulfettâh Selîm, el-Adnânî’nin sözlüklerinde takip ettiği metot hakkında şunları kaydeder: “Gerçek şu ki, sözlükteki yöntemi, sahibinin dil eleştirisindeki gücünü, görüş sunma, görüş bildirme ve seçileni tercih etme konusundaki kudretini kanıtlar niteliktedir. Bu da okuyucuyu rahatlatan, vakit kaybını ve fikir dağınıklığını engeleyen bir durumdur. Ayrıca kalem sürçmesi, kontrol kaybı, ürün sığılığı ya da fikir naifliğini bularak müellife yüklenmeye çalışan eleştirmeni de yorar”¹⁰⁶.

İbrahîm es-Sâmerrâ’î, *Mu‘cemu’l-ahâtâ’i’ş-şâi’e* kitabının faydalı dil kitaplarından biri olduğu görüşündedir. Ona göre, Adnânî bu kitapta çok ciddi bir emek harcamış, ayrıca “hata” kavramını bilimsel incelemelere dayanarak pek çok açıdan incelemiştir¹⁰⁷.

el-‘Adnânî’nin Sözlüklerini Telif Etme Metodu:¹⁰⁸

el-‘Adnânî’nin sözlüğü, “hata” veya “hata olduğu düşünülen dilsel kullanımları göstermeye dayanan değerlendirme sözlükleri”nden biridir. Adnânî, hatalı gördüğü

¹⁰⁴ Sâbit, ‘Able Selmân ve Ebu’l-Umerân, Sihâm, *Mevkıfu Muhammed el-‘Adnânî mine’l-elfâzi’l - mu’arabe ve’l-muvellade ve ‘âmiyye fî Mu‘cemeyhi el-Ehtâu’ş-şâi’a ve’l-eğlâtı’l-lügaviye el-Mu’âsıra*, Arapça Akademisi 3. Yıl konferansında sunulan araştırma, Gazze/Filistin 2016.

¹⁰⁵ Sâbit, ‘Able Selmân ve Ebu’l-Umerân, Sihâm, “Mevkıfu Muhammed el-‘Adnânî mine’l-elfâzi’l - mu’arabe ve’l-muvellade ve ‘âmiyye fî Mu‘cemeyhi el-Ehtâu’ş-şâi’a ve’l-eğlâtı’l-lügaviye el-Mu’âsıra” *Arapça Akademisi 3. yıl konferansı*, Gazze/Filistin 2016.

¹⁰⁶ Abdulfettâh Selîm, *Fi’n-Nakdi’l-lügavî Dirâse Takvîmiyye*, Dâr Mektebeti’l-âdâb, Kahire/Mısır 2001, 136.

¹⁰⁷ İbrahîm es-Sâmerrâ’î, *Fi’s- Sinâ’ati’l-Mu‘cemiyye*, Dâru’l-Fikr, Amman/Ürdün 1996, 611.

¹⁰⁸ Bkz. el-‘Adnânî Muhammed, *Mu‘cemu’l-ağlâtı’l-lügaviyye el-mu’âsıra*, mukaddime, Dâr Mektebeti Lubnân, Beyrut/Lübnan 1984.

kullanımları düzetmeye, hatalı olduğu düşünülen kullanımları ise görüşünü ispatlayan pek çok delil ve şahitle destekleyerek çürütmeye ve cevap vermeye çalışır. Adnânî sözlüklerinde şu şekilde izah edilebilecek bir yaklaşım benimsemiştir:¹⁰⁹

Sözlüklerinde hatalı olan maddeleri modern sözlüklerdeki gibi alfabetik sıraya göre dizmiş, hemze harfiyle başlayıp yâ harfiyle bitirmiştir. Daha sonra bu bölümlerin her birinin altına, hata ya da hata olduğu düşünülen maddeyi yerleştirmiştir. Ancak bölümlerin içindeki maddeleri düzenlerken, madde başlığına kelimenin hatalı kullanımını değil doğru kullanımı yerleştirmiş ve bunu şu sözlerle gerekçelendirmiştir: Okuyucunun gözünün alışması ve aklında kalması için bu metoda başvurdum. Zihne daha iyi yerleştirmek amacıyla kelimeyi açıklarken doğrusunu hatalı kullanımla birlikte tekrar zikrettim. Muhafaza edilmesi istenen şeylerin, korunması için hafızanın tekrara ihtiyacı vardır¹¹⁰.

el-‘Adnânî, dilsel standarttan sapan veya öyle olduğuna inanılan lafızlardan 1186 dilsel maddede içeren *Mu‘cemu’l-ahtâi’ş-şâi’e* isim sözlüğüyle yetinmemiştir. Bilakis biz onu yeni kanıtlar veya ilk sözlüğü yazdıktan sonra edindiği görüşleri eklediği *Mu‘cemu’l-ahlâti’l-lügaviye* adlı bir sözlük yazdığını görmekteyiz.

el-Adnânî, şüpheye veya belirsizliğe düşme korkusuyla, sözlüklerinde alem isimlerin hepsini harekelemiştir. el-Adnânî söz, üslup veya dilsel bir konuda bir dil akademisi üyesinin görüşünden söz ettiğinde, ait olduğu dil akademisi veya başka herhangi bir Arap dil akademisi tarafından onaylanmadıkça sadece ilgili görüşle yetinmemiştir. Sözlüklerinde kısalığa bağlı kalmış, bir defa tek tanım veya tek mana zikrettiği zaman, ilgili kelimenin geçtiği kaynakların tamamını, çoğunu veya bir kısmını zikretmiştir. Müellif, bu hususta tekrardan kaçınmak ve zamandan kazanmak için her sözlüğün özetini zikretmeye gerek olmadığı kanaatine varmıştır. el-Adnânî, sözlüğünde tasgîr, nispetler, kelimenin çoğul halleri, isticâk ve eşanlamlı kelimeler arasında ayırım yapma gibi -konusu ile ilgili olmayan- hatasız kullanımlara da çokca yer vermiştir.

Hatalı kullanımın sahibi olan dilci ve edebiyatçıların isimlerini tasrih etmemiştir. Çünkü bu, hatalı kullanımda bulunan kişiyi razı olmadığı halde teşhir etmek demektir. Ancak, hatanın yaygınlığı ya da kendisinden sonra gelen birçok edebiyatçı ve yazarın

¹⁰⁹ Bkz. el-‘Adnânî, 5.

¹¹⁰ el-‘Adnânî, ص ve ل.

görüşünü benimsediği bir kişi olması gibi zaruri durumlarda ilgili ismi açıkça ifade etmiştir.

Yazarların ve âlimlerin isimlerini zikrettiği zaman, onları “doktor”, “hoca”, “yazar” gibi ilmi ve gayr-ı ilmi unvanlardan bağımsız olarak zikretmiştir. Zira el-Adnânî’ye göre onlar, ünvanlarıyla değil dile katkı sağlayan eserleriyle ölümsüzdürler.

111

Müellif, yeni doğan ve sadece Mu‘cemu’l-vasît sözlüğünde geçen ancak Kahire'deki Arap Dil Akademisi'nin kullanılmasını uygun bulmadığı kelimeleri kabul etmemiştir. Bununla beraber, doğru olduğuna kanaat getirdiği bazı durumlarda Mu‘cemu’l-vasît sözlüğünde geçen kelimeleri de kimi zaman kabul etmiştir. Bunun bir örneği 1039. maddede yer alan (أنسجة) kelimesidir, ilgili kelime için şunları kaydeder: “Ancak, Mu‘cemu’l-vasît (نسيج) kelimesinin çoğulunu (نُسج) olarak vermiştir, hangi kaynağa dayandığını bilmiyorum. Kelimenin bu şekilde çoğul yapılmasının doğruluğundan emin değilim. Çünkü Mu‘cemu’l-vasît, Kahire'deki Arap Dil Akademisi'nin kelimeyi bu şekilde çoğul yaptığını söylemediği gibi, bunun yeni bir çoğul olduğunu da söylememiştir. Ayrıca Mu‘cemu’l-vasît'ın referans aldığı sözlüklerde de bu çoğulu bulamadım. Bu yüzden kıyâsi çoğul olan (أنسجة) kelimesinin kullanılmasını ve (النسج) kelimesinin kullanılmamasını öneririm¹¹².”

Şiirde zarureten dolayı izin verilen bazı hususların nesirde de geçerli olması gerektiği çağrısında bulunmuştur. Bu hususu şöyle dile getirmiştir: “Kahire, Şam, Bağdat ve Amman'daki Arap akademilerimizi ve Ribat'taki Arap Devletleri Birliği'nin Araplaştırma Koordinasyonu Daimi Ofisi'ni zarureten dolayı şiirde izin verdikleri hususları nesirde de izin vermelerine davet ediyorum. Böylece kitabımızın önünde duran dil bilimsel ve nahiv engellerinin üstesinden gelelim. Bazı yaşlıların ve gençlerin çoğunun taşımakta zorlandığı dilimizin yükünü onların omuzlarından kaldıralım.”¹¹³

el-Adnânî, Ammice lehçesini tamamen reddetmemiş, bunun yerine teenniyle yaklaşılmasına davet etmiştir. Eğer bir kelime Ammicede konuşuluyorsa Adnânî, insanların aşına olmasından dolayı o kelimeyi kabul etmiş ve Arapçadaki fasih

¹¹¹ Sâbit, ‘Able Selmân ve Ebu’l-Umerân, Sihâm, “*Mevkîfu Muhammed el-‘Adnânî mine’l-elfâzi’l - mu’arreb ve’l-muvellade ve ‘âmiyye fî Mu’cemeyhi el-Ehtâu’ş-şâi’a ve’l-eğlâtü’l-luğaviye el-Mu’âsıra*” Arapça Akademisi 3. Yıl konferansında sunulan araştırma, Gazze/Filistin, 2016.

¹¹² el-‘Adnânî, 246.

¹¹³ el-‘Adnânî, ص

muadillerine tercih etmiştir. Yazarın dayandığı kaynaklar ve referanslar çeşitlidir. Bir kelimeyi veya cümleyi düzeltmek için eski ve modern referans ve kaynaklara dayanmıştır. Sözlük için materyel toplarken iki tür kaynağa dayanmıştır.

1. dilsel materyali edindiği kaynaklardır. Bu kaynaklar, bir takım gazete, dergi ile işitsel ve görsel basında hatip ve spikerlerin dillerinde yer alan yanlışlardır. Nitekim önsözünde şöyle demiştir: “Bu sözlükte yer alan yanlışların birçoğunu hatiplerin, radyo ve televizyon spikerlerinin ağzından, gazete, dergi ve kitaplardan öğrendim.”¹¹⁴

2. kelime veya ibarenin doğruluğunu edindiği kaynaklardır. Bu konuda referansı, Kur’ân-ı Kerîm, hadîs-i şerîf, temel dil sözlükleri, Arap şiiri, dil sözlükleri ve temel nahiv kitaplarının onayladığı lafızlar gibi bir grup linguistik kaynaktır.

Grammer ve Dil Alanındaki Eserleri:

- (*En-Nehvu'l -besît*). Basit Dil Bilgisi.
- (*El-Îrâb*) beş cilt
- (*Mu'cemu'l- Eglâti'l- Luğavîyti'l Mu'âsire*) Çağdaş Dil Hataları Sözlüğü.
- (*Mu'cemu'l- Ahtâi's -Şâi'e*)Yaygın Hatalar Sözlüğü.

Şiir koleksiyonları:

- *el-Lehib* (Alevler)
- *el-Umûme* (Annelik)
- *Fecru'l- 'Urûbe* (Arap Uyanışının Şafağı)
- *el-Vüsûb* (Sıçrama)
- *er-Ravd* (Bahçe)
- *el-Melhametu'l-Umeviyye* (Emevi Destanı)

Edebiyat ve Eleştiri Alanındaki Eserleri:

- *Emîruş-Şu'arâ* (Şairler EmiriŞevki: Duygu ve Tarih Arasında)

Hikâyeleri

- *Fi's-Serîr* (Yatakta (gerçek bir hikaye)
- (*et-Tarâ'if li'l-Atfâl*) (Çocuklar İçin Mizah- Diğerleriyle birlikte üç hikaye)
- Hz. Ebû Bekir Sıddık'ın Hayatı.

¹¹⁴ el-'Adnânî, 5.

3.5. HASAN EL-KERMÎ

Hasan Sa'îd el-Kermî (1323-1428 hicri / 1905-2007 miladi) bir yazar olup Fasîh lisanlı, lisaniyyat uzmanı, dil bilimci, radyo yayıncısı ve çevirmendir. Tüm hayatı boyunca Arapça dilini modern medeniyete açma çabasında olmuş ve Arap dilinin çağın başarılarını, icatlarını ve yeni fikirlerini benimseyebilen modern diller gibi gelişebileceğini kanıtlamaya çalışmıştır.

Hayatı:

Hasan el-Kermî, 1905 yılında Filistin'in Tulkarm şehrinde doğmuş, eğitimine orada başlayıp daha sonra Şam'a taşınmıştır. Şam'daki öğretmenlerinden ikisi Selim el-Cundi ve dil bilimci Abdülkadir el-Mubarek'tir¹¹⁵.

Ardından, 1925 yılında Kudüs'teki İngiliz Koleji'nde (Youth College) lise eğitimini tamamlamıştır. 1926'da Filistin Yüksek Eğitim Sınavı'na, 1927'de Orta Eğitim Sınavı'na girip üniversite eğitimini tamamlamıştır. 1930 yılında Filistin üniversitesinden dört yıl sonra BA derecesiyle mezun olup lisans diplomasını almıştır. İlk olarak matematik alanında uzmanlaşmış, ancak daha sonra İngiliz dilini öğrenmek için alan değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde 1925 yılında Kudüs'te yerel gazetede gazetecilik yapmıştır. 1938 yılında eğitim ve eğitim bilimi ile eğitim istatistiği alanında uzmanlaşmak için Londra Üniversitesi'ne gitmiştir. Kudüs'e döndükten sonra, 1930'ların sonlarında Filistin Bilgi Merkezi'ne yardımcı denetçi olarak atanmış, daha sonra Birleşik Krallık'a bilimsel bir misyonla gidip oradaki eğitim sistemini incelemek üzere Filistin Hükümeti'nin Genel Misyonlar Konseyi'ne sekreter olarak atanmıştır. Aynı zamanda Filistin Hükümeti'nin yurtdışındaki üniversitelere bilimsel misyonlar gönderme sorumluluğunu da üstlenmiştir.

el-Kermî, Kudüs'teki Arap fakültesinde Arap ve İngiliz dillerini öğretmiş, 1940'ların sonlarında, Arap Bank Direktörü Seyyid Abdulmecid Şuman, Hasan el-Kermî'ye Arap Bank'ta çalışma teklifi sunmuş ancak Kermî bu teklifi reddetmiştir. 1948'deki Nekbe'den sonra Kermî Filistin'i terk edip bir ay boyunca Şam'da kalmıştır. Ardından, İngiliz radyosundan bir teklif alınca Mısır'a giderek yönetim bölümüyle bir mülakat gerçekleştirmiş sınavı geçtikten sonra, Temmuz 1949'da radyoya dil denetçisi

¹¹⁵ Bkz. el-Kermî, Sihâm Hasan, Haşim, Kâyed Mustafa, *Muzekkerât Hasan Sa'îd el-Kermî*, Müntada el-Fikr el-'Arabî, Amman, Dâr Verd, Amman, Ürdün 2015.

olarak atanmıştır. Daha sonra edebi programların sunucusu olarak çalışmış, bu programların en ünlüleri "Kavlun 'Alâ Kavl" ve "Yazarın Konuşması" programları olmuştur.¹¹⁶

Ayrıca "*Likulli su'âlinevâb* (Her Soruya Bir Cevap)" ve "Radyoda İngilizce Öğretimi İçin Ders Serisi" gibi programlara da katkıda bulunmuştur. Kermi, İngiltere'de kaldığı süre zarfında "el-'Urvetu'l-vuskâ" edebiyat derneğinin üyesi olmuş ve İngiliz radyosunda Taha Hüseyin ve Abbas Mahmud el-Akkad gibi önemli yazarları ağırlamıştır.¹¹⁷

"Kavlun 'alâ kavl (Söz Üzerine Söz)" programı: Bu ünlü radyo programı, Hassan el-Kermi'nin ün kazanmasının nedenlerinden biridir. Bu program, genel halkın ve özel kişilerin yanı sıra Arap ülkelerinin liderleri olan Cemal Abdunnasır, Habib Burakiba, Ahmed Hasan el-Bekr, Faysal b. Abdulaziz, II. Hassan ve Birleşik Arap Emirlikleri Başkanı Şeyh Zayed dahil olmak üzere birçok kişi tarafından takip edilmiş, hatta bazı insanlar işlerini bırakıp radyoya koşarak programı dinlemeye gitmişlerdir. Hasan el-Kermî, 5 Mayıs 2007 Cumartesi akşamı başkent Amman'da vefat etmiştir.¹¹⁸

Dil bilimsel çalışmaları:

Hasan el-Kermî'nin en önemli başarıları dil sözlükleriyle ilgili olup birçok eseri yayınlanmıştır. Bu eserlerinden bazıları "el-Menar Sözlüğü" (İngilizce/Arapça), iki dilde "el-Muğnî Sözlük Serisi" (İngilizce/Arapça) ve (Arapça/İngilizce), "el-vesît", "el-veciz" ve "el-Hadi İla Luğatil Arabiyye" adlı bir Arapça sözlüktür. Ayrıca birçok kitabı tercüme edip makaleler ve eserler yazmıştır. Eğitim alanında çalışıp İngiliz ve Arap dillerinde Arap sözlüğünün düzeltilmesine katkıda bulunmuştur. Bu sözlükler,

¹¹⁶ Muhammed El-Ernâvût, *Muzekkerât Hasan el-Kermî: Suriye ve Filistin fi'l-Kerni'l- 'işrîn*, el-'Arebi'l-cedîd web sitesi, yayın tarihi: 10.04.2016, erişim tarihi: 03.03.2023

<https://www.alaraby.co.uk/supplementbooks/2016/4/10/%D9%85%D8%B0%D9%83%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D8%AD%D8%B3%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%83%D8%B1%D9%85%D9%8A-%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D9%81%D9%84%D8%B3%D8%B7%D9%8A%D9%86-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B1%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B4%D8%B1%D9%8A%D9%86>

¹¹⁷ Ziyâd Ahmed Selâme, "*Hassan Sa'id el-Kermî, Zeytunetu Filistîn el-Mu'ammera (1323-1428 H / 1905-2007*", Sahîfetu Reyî'l-yevm el-eliktiruniyye, yayın tarihi: 2020/12/16, erişim tarihi: 27/02/2023. <https://www.raialyoun.com/%D8%B2%D9%8A%D8%A7%D8%AF-%D8%A3%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D8%A9-%D8%AD%D8%B3%D9%86-%D8%B3%D8%B9%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%83%D8%B1%D9%85%D9%8A-%D8%B2%D9%8A%D8%AA%D9%88%D9%86%D8%A9/>

¹¹⁸ Ziyâd Ahmed Selâme, "*Hassan Sa'id el-Kermî, Zeytunetu Filistîn el-Mu'ammera (1323-1428 H / 1905-2007*", Sahîfetu Reyî'l-yevm el-eliktiruniyye, yayın tarihi: 2020/12/16, erişim tarihi: 27/02/2023.

Kermi'nin bireysel çalışmasının ürünü olup, Arap dilini İngilizceye açma ve Arapların dil zenginliğini genişletme amacıyla sözlüklerin ve çevirinin geliştirilmesi konusuna öncelik vermiştir¹¹⁹

Tercümedeki Başarıları:

Hasan el-Kermî, İngilizceden çeviri olan iki kitabını tamamlamıştır. İlk kitabı, Robert H. Thouless'in "Düz Düşünce ve Sapkın Düşünce" adlı kitabı olup, Ağustos 1979'da İlim Dünyası serisinde yayınlanmış, kitabın gözden geçirmesini Sadık Abdullah Hattab yapmıştır. İkinci kitap ise, Henry Charles Lea'nın "Granada'nın Düşüşünden Sonra Endülüs'teki Araplar ve Müslümanlar" adlı kitabıdır. Bu kitap 1988'de Lübnan Yayınevi tarafından yayınlanmıştır¹²⁰

3.6. MUHAMMED SEMÎR EL-LEBDÎ

Muhammed Samîr Necîb Abdulkakî el-Labdî (13 Nisan 1936) Filistin'in Tulkarem şehrinde doğan, orada büyüüp okuyan ve Ürdün vatandaşlığına sahip Filistinli bir yazar, dil bilimci, şair ve akademisyendir¹²¹. Edebi eserler, dil bilimsel ve eleştirel çalışmalardan oluşan bir koleksiyona sahiptir ve Ürdün Yazarlar Derneği üyesidir.

Hayatı:

Muhammed Samîr Necîb Abdulkakî el-Lebdî, 13 Nisan 1937 tarihinde Filistin hükümetinin Tulkarm şehrinde doğmuştur. İlk, orta ve lise eğitimini Tulkarm'deki okullarda almıştır. Daha sonra Mısır'a gitmiş ve 1953 yılında liseyi bitirmiştir. 1957 yılında Ezher Üniversitesi'nden "Arap Dili ve Edebiyatı" alanında lisans derecesini almıştır. Ardından 1967 yılında "dil bilim" alanında yüksek lisans derecesi ve 1973

¹¹⁹ S'ade, 'Ali," *Hasan el-Kermî, Luğaviyyun sana'a nücumiyyetehu fî kavlin 'alâ kavli.*", el-'Arabi 21, web sitesi, yayın tarihi: 05/05/2020, erişim tarihi: 26/02/2023.

<https://arabi21.com/story/1267726/%D8%AD%D8%B3%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%83%D8%B1%D9%85%D9%8A-%D9%84%D8%BA%D9%88%D9%8A-%D8%B5%D9%86%D8%B9-%D9%86%D8%AC%D9%88%D9%85%D9%8A%D8%AA%D9%87-%D9%81%D9%8A-%D9%82%D9%88%D9%84-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D9%82%D9%88%D9%84>

¹²⁰ Fahrî Sâlih, "*el-'Allâme Hassan el-Kermî: Cisrun Beyne't-turâs ve'l-'asr*", Mecelletu'l-A'rab el-eliktiruniyye, aded: 587, yayın tarihi: Ekim, 2007, erişim tarihi: 27/02/2023.

<https://alarabi.nccal.gov.kw/Home/Article/7814>

¹²¹ Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mu'crmuş-şu'arâ münzu bidâyeti 'ahdi'n-Nahdâ*, Dâr Sâdır, Beyrut, Trablus/Lübnan 2004, III, 1163.

yılında aynı alanda doktora derecesi almıştır. 1957-1965 yılları arasında Suudi Arabistan'daki el-Ahsa Bilim Enstitüsü'nde nahiv, belagat ve aruz profesörü olarak çalışmış, daha sonra 1965-1971 yılları arasında Kuveyt ortaokullarında ve lise okullarında din ve Arapça dersleri vermiştir. 1971-1990 yılları arasında eğitim danışmanı olarak görev yapmış, ardından 1991-2006 yılları arasında Ürdün'deki eI-İsra Üniversitesi'nde Arap dili profesörü olarak çalışıp 2009-2010 yıllarında Amman'daki Orta Doğu Yüksek Lisans Çalışmaları Üniversitesi'nde görev yaptıktan sonra emekli olmuştur¹²².

Şiirleri:

- *Kelimâtun be'de muntasafî'l-leyl* 1998
- *Kurumve 'Anakid* 2006

Edebi Eserleri:

- "Muzekkerâtu Kitta" 1983.
- "Harîfu'z- Zikreyât" 1997.

Dil Çalışmaları:

- *Eser'u'l- Kurâni ve'l- Kiraât Fi'n- Nehvi'l -'Arabi*, 1978.
- *el-Esmâ'u Ve'l- Ma'ânî* 1998.
- *Mehârâtul- Kirâati'l -'Arebiye* .Musa İbrahim Şeltavi ve Abdurrauf Zühdi ile birlikte.
- Efnân ve Efyâ': İslami, Edebi, Dilbilimsel ve Eleştirel Araştırmalar ve Makaleler", 2019.
- *Mucemu'l -Mustalâhati'n- Nehevîyeti Ve's -Serfiye*, 1988¹²³ .

Muhammed Semîr el-Lebdî'nin en önemli kitabıdır, eseri biraz detaylı olarak ele alacağız:

Mu'cemu'l-mustalehâti'n-nahviyye ve's-sarfiyye: Nahiv sözlükleri alanındaki önceki sözlükbilimsel çalışmalar, cümleleri hareke, i'râb ve açıklama açısından ele

¹²² Ürdün kültür bakanlığının resmi web sitesi, "Muhammed Sâmîr Najib el-Lebdî" başlıklı bir makale, erişim tarihi: 27/02/2023. <https://web.archive.org/web/20211221224216/https://old.culture.gov.jo/node/31219>

¹²³ Ürdün kültür bakanlığının resmi web sitesi, "Muhammed Sâmîr Najib el-Lebdî" başlıklı bir makale, erişim tarihi: 27/02/2023. <https://web.archive.org/web/20211221224216/https://old.culture.gov.jo/node/31219>

aldığı gibi, harf ve edatları köken, i'râb ve kullanım açısından ele almıştır. Ancak Muhammed Semîr el-Lebdî'nin Mu'cemu'l-mustalehâtî'n-nahviyye ve's-sarfiyye eseri eski ve muasır alimlerin yaptığı çalışmaları tamamlamıştır. Bunu da edatları dışarda bırakarak terimlere özgü bir sözlük yazarak yapmıştır. Araştırmacılar için araştırmayı kolaylaştırarak, bilimsel disiplinleri araştırmacılara yaklaştırarak ilgili disiplinlere titiz ve kolay bir şekilde ulaşılmasını sağlamak hedefiyle bilginlerin farklı disiplin ve bilim dallarında yazdıkları Hukuk Terimleri Sözlüğü, İktisad Terimleri Sözlüğü vb. Farklı alanlardaki modern ihtisas sözlüklerine eşlik etmek amacıyla yapmıştır. Muhammed Semîr el-Lebdî, Şerif el-Curcânî'nin et-Ta'rîfât kitabını referans almıştır. Zira Cürcânî, terimleri ilgili konudaki ihtilafa işaret etmeksizin ve hiçbir karmaşıklıkla mahâl vermeden tanımlamakla yetinmiştir.

Muhammed Semir el-Beldî'nin Sözlüğünde Takip Ettiği Metod:¹²⁴

Tanımlanan terimler üç kategoride sınıflandırılmıştır:

- Yaygın ve İyi Bilinen Terim: İştigâl, tenâzü', sıfat ve hal gibi terimleri nahivcilerin üzerinde ittifak ettikleri biçimde herhangi bir değişiklik ve düzenleme yapmadan bunu gösteren örnekler eşliğinde tanımlamıştır.
 - Takdîm, te'hîr ve istişhâd gibi özel bir prosedür için telaffuz edilmesinin sık kullanımı. Muhammed Semir el-Lebdî bu türleri anahatlarıyla tanımlamış, birçoğunu ayrıntılı bir biçimde açıklayıp netleştirdikten sonra kaynaklarına geri döndürmüştür
 - Hazif, şazz kullanımlar, zaruret ve ihtilaf gibi nahiv ve sarf olguları: Semir bu türleri de kanıtlarıyla birlikte anahatlarıyla tanımlamıştır.
1. Sözlükte yer alan istihaşatların ve örneklerin çoğunu söyleyenine isnat etmiştir.
 2. Sözlükte yer alan terimler, alfabetik olarak sınıflandırılmıştır. Araştırmacı herhangi bir terime ulaşmak istiyorsa terimin köküne bakması gerekir. Örneğin (التقديم) terimini ele aldığımız zaman kökü olan (قدم) fiiline döndürüp kâf bölümünde araştırılmalıdır.

¹²⁴ Semîr el-Lebdî, *Mu'cemu'l-mustalehâtî'n-Nahviyye ve's-Sarfiyye*, Dâru'r-Risâle, Beyrut, Lübnan 1985, 5-8.

3.7. ‘AFÎF ABDURRAHMÂN

‘Afif Abdurrahmân, Ürdün ve Filistinli bir dil bilimci ve akademisyen (1937-2019) dir. ‘Afif Abdurrahmân'ın ilgi alanları üç alanda şekillenmiştir:

Edebiyat tarihi, bu alanda yaptığı araştırmalarla en dikkat çekici alandır ve Arapça ve yabancı kaynakları kapsayan karşılaştırmalı çalışmalarıyla notlar ve yorumlarla zenginleştirmiştir. İkinci olarak, sözlükbilimi alanına büyük önem vermiş ve bu alanda birçok eser yazmıştır. Üçüncü olarak, dil metinlerinin birçok el yazmasını inceleme konusunda çalışmalarda bulunmuştur.¹²⁵

Hayatı:

‘Afif Abdurrahmân, Ürdünlü Filistinli dil bilimci ve akademisyen olup, 1937 yılında işgal altındaki Hayfa şehrine yakın Ain Havd köyünde doğmuş, 2019’da vefat etmiştir. Kahire Üniversitesi'nde "Arap Câhiliye Dönemi Şiiri ve Arap Günleri" başlıklı teziyle doktora derecesini almış (1971) ve aynı üniversitede "Arap Şiirinde Felaketçilik Olgusu: Abu'l-Atahiyye'den ebu'l-Ala el-Ma'arri'ye" başlıklı teziyle yüksek lisans derecesini elde etmiştir¹²⁶.

‘Afif Abdurrahmân 1954 yılından itibaren öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Önce UNRWA¹²⁷ okullarında ve ardından Amman'daki "Öğretmen Eğitimi Merkezi'nde" görev almış daha sonra Kuveyt'e geçip oradaki okullar ve enstitülerde dersler vermiştir. Ardından Ürdün'e dönüp 1976 yılında Irbid'de ki "Yermük Üniversitesi'nin kuruluşunda rol almış ve emekli oluncaya kadar burada çalışmıştır

“Mektebetu’l-edebi’l-câhili ve edebih (Cahiliye Dönemi Kütüphanesi ve Edebiyatı)" adlı kitabı:

Abdurrahman,"Mektebetu’l-edebi’l-câhili ve edebih(Cahiliye Dönemi Kütüphanesi ve Edebiyatı)" adlı kitabında (1983) farklı dönemlerde İslam öncesi

¹²⁵ Ebu’l-Heycâ, ‘Umar, “*el-Mevtu Yuğayyibu Dr. Afif Abdurrahman*”, Sahîfetu’d-düstur, yayın tarihi: 2 /04/2019, erişim tarihi: 27/02/2023. <https://www.addustour.com/articles/1071105-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%88%D8%AA-%D9%8A%D8%BA%D9%8A%D9%91%D8%A8-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%83%D8%AA%D9%88%D8%B1-%D8%B9%D9%81%D9%8A%D9%81-%D8%B9%D8%A8%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%AD%D9%85%D9%86-%D8%A3%D8%A8%D9%88-%D8%A7%D9%84%D9%87%D9%8A%D8%AC%D8%A7%D8%A1>

¹²⁶ Ebu’l-Heycâ, ‘Umar, “*el-Mevtu Yuğayyibu Dr. Afif Abdurrahman*”, Sahîfetu’d-düstur, yayın tarihi: 2 /04/2019, erişim tarihi: 27/02/2023.

¹²⁷ Birleşmiş Milletler Yakın Doğu’daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı.

edebiyatın canlanmasına yol açan faktörleri açıklamaktadır. Ayrıca, Abbasiler tarafından "Cahiliye" edebiyatı" hakkında yazılmış metinlerin eleştirel bir incelemesini sunup bu metinlerin bazılarında bir kabileye aşırı duygusallık hakim olduğunu ve diğer kabileleri görmezden geldiğini belirtmektedir. Aynı metinlerin eleştiriye yeterince önem vermediğini, kelime açıklamalarına odaklandığını ve bazı yönlerin eleştirildiğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, bu el yazmalarının birçoğunun kaybolduğunu ve bize ulaşmadığını da belirtmektedir.¹²⁸

Dil Bilimsel Çalışmaları:

- *el-Cuhûdu'l-luğaviyye fi'l-karni'r-râbi' 'aşer el-hicrî* (1983)
- *Mu'cemu's-şu'arâi'l-Câhiliyyîn ve'l-Muhadramîn* (1983)
- *Mu'cema'l-emsâ'i'l-'Arabiyyeti'l-kadîme* (2 cilt, 1985).
- *Mu'cemu'l-emsâ'i'l-'Arabiyyeti't-turâsiyye* (1998).

Mu'cemu's-u'arâ mine'l-'asri'l-Câhilî hattâ nihâyeti'l-'asri'-l'Umevî ve *Mu'cemu's-şu'arâi'l-'Abbâsiyyîn* adlı iki kitabı sözlük alanında yazdığı en önemli eserler arasında yer almaktadır. Bu eserler hakkında biraz ayrıntılı bilgi vereceğiz:

Mu'cemu's-u'arâ mine'l-'asri'l-Câhilî hattâ nihâyeti'l-'asri'-l'Umevî: İslam öncesi dönemin başlangıcından Emevi döneminin sonuna kadar yaşayan Arap şairlerini tanıtan, her şair hakkında bilgi veren kaynak ve referansların belirtildiği bibliyografik bir sözlüktür. Bu sözlük, dil ve edebiyat sahasında 'Afif Abdurrahmân tarafından yazılan bir sözlük dizisinin ilk halkasını oluşturur. Bu sözlükte alfabetik sıralanmış iki binden fazla şairin kısa biyografisi vardır ve ilgili şair hakkında bilgi veren kaynaklar belirtilir. Nitekim müellif, her yazarın yaşadığı tarihsel dönemi (eski cahilî- cahilî – muhadram – islâmî – emevî) zikreder. Buna ek olarak, her şairin kabilesini ve İslâmiyetteki fikri mensubiyetini ele almanın yanı sıra, şairin doğum ve ölüm yılını da zikreder. Amacı, araştırmacıların ve bilim insanlarının araştırma konusundaki yüklerini hafifletmek ve belirli bir şair hakkında istedikleri bilgilere, kolay bir biçimde ulaşmalarını sağlamaktır. Araştırmacı, istediği şairi, Arapların kültürel mirasını aktaran ancak fihristi olmayan çok ciltli eserler yerine, alfabetik olarak düzenlenmiş bu sözlükte kolayca araştırabilir, ilgili şair hakkında bilgi veren kaynak ve referanslara da ulaşabilir.

¹²⁸ Afif Abdurrahmân, *Mektebetu'l-'asri'l-câhilî ve edebuhu*, Dâru'l-Endelus, Beyrut /Lübnan 1984, 12.

Bu sözlük, sadece şairlerin biyografileriyle ilgilenmemiş, aynı zamanda kaynak ve referanslar hakkında da bilgi vermiştir.

‘Afif Abdurrahmân’ın Mu‘cemu’ş-Şu‘arâ Mine’l-‘Asri’l-‘Câhiliyi Hattâ Nihâyeti’l-‘Asri’l-Umevî isimli sözlüğünde takip ettiği metod:¹²⁹

- Yazar, sözlük maddelerini (şairlerin adları ve unvanlarını) alfabetik sıraya göre düzenlemiştir.
- Yazar, adının ve unvanlarının çokluğundan dolayı şairi sözlüğünün birkaç yerinde zikretmiş, ancak şairin biyografisini her defasında tekrar etmemiş, bilinen isminin geçtiği yerde kişi hakkında bilgi vermiştir. Örneğin Ahtal hakkında hemze bölümünde bilgi verdikten sonra gayn bölümünde de adı geçtiği zaman, hemze bölümünde adı geçen kişiyle aynı olduğunu belirtmiştir.
- Yazar, sözlüğün hacmini büyütmek için biyografileri kısa bir şekilde aktarmıştır.
- Yazar, her şair hakkında bilgi veren referans ve kaynaklara sayfa numarasını da vererek özel önem atfetmiştir.
- Yazar, şairlerin adlarını ve lakaplarını harekelemiştir.

Mu‘cemu’ş-Şu‘arâi’l-‘Abbâsiyyîn: Abbâsîler devri şairlerini ve onların çalışmalarının kaynak ve referanslarını tanımlayan bibliyografik bir sözlüktür. Bu sözlük, Afif Abdurrahman tarafından yazılan sözlük dizisinden biridir. Bu sözlük, şairin adı, babasının adı ve dedesinin adı ile şairin lakabına göre alfabetik olarak düzenlenmiş 3.000’den fazla şair içerir. Müellif, her şairin biyografisini özet bir şekilde vermiş, şair hakkında bilgi veren kaynaklar ile şaire dair yapılan modern çalışmaları zikretmeye de büyük özen göstermiştir. Müellif, sözlüğünün girişinde de belirttiği üzere, eski ve modern biyografi kitapları ile bazı şairler hakkında yapılan akademik çalışma ve araştırmalardan yararlanmıştır.¹³⁰

Tahkik ettiği kitaplar:

¹²⁹ ‘Afif Abdurrahmân, “*Mu‘cemu’ş-Şu‘arâ mine’l-‘asri’l-Câhilî hattâ nihâyeti’l-‘asri’l-Umevî*”, Dâru’l-Menâhil, Beyrut, Lübnan 1996, 7-8.

¹³⁰ Afif Abdurrahmân, “*Mu‘cemuş-Şu‘arâi’l-‘Abbâsîyyîn*” mukaddime, Dâr Sâdır, Beyrut/Lübnan, 1. baskı, 2000, 5.

Ayrıca Abdurrahman, şu eserleri de tahkik edip yayınlamıştır¹³¹:

- *el-Mucemu 'l- Vasît fi 'l-Emsâl li 'l-Vâhidî* (1975)
- *Fâtîhatu'l- Îrâb Fî Îrâbi'l- Fâtihe li'l -İsferâyini*)1981(
- *Ebû Hayyân el-Endelusî'nin Takrîbu'l-Mukarreb* (1983)

Eserleri :

- *eş-Şi'ir ve Eyyamu'l -'Arab fi'l -Câhiliyye* (1983)
- *el-Edebu 'l-Câhilî fi Âsâri 'd-Dârisin kadîmen ve hadîsen* (1987)
- *Masâdiru'l- Ma 'lumât 'Ani'l- Edebi'l -Câhilî'* (1996)
- *eş-Şiiru 'l-Câhilî Hasâdu Karn* (2007)

3.8. HUSEYN EL-LÛBÂNÎ

Huseyn Ali el-Lûbânî, Filistinli bir dil bilimci, sözlük yazarı ve Filistin kültürü araştırmacısıdır.

Hayatı:

Huseyn Ali el-Lûbânî, 1939 yılında Acre'nin Deyrû'n-Namus köyünde doğmuş, ailesiyle birlikte Lübnan'a göç edip Nehrul'Barid (soğuk nehir) mülteci kampında yaşamış, ardından Trablus şehrine yerleşmiş ve hâlen orada yaşamaktadır. İlkokul eğitimini Dâmuntaki okulda üçüncü sınıfa kadar almış, İlkokul ve ortaokul eğitimini (ikinci sınıfa kadar) Nehrul'Barid (soğuk nehir) kampındaki okulda tamamlamıştır. Lise eğitimini Trablus'ta tamamlayıp ve Lübnan üniversitesinden lisans diploması aldıktan sonra eğitim sektörüne girmiştir. Arap Edebiyatı lisans derecesini 1965 yılında Beyrut Üniversitesi'nden almış ve aynı üniversitede yüksek lisans diplomasını 1968 yılında Eğitim Fakültesinden almıştır. El-Lûbânî, Lübnan'daki Filistin Yazarlar Birliği üyesidir. Yönetim, gençlik kulüpleri, resim sanatı, kütüphanecilik, İngilizce öğretimi gibi birçok alanda çeşitli sertifikalar almış olup, aynı zamanda Filistin Kültür Forumu

¹³¹ el-Mağribî, Nûr, “Zikrâ milâdi ‘Afîf Abdurrahman, kavlu fi ‘s-sinâ’ati ‘l-mu ‘cemiyye”, el-‘Arabî el-cedid web sitesi, yayın tarihi: 10/08/2020, erişim tarihi: 19/05/2023.
<https://www.alaraby.co.uk/%D8%B0%D9%83%D8%B1%D9%89-D9%85%D9%8A%D9%84%D8%A7%D8%AF-%D8%B9%D9%81%D9%8A%D9%81-%D8%B9%D8%A8%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%AD%D9%85%D9%86-%D9%82%D9%88%D9%84-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B5%D9%86%D8%A7%D8%B9%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B9%D8%AC%D9%85%D9%8A%D8%A9%>

ve Filistin Yazarlar ve Gazeteciler Birliği üyesidir. Bununla birlikte, kırk yıldan fazla bir süredir yazar, edebiyatçı, hatip ve öğretmendir¹³².

el-Lûbânî'nin Sözlük Çalışmaları:

Huseyn Ali el-Lûbânî'nin çabaları, genel anlamda kapsamlı bir kültür ansiklopedisi oluşturma olarak kabul edilebilir. Bu ansiklopedi, Filistin çevresinde ortaya çıkan tüm medeniyetlerin farklı alanlarındaki kültürel mirası içermektedir. Başlıca eserleri şunlardır.

1. *Mu'cemu'l-emsâli'l-Filistîniyye*: Filistin atasözleri sözlüğü, geleneksel mirasla ilgili bir sözlük olarak kabul edilmektedir. Atasözleri, Biladuş-Şam bölgesindeki insanlar arasında yaygın olarak kullanılan ortak bir mirastır. Atasözünün sözlükte kullanılan telaffuzuna sadık kalınmış, böylece gerçek kullanım şekli korunmuştur. El-Lûbânî, sözlüğünü şu şekilde açıklamaktadır: “Açıklama gerektiren kelimeleri açıklamak için çaba gösterdim ve ardından atasözüyle ilişkilendirildiği durumu takip ettim.”¹³³

el-Lûbânî, Filistin atasözleri sözlüğünde kaybolmaya yüz tutmuş on binlerce atasözünü toplamayı başarmıştır¹³⁴.

2. *Mu'cemu'l-Âmmî ve'd-dahîl fî Filistîn*

3. *Mu'cemu'l-Elfâzi't-Turâsiyye fî Filistîn*

el-Lûbânî, Filistin'deki geleneksel kelimeleri müzik, geleneksel tıp, tarım ve araç gereçleri, düğünler, festivaller ve diğerk çeşitli yaşam alanlarında kaydetmiştir. Sadece kelimenin anlamını zenginleştirmiştir. Ayrıca bazen farklı isimleri de kaydetmiş, böylece sözlüğü vermekle kalmayıp, dil bilimsel, morfolojik, tarihsel ve sosyal bilgilerle kültürel ve ulusal bir çalışma haline getirmiştir.

¹³² Yusuf Cemâl Ramazan Es-Sahar, “el-Cuhudu'l-luğeviyye li'l-bahisi'l-Filistînî Huseyn 'Ali el-Lûbânî” *Arapça Akademisi 3. Yıllık konferansı*, Gazze-Filistin, 2016.

¹³³ Yusuf Cemâl Ramazan Es-Sahar, “el-Cuhudu'l-luğeviyye li'l-bahisi'l-Filistînî Huseyn 'Ali el-Lûbânî” *Arapça Akademisi 3. Yıllık konferansı*, Gazze-Filistin, 2016.

¹³⁴ Yusuf Cemâl Ramazan Es-Sahar, “el-Cuhudu'l-luğeviyye li'l-bahisi'l-Filistînî Huseyn 'Ali el-Lûbânî” *Arapça Akademisi 3. Yıllık konferansı*, Gazze-Filistin, 2016.

4. *Mu ‘cemu’l-Et ‘imeti’l-Filistiniyye*

El-Lûbânî, bu eserinde Filistin yemeklerinden en çok bilinenlerini kaydettiği Filistin mutfağı sözlüğünü oluşturmuştur. Özellikle 1948 Nekbe'sinden önce Filistin halkının bildiği yemekleri belgelemiştir.

5. *Mu ‘cemu Esmâi’l-Müdü’n ve’l-Kura’l-Filistiniyye*

Bu sözlük, yazarın Filistin'deki şehir ve köy isimlerini kaydetme çabasının ciddi bir girişimidir. Yazar, her şehir veya köyün ismini, kökenini, anlamını ve neden bu ismi aldığını araştırmıştır. Ayrıca, bahsettiği herhangi bir şehir veya köydeki ya da yakınındaki önemli coğrafi bilgileri belirtmiştir. Ayrıca, köyün veya kasabanın yıkılma tarihi ve yerine İsrail yerleşim yerlerinin kurulması gibi konularla ilgili bilgileri de eklemiştir. Yine sözlüğe Filistin'deki nüfus sayısı hakkında beş ek eklemiştir.

6. *Mu ‘cemu’l-Künâ ve’l-Mükenneyât fi ‘Âlemi’l- ahyâ ‘i ve’l-Cemâdât*

Bu sözlük, canlılar ve cansızlar dünyasında kullanılan lakapları ve takma adları kaydetmektedir. Araplar, lakaplara büyük ilgi göstermiş ve bu sadece insanlara değil, hayvanlara, böceklerle, deniz canlılarına, mekanlara, ülkelere ve nehirler gibi tüm yaratıklara yayılmıştır.

7. *Mu ‘cemu’l-El ‘âbi’ş -Şa ‘biyyeti’l-Filistiniyye*

8. *Mu ‘cemu Garâ ‘ibi’l-luğē,(dildeki garip kelimeler).*

9. *Mu ‘cemu’l-hikâyâti’ş-şâ ‘biyyeti’l-Filistiniyye, (Filistin halk hikâyeleri sözlüğü).*

10. *Mu ‘cemu A ‘lâmi Filistîn fi’l- ‘ulûm ve’l-fünûni ve’l-âdâb*

Bu sözlük, Filistin'de bilim, sanat ve edebiyat alanlarında başarılı olan kişilerin kısa biyografilerini içermektedir. Yazar, çeşitli kaynaklardan derlediği 457 Filistinli ünlünün doğum tarihini, yaşam ve akademik geçmişini ve yayımlanmış eserlerini kaydetmiştir¹³⁵.

11. *Mu ‘cemu’l-te ‘âbiri’s-s’beti’l- ‘Arabiyye.*

12. *Mu ‘cemu’ş-şi ‘ri’şâ ‘bî el-Filistînî*

13. *Mu ‘cemu’l-eğâni’ş-şâ ‘biyyeti’l-Filistiniyye*

¹³⁵ Yusuf Cemâl Ramazan Es-Sahar, “el-Cuhudu’l-luğēviyye li’l-bahisi’l-Filistînî Huseyn ‘Ali el-Lûbânî” *Arapça Akademisi 3. Yıllık konferansı*, Gazze-Filistin, 2016.

3.10. YAHYÂ ABDURRAÛF CEBR

Dr. Yahyâ Abdurraûf Cebr, Filistinli bir akademisyen olup, 1944 yılında doğmuştur. Dil bilim alanında 1977 yılında Kahire Üniversitesi'nden doktora derecesi almıştır. Filistinli akademisyenlerin uluslararası bir kuruluşu olan Uluslararası Filistin Akademisyenler Birliği'nin kurucu üyesidir. Filistin'deki entelektüel ve eğitim faaliyetlerine katkıda bulunmuş ve okullarda, üniversitelerde ve kültürel kulüplerde eğitici konferanslar vermiştir. Arap ülkelerinde yayınlanmış birçok araştırma ve makalesi vardır. Bu çalışmalar dil, edebiyat, halk kültürü, eğitim, toplum ve politika konularından oluşmaktadır¹³⁶.

Hayatı:

Filistinli yazar 1944 yılında Kefr Saba Kalkiliya'da doğmuştur. Lise eğitimini tamamladıktan sonra Kahire Üniversitesi'ne girip 1977 yılında Arap Dili bölümünden doktora derecesi almıştır. Öğretmenlik alanında Suudi Arabistan, Libya ve Ürdün Üniversitesi'nde çalışmıştır. Üstlendiği görevler arasında şunlar vardır : ¹³⁷

- Filistin Arap Dili Akademisi'nin kuruculuğu ve başkanlığı, Filistin Bilimsel Derneği'nin üyesi olarak görev yapmıştır.
- Arap dünyasında ve Libya'da toplamda 11 yıl öğretmenlik yapmıştır.
- 5 yıl boyunca Bingazi Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak görev yapmıştır.
- 1983 yılında bir dönem Ürdün Üniversitesi'nde ders vermiştir. 1989-1991 yılları arasında Amman'daki Açık Kudüs Üniversitesi'nde akademik işler departmanı müdürü ve eğitim materyali geliştirme departmanı yardımcısı olarak görev yapmıştır .
- 1985'te altı ay boyunca Ürdün Halkının Sesi Kültür Eki'nin editörü olarak çalışmıştır.
- Amerikan Çocuk Televizyonu CTW de dil bilimci danışman olarak çalışmıştır.

¹³⁶ Nablus/Filistin'deki Câmî'atu'n-Najah el-Vataniyye'nin resmi web sayfası, es-Siretu'z-zâtiyye li-Dr. Yahya Abdurrauf Cebr. https://staff.najah.edu/media/user/curriculum-vitae/2021/06/28/%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%B1%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B9%D8%AA%D9%85%D8%AF%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B9%D8%AF%D9%84%D8%A9_%D8%AD%D8%AA%D9%89_2020.doc

¹³⁷ Nablus/Filistin'deki Câmî'atu'n-Najah el-Vataniyye'nin resmi web sayfası, es-Siretu'z-zâtiyye li-Dr. Yahya Abdurrauf Cebr.

- 1985-1986 yılları arasında Eğitici program "el-Menahil" serisinin denetim uzmanı olarak görev yapmıştır .
- 1986 yılından itibaren Birzeit Üniversitesi'nde yardımcı profesör ve daha sonra profesör olarak görev yapmıştır.
- Körfez İşbirliği Konseyi'ne bağlı Arap Eğitim Bürosu'nda akredite dil bilimci olarak görev almıştır.
- 2004 – 2005 yılında Halil Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak görev yapmıştır.
- Uzun yıllar boyunca serbest zamanlı akademik denetçi olarak Açık Kudüs Üniversitesi'nde çalışmıştır.
- 11'den fazla yerel ve uluslararası konferansın düzenlenmesinde yönetici olarak yer alarak ilmi ve fikri üretime katkıda bulunmuştur.

Gramer ve Sözlük Çalışmaları:

1. *Mu'cemu'l-elfâzi 'c-cuğrâfiyyeti't-tabi'iyye* (1987), Dâr Erkam ve Ammar/Amman, 200 sayfa.
2. *Nehve dirâsât ve eb'âden Luğevîyetin Cedîde*, 1988 / Nablus, 210 sayfa .
3. *Mu'cemu'l-Buldâni'l-Urduniyye ve'l-Filistiniyye*, Yahyâ Cebr (1991), munazzametu't-tahrîri'l-Filistîniyye, Amman, 345 sayfa.
4. *el-A'lâmu 'c-cuğrâfiyyetu'l-Filistiniyye beyne't-tams ve't-tahrîf*, Yahyâ Cabr (1995), İletişim Bakanlığı - Ramallah, 118 sayfa .
5. *et-Tekvînu't-târihi li istilâhâti'l-bi'e ve'l-felek*, 1996 –Dâru'l-Vataniyye - Nablus, 135 sayfa.
6. *el-Luğa ve'l-havâss*, 2000, -Dâru'l-Vataniyye, Nablus, 150 sayfa.
7. *el-Vâdih fi 'ilmi's-sarf*, Yahyâ Cebr ve Ahmed Hamîd (1995) (ortak) – Dâru'l-Vataniyye -Nablus, 225 sayfa .
8. Filistin Eğitim Ansiklopedisi ve Çevirilerinden Birkaç Kitap. (Kadri Togan, Muhammed İsaf el-Nişaşıbi, Hilal, Druza, Hikmat el-Mısırî ve diğerleri) – Vataniyye yayınevi, Nablus 1993-1997 .
9. 'Âdil Zu'aytir, 1996, - Dâru'l-Vataniyye / Nablus, 160 sayfa.
10. *Mecme'ul-luğati'l-'Arabiyye fi Filistîn* 1995, Kudüs Vataniyye Yayınevi/ Nablus, 115 sayfa.

11. *Cevletun fî Rihabi'l-Mescidi'l-Aksâ*, (1996), Eğitim Araştırmaları Merkezi, Ramallah, 40 sayfa¹³⁸.

Mu'cemu'l- el-Fâzi'l-Coğrafya et-Tabî'iyye¹³⁹:

Yazarın coğrafyayla alakalı klasik Arapça eserlerde yer alan doğru ve açık lafızlara yer verdiği katışıksız bir dil sözlüğüdür.

Mu'cemu el-fâzi'l-coğrafya't-tabî'iyye, dilbilimin en önemli alt dallarından biri olan anlambilim sahasında önemli bir çalışmadır. Sözlük bir giriş ve 171 bölümden oluşur, sonrasında referans ve kaynaklar yer alır.

Yahya Cebr'in Sözlüğünde Takip Ettiği Metod:¹⁴⁰

- Yazar, sözlüğünde sadece doğa ile ilgili coğrafi lafızlara yer vermiştir. Bu sözlükte yer alan lafızların bir bölümünün delili vardır, bir kısmının da delile (:ıspat) ihtiyacı vardır.
- Yazar, sözlüğünde Arapların fiziki coğrafyayla alakalı sözleri ile Ku'rân, hadis, mesel ve şiirden getirdiği delilleri referans almıştır.
- Yazar, araştırmacının işini kolaylaştıracak şekilde kelimeleri, ziyade harflerden arındırmadan veya köküne döndürmeden alfabetik sıraya göre dizmiştir.
- Yahya Cebr, kelimelerin anlamlarını kısaca ve modern dile yakın kolay bir dille vermiştir.
- Yazar, okuyucuya katkı sağlamak ve dilsel kültürünü artırmak için tekil kelimelerin çoğullarını zikretmeye özen göstermiştir. Bunun örneği (أكمة) kelimesinden bahsederken şöyle demesidir: “Bu kelimenin çoğulu (أكام) ve (أكم) şeklinde gelir.”
- Müellif, bir terim için birden çok anlam zikretmiştir.

Tahkik ettiği kitaplar

- Ebu Ömer el-Zâhid'in (*el-'Aşarâtu Fî Ġaribi'l-Luġah*), (*İnceleme*), Amman, 180 sayfa (1984).

¹³⁸ Ğuneym, Kemâl Ahmed Zâ'reb, Ahmed Mûsâ, “*Cuhudu'l-Ustâz Yahya Cebr el-luġaviyye fî telifi'l-Maa'cim*”, el-Menhel “İlmi Araştırmalar web sitesi <https://platform.almanhal.com/Files/2/105978>

¹³⁹ Ğuneym, Kemâl Ahmed Zâ'reb, Ahmed Mûsâ, “*Cuhudu'l-Ustâz Yahya Cebr el-luġaviyye fî telifi'l-Maa'cim*”, el-Menhel “İlmi Araştırmalar web sitesi. <https://platform.almanhal.com/Files/2/105978>

¹⁴⁰ Ğuneym, Kemâl Ahmed Zâ'reb, Ahmed Mûsâ, “*Cuhudu'l-Ustâz Yahya Cebr el-luġaviyye fî telifi'l-Maa'cim*”, el-Menhel “İlmi Araştırmalar web sitesi. <https://platform.almanhal.com/Files/2/105978>

- Abu Abdullâh el-Temîmî'nin(*el-Áaşarat*) (İnceleme), Amman, 265 sayfa . (1984)
- Ibn Benîn'in (*İttifaku'l- Mebânî ve ihtilâfu'l-Me'ânî*) Dar Ammar / Amman, 325 sayfa(1985) .
- (*er-Rihletu't-Tenuhîyetu min ez-Zerkâa ilâ Karyeti'l-Milh*” Erbed ,el-Kittânî Kütüphanesi, 115 sayfa (1985).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

19. VE 20. YÜZYILLARDA ÖNDE GELEN FİLİSTİNLİ DİL BİLİMCİLER VE ÇALIŞMALARI

Dil Bilimciler

Dil bilim, (lengüistik) insan dillerini, özelliklerini, yapılarını ve dallarını incelemeye odaklanan bir bilim dalıdır. Modern dil bilim 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır ancak kökleri eski çağlara dayanmaktadır. Dil bilimci Ferdinand de Saussure'un "Genel Dil Bilim Dersleri" adlı kitabında tanıtılmıştır. Dil bilimin konusu, insan dilini; konuşulan ve yazılan diller; hem canlı hem de ölü dilleri; ilkel ve sofistike dilleri içerir. Dil bilim, ilerleyen bir sıra içinde dilin çeşitli yönlerini kapsamlı bir şekilde inceler. Bunlar: ses, morfoloji, söz dizimi, anlambilim ve leksikografidir.¹⁴¹

4.1. HALİL ES-SEKAKÎNÎ (1878-1953)

Hayatı:

Filistinli yazar Halil es-Sekakîni Arap dili ve edebiyatı konusunda modern eğitimin öncülerinden biri olup Kahire'deki Arap dili akademisi üyeliğini yapmıştır. Halil b. Kustandî es-Sekakîni, 1878 yılında Kudüs'te doğmuştur⁹³. İlkokulunu Kudüs İlkokulunda tamamlamış, Ortaöğrenimini ise o dönemde Zion Okulu olarak bilinen Siyonist Okulda almıştır. Öğretmenlerinden biri olan Nahle Zerikin öğrencisi olmaktan gurur duyduğunu ifade edip "Nahle Zureyk benim öğretmenlerimden biridir" demektedir. 1898'de Dâvûd el-Seydâvi'nin kurduğu "el-Âdâbu'z-zâhire" Derneği'ne üye olmuştur. İki arkadaşın arasındaki dostluk bağı kuvvetlenip sadakat örneği haline gelmiştir. es-Sekakîni, onları günlüklerinde dürüstçe yazmış ve Amerika'dan sık sık mektuplar göndermiştir. Sekakini'nin Amerika'da yaşadığı süre boyunca 1908 yılında Osmanlı Anayasası yayınlanınca o da Kudüs'e dönüp 1909 yılında Anayasa Okulu'nu kurmuş ve çağdaş bir eğitim müfredatı hazırlamıştır¹⁴²

¹⁴¹ Âsiye Bedâd, ve Zeynep 'Alîk, *Dirâsetu Kitâb Medhal ilâ fehmi'l-lisâniyyât li-Robert Martan*, (Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu Ahmed b. Yahyâ el-Venşerîsî, Arap Dili ve Edebiyatı, Tesmselt, Cezayir 2021-2020.

¹⁴² Bkz. Kâmil es-Sevâfirî, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsir fî Filistîn*, Dâru'l-Ma'arif, Mısır, Kahire, 1979, s.287-289.

1914 yılında, öğretmenler, okullar ve enstitüler üzerinde görev yapan Maarif Komitesi üyeliğine getirilmiştir. 1919 yılında Öğretmenler Evine müdür olarak atanmış, 1925 yılında ise İngiliz Mandası döneminde Filistin Hükümeti Maarif Müdürlüğünde Arapça müfettişi olarak görevlendirilmiştir. 1938 yılında Kudüs'te “Nahda Kolej”'i'ni kurmuş, farklı alanlardaki uzman öğretmenlerin seçildiği okulu yönetip denetlemiş, ta ki 1948 yılında dehşet verici olay olan nekbe gerçekleşene kadar. Sekakini'nin Kudüs'ün yeni semtlerinden biri olan Katamon'daki sevdiği güzel evini kaybetmesine neden olmuştur. Aynı zamanda dil, edebiyat, tarih, felsefe, öğretim ve eğitim esasları en büyük kaynaklarını içeren zengin kişisel kütüphanesini de kaybetmiştir. Sevdiği vatanından ve ailesinden ayrılmak zorunda kalmış, çocukluğunun anavatanı, gençlik şarkılarından ve sevdiklerinden uzak, Kahire'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Burada 1921 ve 1922 yıllarında el-Abidiye Okulu'nda öğretmen olarak atanmıştır. Es-Sekakîni, 1947 yılında Mısır'daki Arap Dili Derneği'ne Filistin adına üye olarak seçilmiştir. Kahire'nin el-Cenin mahallesindeki eski Sultan Hüseyin (Şeriat Devrimi) sokağında bulunan evinde, ailesiyle birlikte, kız kardeşi, oğlu ve iki kızıyla birlikte yaşayıp anılarını dostları ve sevdikleriyle paylaşmıştır. es- Sekâkîni, 13 Ağustos 1953 tarihinde vefat etmiştir.¹⁴³

Halîl es-Sekâkîni'nin oğlu “Sırrî” ani bir kalp krizi geçirerek 1953 yılında 39 yaşında beklenmedik bir şekilde vefat etmesi, babası için büyük bir darbe olmuştur. Halil Sekakini, oğlunun vefatından üç ay sonra, 13 Ağustos 1953 tarihinde vefat etmiş ve Kahire'deki Mar Girgis Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁴⁴

Edebi:

Sekakini, şu üç alanda büyük ün yapmış bir isimdir. Bunlar:

Edebiyat: Sekakini, edebiyat alanında önemli bir figür olarak bilinen şair, yazar ve eleştirmenlerden biridir. Hayatına şiirle başlamış ve sevgilisi Sultanah'a olan hayranlığını dile getirmiştir. Sultanah, sonradan hayatı ortağı olmuş ve Sekakini, ona 1907'den itibaren nazım ve serbest şekilde yazılmış mektuplar göndermeye başlamıştır. Ne yazık ki, Sultanah'ın ölümüyle yüzleşen Sekakini, büyük bir üzüntü yaşamış ve

¹⁴³ Bkz. es-Sevâfirî, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âsir fî Filistîn*, 287-288.

¹⁴⁴ es-Sevâfirî, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âsir fî Filistîn*, 287-288.

kalbindeki hüznünü şiire döküp "Lezikrak" (Anılarına) adını verdiği bir divan yayımlamıştır.¹⁴⁵

Sekakini, modern Filistin edebiyatının öncü isimlerinden biridir ve düşüncelerini ilk yazan kişidir. 1907'den 1950'ye kadar günlük hatıralarını basit bir üslupla ve akıcı bir ifadeyle kaleme almıştır. Sekakini, makalelerini ve araştırmalarını Filistin ve Mısır gazetelerinde yayınlamış, ayrıca konuşmalar ve dersler verip tüm bunları "Dil ve Edebiyat Üzerine Okumalar" adlı iki ciltlik kitabında toplamıştır.

Eğitim ve Öğretim: es- Sekâkînî, bir jenerasyonun öğretmeni ve eğitmeni olarak tanınmıştır. Eğitimde müfredatlar oluşturan biri olarak bilinir. Onun yeni kitabı, Arapça okuma eğitiminde büyük bir çalkantı yaratmış ve öykülerdeki cinsiyet bakışı (eril ve dişil) ve tekil, ikili ve çoğul formları değiştirmiştir. el-Sekakini, başarılı bir öğretmen ve eğitim teorileri ile psikoloji konusunda güncel bilgilere sahip bir araştırmacıydı. Öğretmenlik yaparken veya okulları denetlerken, öğrencileri derslere çekmek ve onları derslere ilgiyle bağlamak dışında başka bir amacı yoktu.

Ulusal Mücadele: es-Sekakini, memnun olmadığı her şeye karşı mücadelecisi bir ruhla yaşamıştır. Bu konuda birçok örneği vardır. Örneğin, Birleşmiş Milletler 29 Kasım 1947'de Filistin'in denetimlerini aldığı anda, Sekakini Filistin halk birliği için mücadele etmiş, bu kararı kanıyla feshetmek için mücadele etmiştir. Sekakini, kalemi, parası ve çabalarıyla milli direnişe destekte bulunmuş ve evi kahraman mücahitlerin uğrak noktası olmuştur.

Eserleri:

- *Filistîn Ba 'de 'l-Harbi 'l-Kübrâ*, (Kudüs, 1920)
- *Mutâla 'âtun fî 'l-luğati ve 'l-Edeb*, (Kudüs 1925)
- *Hâşiyetun 'Alâ Takrîri Lecneti 'n-Nazar fî Teysîri Kavâ 'di 'l-Luğati 'l-'Arabiyye*, (Kudüs, 1938)
- *Li-zikrâki*, (Kudüs, 1940)
- *Hurûfu 'l-'Arabiyye*, (Beytûlmakdis Matbaası, 1946)
- *el-Cedîd Fi 'l-Kırâ 'ati 'l-'Arabiyye*, (Dört cilt, Kudüs, 1924-1933)

¹⁴⁵ Bkz. es-Sevâfirî, *el-Edebu 'l-'Arabiyyu 'l-mu 'âsir fî Filistîn*, 289

- *el-Usûlu Fî Ta'limi'l-'Arabiyye*, (İlk Kılavuz ve İkinci Kılavuz, Kudüs, 1934, 1936)
- *Sırrî*, (Kudüs, 1935)
- *Ve 'aleyhi kıs*, adlı kitap, Halîl es-Sekâkînî tarafından 1943 yılında Kudüs'teki (*Metbe'etu'r-ruhbân el-frensiskân*) Matbaası tarafından yayınlanmış bir kitaptır. Kitap, çeşitli dilbilgisi konularını içeren; sıfatlar ve türleri, tekîd ve türleri, Beyân ve türleri, Bedel ve türleri, Nidâa ve türleri, Tâbiler, İhtisâs, sayılar ve kuralları, Medih ve Zem fiilleri gibi nahiv konularını ele almaktadır.
- *Muzekkerâtu Halil es-Sakakini*:¹⁴⁶
 1. Kitap: New York, Sultâne, (Kudüs 1907-1912)
 2. Kitap: *en-Nahdetu'l-Urtûdukiyye, el -Harbu'l-Kübrâ, en-Nefyu İlâ Dimaşk*, (1914-1918 / Günlükler, Mektuplar, Düşünceler – 2004)
 3. Kitap: *İhtibâr, el-İntidâb, Es'iletu'l-Huviyye*, (1919-1922)
 4. Kitap: *Beyne'l-Eb ve'l-İbn*, Birinci Bölüm, (Halîl es-Sekâkînî Kültür Merkezi, Mescidiye Araştırmaları Vakfı, 2006)
 5. Kitap: *Beyne'l-Eb ve'l-İbn*, (Halîl es-Sekâkînî'nin Amerika'daki oğlu Sırrı'ya mektupları, İkinci Bölüm, 1933-1934)
 6. Kitap: *Beyne'l-Eb ve'l-İbn*, (Halil Sakakini'nin Amerika'daki oğlu Sırrı'ya mektupları, Üçüncü Bölüm, 1935-1937)
 7. Kitap: *Mevtu Sultâne*, (1939-1941)
 8. Kitap: *el-Hurûc mine'l-Katmûn*, (1942-1952)

4.2. MUHAMMED İS'AF EN-NEŞÂŞÎBÎ

Düşünceleri, Kudüs'ün temel direklerinden biri olan Muhammed Osman en-Neşâşîbî, kültür, bilim ve edebiyatı birleştiren, evini düşünce ve miras evi yapan bir yazardır.

Hayatı:

Muhammed İs'af en-Neşâşîbî, 1885 yılında Kudüs'te doğmuştur. Beyt Celil'de zengin bilgisi, serveti, itibarı ve konumuyla öne çıkmıştır. Büyük dedesine dayanan

¹⁴⁶ Erşifu'l-muthefi el-Filistînî er-rekamî, erişim tarihi: 02/08/2023
https://palarchive.org/index.php/Detail/objects/232158/lang/ar_PS

soyadı, Zahir Baybars'ın Kudüs'e geldiği ve ailelerinin bu dönemde onun için ok yapmasına dayandığı söylenmektedir.

en-Nişâşibî, Osmanlı döneminde yaygın olan Kudüs okullarında okuma ve yazmayı öğrenmiştir. İlkokulu bitirdikten sonra babası Osman en-Nişâşibî, onu Beyrut'taki Darü'l-Hikme'ye (Patriklik Okulu) götürmüş, orada dört yıl geçirip Daru'l-Hikme'de çağının önde gelen alimlerinden dil, edebiyat, tarih ve sosyal bilimler dersleri almıştır. Bu hocaları arasında Şeyh Abdullâh el-Bustânî, Şeyh Muhyiddin el-Hayyat ve Şeyh Mustafa el-Ğalayinî gibi isimler bulunmaktadır. O hocalar sayesinde temiz kaynaktan bilgi nektarı içip, edebiyatı alışılmadık bir şekilde deneyimlemiş ve Arap diline derinlemesine merak sardıktan sonra onun ince sırlarını ve zarif kelimelerini keşfetmiştir¹⁴⁷.

İs'af en-Nişâşibî Eğitimini aldıktan sonra henüz yirmili yaşlarında Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği dönemde Beytül-Makdis'e (Kudüs) dönmüş ve Salahıyye Koleji öğrencilerine Arapça dersleri vermeye başlamış ve Filistin'in yazarları ve düşünürleri arasında şöhreti hızla yayılmıştır. Bu öğrencilerinin arasında, İsa Mûsâ el-Hüseynî Bey de dahil olmak üzere birçok ünlü isim vardır ve onlar, İs'af en-Nişâşibî'nin öğrencisi olmaktan gurur duyup onun bilgeliğini takdir etmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Birleşik Krallık, Filistin yönetimini devraldıktan sonra, İsmâ'îl en-Nişâşibî Arap dili müfettişi olarak atamıştır. Bu dönemde "el-Bustân" ve "Mecmu'atu'n-Nişâşibî" adlı iki kitabını yayınlamıştır. Bu kitaplarda, öğrencilerin zihinsel gelişimine uygun olarak, şiir ve nesir metinlerini en kaliteli şekilde seçip düzenlemiştir. İsmâ'îl en-Nişâşibî, 1930 yılına kadar öğretmenlik görevini yerine getirmiş ardından, işlerinden ayrılarak okumaya ve yazmaya daha fazla zaman ayırmayı tercih etmiştir. Kışın Mısır'a, yazın ise Lübnan'a olmak üzere her yıl iki seyahat yapardı. Hangi şehre giderse gitsin, alimler, yazarlar ve şairlerle dolu bir topluluk etrafında toplanırdı. Edebiyatın önde gelen isimleri ve düşünce liderleri onun etrafında toplanıp ona yönelirlerdi¹⁴⁸

¹⁴⁷ Abdulrahman es-Selvâdî, *Edîbu'l-Arebiyye, Muhammed İs'âf en-Nişâşibî, Beyne'l-muhafazati ve't-tecdîd*, Mecelletu'l-Bahsi'l-ilmî, Cami'atu Filistîn el-meftûha, Filistin, Batı Şeria, c.II, aded: 29, yayın tarihi: 28/02/2013, 178-179.

¹⁴⁸ Bkz. es-Sevâfirî, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âsir fî Filistîn*, 385-388.

Birleşmiş Milletler, 29 Kasım 1947 tarihinde Filistin'in bölünmesine ilişkin karar aldığı anda, Filistin halkı bu kararı kanlarıyla silmek için kendilerini adayıp İngilizlere ve Yahudilere karşı bir devrim ateşi yakmışlardır. Kudüs'te yaşanan çalkantılar nedeniyle İ's'af en-Nișâşibî Beytül-Makdis'ten ayrılarak Kahire'ye sığınmış, bu süreçte evini ve değerli eşyalarla dolu olan sarayını kaybetmiştir. Değerli başvuru kaynakları ve nadir el yazmalarıyla dolu kütüphanesini kaybeden ve modern Arap edebiyatının önemli isimlerinden biri olan İ's'af en-Nișâşibî, Kudüs'te es-Sekâkînî'den sonra kütüphanesini kaybeden ikinci ünlü isim olmuştur. en-Nișâşibî, 22 Ocak 1948'de Kahire'de vefat etmiş ve kendisi için düzenlenen büyük cenaze töreninden sonra Abdülkadir Bey Muhtar mezarlığına gömülmüştür. Mısır'ın önde gelen yazar ve düşünürleri Ahmed Lütfi es-Seyyid ve Ahmed Hasan el-Ziyyât, taziyesine katılmıştır.¹⁴⁹

Edebiyatı:

İ's'af en-Nișâşibî, Filistin'in en parlak yazarlarından ve en ünlü isimleri arasındadır. İsmi her yerde anılmış edebiyatı her köşeye dağılmıştır. Hayatına şair olarak başlamıştır. 1908'den sonra Filistin'de ortaya çıkan edebi dergilerin sayfalarında dolaşmış bazen şiirler yazmış, bazen de yazılarını yayınlamıştır. Ancak bu dönemdeki en büyük etkisi, “en-Nefâ'is” dergisinde yazdığı “Emsâlu Ebî Temmâm” adlı kitabı olmuştur. Bu kitapta, Ebu Temmâm'ın özdeyişlerini, daha önce Sahib b. Abbad'ın el-Mutenebbi'nin özdeyişlerini derlediği gibi derlemiştir. İ's'af en-Nișâşibî'nin öğrencisi Dr. İshâk Mûsâ el-Hüseynî, onun hakkında yaşadıklarını şöyle anlatmıştır: “en-Nișâşibî, çağın yazarları arasında eşi benzeri olmayan üstün bir yazar olup kanaatimce, arkadaşı Ebu Temmâm'ın şiirdeki yaratıcılığını taklit etmeye çalışmıştır.”¹⁵⁰

Eserleri:

- *el-‘Arabiyyetu’l-Mısriyye*; Yazar eserinde Arapçayı savunmaktadır, bu konuyu işlerken, Mısır'ın Arapları ve Arapçayı korumadaki rolünü vurgulamaktadır.
- *el-Arabiyye ve Şâ'iruha’l-kebîr Şevkî*; Meşhur Mısırlı şair Ahmed Şevki'nin edebiyata ve Arap diline olan hizmetini; sonunda da kendisinin Arap diline olan tutkusunu ve bağlılığını dile getirmiştir.

¹⁴⁹ Bkz. es-Sevâfirî, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-mu‘âsir fî Filistîn*, 385-388.

¹⁵⁰ es-Sevâfirî, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-mu‘âsir fî Filistîn*, 385-388.

- *el-Luġatu 'l- 'Arabiyye ve 'l-Ustâz er-Reyhânî*; Yazar bu makalelerinde, Arapçayı savunma konuşmasına karşı eleştiri getiren Reyhânî'ye cevap verir ve onu yabancı ve vahşi olmakla suçlar.
- *el- 'Arabiyye Fi 'l-Medrese*; İs'af en-Nişâşîbî, Filistin'deki eğitim öğretim müfettişliği görevini yürüttüğü esnada yaptığı bir konuşmasıdır. Bu konuşmada, Kur'ân ile dil arasındaki bağlantıya değinmiştir.
- *Hamâsetu 'n-Nişâşîbî*; Bu eserde, Kur'ân-ı Kerimden ayetler ve edebi metinler bulunmaktadır. Cümlelerin canlı ve öncül olduğunu gösterir, geniş bir bilgi kapsamı ve dil kaynaklarına olan odaklanmaya değinmektedir.¹⁵¹
- *Kelimetun fi 'l-Luġati 'l- 'Arabiyye*; Eser, en-Nişâşîbî'nin Arapçaya olan etkisini ve çabalarını genel olarak gösteren en belirgin eserlerden biridir.
- *el-Bustan*; Filistin mirası dil bilim kitabıdır, en-Neşâşîbî tarafından yazılmıştır. İlk kez 1943 yılında el-Ma'arif Matbaasında yayımlanmış olup öğrencilerin erken eğitim aşamalarında eğitimlerine adanmıştır.¹⁵²
- *el-İslamu 's-Sahîh*; İslam'ın bidaatlerden arındırılmasını savunan İslami araştırmalardır.
- *Emsâlu Ebî Temmâm*.
- *Kelbun 'Arabî ve 'Aklun Urubbî*.
- *et-Tefâul ve 'l-Eseriyye fi Şi'ri Ebi 'l- 'Alâ el-Ma 'arrî*
- Beyrut ve 'l-Ġalâyinî.
- *Lâ Telûmû el- 'Arabiyye*.
- *el-Urdun Nehru 'l- 'Atâa*¹⁵³

4.3. İSHÂK MÛSÂ EL-HUSEYNÎ

İshâk Mûsâ el-Huseynî (1904-17 Aralık 1990) Filistin'in Kudüs şehrinden olan bir yazar, çevirmen, öğretmen ve akademisyendir.

¹⁵¹ Bkz. es-Sevâfirî, *el-Edebu 'l- 'Arabiyyu 'l-mu 'âsır fi Filistîn*, 390.

¹⁵² Sahîfetu 'l-Eyyâm, “*Bustan en-Nişâşîbî Yezdehiru fi saltanati 'Umân*”, yayın tarihi: 27/02/2018, erişim tarihi: 01/08/2023. https://www.al-ayy am.ps/ar_page.php?id=1286daady310827693Y1286daad

¹⁵³ Bkz. el-Selvâdî, 194-199.

Hayatı:

1904 yılında Kudüs'te el-Huseynî ailesine doğmuş eğitim hayatına mekteplerde başlamıştır. Daha sonra devlet okullarına geçmiş ve o zamanlar Raşidiye Okulu olarak adlandırılan yerde ortaokulunu tamamlamıştır. Bu okulda, Arap dil ve edebiyatı alanında Muhammed İs'âf en-Nişâşîbî'den dersler almıştır. Ardından Salahiye kolejine ve daha sonra İngiliz Koleji'ne geçmiş, buradan mezun olarak lise diplomasını almıştır. 1923 yılında Kahire'ye gidip orada Amerikan Üniversitesi'ne katılmış ve 1925 yılında gazetecilik diplomasıyla mezun olmuştur. Kudüs'e dönüp Rüştîye Okulu'nda öğretmenlik yapmaya başlamış ancak kısa bir süre sonra tekrar Kahire'ye dönüp Amerikan Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne katılmış ve 1929 yılında lisans diplomasını almıştır. Kahire'deki dönemi boyunca, Tâhâ Hüseyin, Mansûr Fehmî ve Ali Abdurazzâk gibi fikir önderleriyle tanışmıştır.¹⁵⁴

Mezuniyetinin ardından, Londra Üniversitesi'ne bağlı Doğu Araştırmaları Enstitüsü'ne katılmış ve 1934 yılında, Sami diller karşılaştırmalı diploma ve oryantalist Hamilton Gibb'in danışmanlığında İbn Kuteybe üzerine yazdığı tezle doktora derecesi olarak Kudüs'e dönmüştür. Kısa bir süre Rüştîye Okulu'nda öğretmenlik yaptıktan sonra Arap Koleji'ne geçip 12 yıl boyunca burada çalışmıştır. 1946 yılında Arap dilinde üst düzey bir müfettiş olarak atanana kadar 1948 yılına kadar bu görevde kalmaya devam etmiştir. Nekbe'den sonra Beyrut'a taşınıp Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde 1955 yılına kadar öğretmenlik yapmaya devam etmiştir. Ardından Kahire'ye yerleşip Kahire Amerikan Üniversitesi'nde öğretmenlik yapmış, ayrıca Arap Devletleri Üniversitesi Araştırma ve Çalışmalar Enstitüsü'nde dersler vermiştir. 1961 yılında Kahire'deki Arap Dil Kurumu ve Bağdat'taki Irak Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiş, 1963 yılında ise Ezher Üniversitesi'ne bağlı İslam Araştırmaları Enstitüsü üyesi olmuştur. 1973 yılına

¹⁵⁴ Nicola Ziyâde, “İshâk Mûsâ el-Huesynî, Lâ Yemûtûn” *Mecelletu Mu'essesti'd-dirâsât ve'l- ebhâs el-Filistîniyye*, III(9), Kış 1992, s. 167.

مؤسسة الدراسات والبحوث الفلسطينية (Filistin Araştırmaları ve İncelemeleri Enstitüsü): Filistin çalışmaları alanında faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşudur. 980 yılında kurulmuş olan enstitünün merkezi Batı Şeria'nın Ramallah şehridir. Enstitü, Filistin meselesine dikkat çekmeyi ve onunla ilgili araştırma ve incelemeler yapıp bu bilgileri yaymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, araştırmalar yapmak, seminerler, konferanslar, broşürler ve yayınlar düzenlemek gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Enstitü, akademik, insan hakları, siyasi ve hukuki kuruluşlar ile araştırmacılar ve ilgilenenler için güvenilir kaynaklar sunmayı hedeflemiştir. Çalışma alanları, Filistin mültecileri, insan hakları, uluslararası insani hukuk, İsrail-Filistin çatışması, Filistin toplumu, ekonomisi, kültürü ve mirası gibi konuları içermektedir. Filistin Araştırmaları ve İncelemeleri Enstitüsü, Filistin hakkında yapılacak çalışma ve araştırmalar için önemli bir referanstır. Filistin meselesinin anlaşılmasına katkıda bulunur ve küresel düzeyde diyalog ve anlayışı teşvik eder.

kadar Kahire'de yaşadıktan sonra Kudüs'e dönmeye karar vermiş ve 1990'ların sonlarında vefatına kadar orada yaşamıştır. 1990 yılında Kudüs'te vefat etmiştir.¹⁵⁵

Eserleri:

- *el-Arûzu 's-Sehl*; (Cemiyetler Dairesi ile birlikte, Kudüs 1945)
- *'Avdetu 's-Sefîne*; (Filistin ilmi Kütüphane, Kudüs 1945).
- *Fennu inşâdi 'ş-şi 'ri 'l- 'Arab* Stefan Salem ile birlikte, Fransisken Matbaası, Kudüs 1945)
- *Ra 'iun fî Ta 'lîmi 'l- 'Arabiyye*, (Kudüs 1937).
- *Halî 'l- 'Udabâ 'u Beşer?*, (Dâru'l-ilmi li 'l-Milâyîn , Beyrut, 1950).
- *İbn Kuteybe*, (İngilizce Doktora Tezi, Kudüs, 1950. Arapçaya çevrilmiştir.)
- *en-Nakdu 'l- 'Arabî el-Mu 'âsır fî 'r-Rub 'i 'l-evvel mine 'l-karni 'l- 'ısrîn*, (Beyrut 1950.)
- *el-İhvânu 'l-Müslimûn, Kübra 'l-Harakâti 'l-İslâmiyye el-Hadîse*, (Beyrut 1952- Arap Düşünce Krizi, Beyrut 1954).
- *el-Medhal ile 'l-Edebi 'l- 'Arabî el-Mu 'âsır*, (Arap Çalışmaları Enstitüsü-Kahire, 1963).
- *el-Edeb ve 'l-Kavmiyyetu 'l- 'Arabiyye*, (Kahire 1967).
- *'Urûbetu Beyti 'l-Makdis fî 'l-İslâm*, (Kahire 1967).
- Kudüs'ün Araplık Durumu, (Beyrut, 1969, *Urûbetu Beytil Mekdis*)
- *el-Medhal Li-dirâsâti 'l-Edeb el-Mu 'âsır*, (Kahire, 1964).
- *Abhâsun fî Mâdi 'l-Muslimîn ve Hâdirihim*) Kahire, 1966.
- *Kadâyâ 'Arabiyye Mu 'âsıra*, (Beyrut 1978).
- *Muhammed İs 'âf en-Neşâşîbî Edîbu 'l- 'Arebiyye*, (Dâru't-tıflî 'l- 'Arabî, Kudüs, 1987).
- *Halîl es-Sekâkînî el-Edîbu 'l-muceddid*, (İslam Araştırmaları Merkezi, Kudüs 1989)¹⁵⁶.

Dil Çalışmaları:

İshâk Mûsâ el-Hüseynî, Kahire'deki Arap Dil Akademisi Dergisi'nde yayınladığı önemli dil araştırmaları gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar, müellifin ilgisinin dilbilim ve

¹⁵⁵ Ziyâde, "İshâk Mûsâ el-Huesynî, Lâ Yemûtûn", 167.

¹⁵⁶ Ziyâde, "İshâk Mûsâ el-Huesynî, Lâ Yemûtûn", 167.

lisâniyat ile ilgili olduğunu göstermiştir. Bu çalışmaların önemlilerini şöyle sıralamak mümkündür:

- *Hatau'l-kıyâs*
- *el-Luġatu's- Sâmite*.
- *el-Makta 'iyye fi 'l-Luġati'l- 'Arebiyye*.

Hatâu'l-kıyâs:

Kahirede Arap Dil Akademisi'nde neşredilen en önemli dil çalışmaları arasında yer almaktadır. el-Huseynî, kıyâsın nahivde ve dildeki manasından, nahivdeki tarihinden, öneminden ve faydalarından bahseder. Ancak Hüseyinî'nin çalışmasından güttüğü temel hedef, kıyâsta genişleme meselesine ve bu genişlemeden doğan büyük dilsel hatalara dikkat çekmektir. Hüseyinî, kıyâstaki yanlışlığa dair birçok örnek zikreder. Hüseyinî, kıyâs meselesinde çok katı davranmıştır, bu kadar tavizsiz davramasının sebebi Arap dilini zayıflıktan korumaktır. Bundan ötürü Kahire' deki Arap Dil Akademisi'nin kolaylaştırma ve yenileme amacıyla cevaz verdiği bazı kullanımlara karşı çıkmıştır.¹⁵⁷

el-Luġatu's-Sâmite:

Bu eser, İshâk Mûsâ el-Huseynî'nin sağlam ve güzel bir üslupla ele aldığı eğlenceli ve güzel dil araştırmaları arasında yer alır. el-Huseynî, araştırmasında Arap dilinde klasik ve modern dönemde yer alan işaretler ve anlamları hakkında bilgi vermiştir. el-Huseynî ayrıca Arapların ve diğer milletlerin belirli manaları ifade etmek için ortaklaşa kullandıkları işaretlerden ve bazı manaları ifade etmek için sadece Arapların kullandığı işaretlerden bahsetmiştir. el-Huseynî, Arapça'da yer alan işaretleri araştırıp açıklamış şiir, hadîs-i şerîf ve Kur'ân-ı Kerîm'den şahitler getirmiştir. Bu işaretlerden birisi şudur:

(وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ) “kibirilenip yüz çevirme” ayetideki صَعَّرَ خَدَهُ (kibir ve gururdan yüz çevirdi) ifadesini kullandığı görülür.¹⁵⁸

¹⁵⁷ İshâk Musâ el-Huseynî, *Hatâu'l-kıyâs* Mecelletu mecma'i'l-luġati'l-'Arebiyye bi'l-Kâhire, aded: 47,1981, s. 49.

¹⁵⁸ El-Huseynî, İshâk Musâ, “*el-Luġatu's-Sâmite*” Mecelletu mecma'i'l-luġati'l-'Arebiyye bi'l-Kâhire, aded: 45, 1980,s. 23.

4.4. DR. MUHAMMED ALİ EL-HÛLÎ

Hayatı:

Dr. Muhammed Ali el-Hûlî Ebû Mecdî, (1939-19 Aralık 2019), Filistinli müellif, edebiyatçı ve dilbilimci ve aydın bir yazardır. Filistin'in Tulkarem şehrinde doğmuş ve edebi, dilbilimsel ve düşünsel alanda geniş bir eser koleksiyonuna sahiplik yapmıştır. Muhammed Ali el-Hûlî, 1939 yılında Filistin'in Tulkarem şehrinde doğmuş, İlk ve orta öğrenimini doğduğu şehirde tamamlamıştır. Ardından Amman'daki Dâru'l-Muallimîn Koleji'ne katılıp 1958 yılında diplomasını almıştır. Daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne katılmış ve 1966 yılında eğitim alanında İngiliz dili lisans diploması derecesini elde etmiştir. 1971 yılında aynı üniversiteden uygulamalı dil bilim ve İngiliz dili alanında yüksek lisans derecesini ve 1975 yılında aynı üniversiteden dil bilim ve İngiliz dili alanında doktora derecesini almıştır¹⁵⁹.

1958 yılından 1963 yılına kadar Ürdün'deki okullarda İngilizce öğretmeni olarak çalışmış, Ardından 1966 yılından 1967 yılına kadar Ürdün'deki el-Hüseyin fakültesinde İngilizce öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. Daha sonra Abu Dabi'ye gidip 1967 yılından 1971 yılına kadar İngilizce öğretmeni olarak çalışmıştır. 1971 yılından 1975 yılına kadar Kuveyt'te İngilizce öğretmeni olarak çalışmıştır. 1975 yılından 1990 yılına kadar Riyad Üniversitesi'nde İngilizce profesörü olarak çalışmış, Ardından 1991 yılından 1998 yılına kadar el-Isra Üniversitesi'nde İngilizce profesörü olarak çalışmıştır. 1998 yılından 2002 yılına kadar Philadelphia Üniversitesi'nde İngilizce profesörü olarak çalışmış, son olarak, Zeytuna Üniversitesi'nde İngilizce profesörü olarak çalışmıştır. Muhammed Ali el-Hûlî, birçok Arap üniversitesinde on iki yıl boyunca İngiliz Dili Bölümü dekanı ve başkanı olarak görev yapmış, ayrıca İngilizce dil bilimi, dil öğretimi ve çeviri üzerine uluslararası konferanslarda yer almıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki TESOL (Teaching English to Speakers of Other Languages- Diğer Dillerin Konuşanlarına İngilizce Öğretimi) Uluslararası Derneği, Arap Üniversiteleri

¹⁵⁹ Zâid Ahmed el-Muhaysin, “Dr. Muhammed ‘Ali el-Hûlî, el-Kâmetu ve’l- kîmetu’l- ‘ilmiyyetu’l -Kebîre ellezî rahale bi-samtin kable ‘âm” (1939-2019), Mecelletu Haremnâ el-eliktiruniyye, yayım tarihi: 07/09/2020, erişim tarihi: 03/03/2023, <http://harmna.com/?p=50594>

İngilizce Öğretmenleri Derneği, Ürdün Çeviri Derneği gibi birçok bilimsel derneğin üyeliğini yapmıştır¹⁶⁰.

Dr. Muhammed Ali el-Hûlî, büyük bilimsel değeri ve sessizce ayrılan etkileyici duruşuyla, 19 Aralık 2019 tarihinde, 80 yaşında, Ürdün'ün başkenti Amman'da vefat etmiştir.

Eserleri:

Muhammad Ali el-Hûlî, İngilizce ve Arapça olmak üzere 90'dan fazla kitap yazmıştır. Bunlar arasında şunlar bulunmaktadır:

- *Deîlu 't-tâlib fî 't-terbiyeti 'l- 'Ameliyye*
- *et-Terâkibu 'ş-Şâi 'a fî 'l-luğati 'l- 'Arabiyye*, (1982).
- *Mu 'cemu İlmi 'l-Asvât*, (1982'de Ferezdak Ticaret Yayınları tarafından yayımlanmıştır.)
- *el-Esvâtu 'l-luğaviyye*, (1987).
- *Ta 'lîmu 'l-luğa, Hâlâtun ve ta 'likât*, (1988)
- *el-Barîku 'd-Dâif li 'l-Hadâreti 'l-ğarbiyye*, (1993'te Daru'l-Felah yayıncılık ve dağıtım tarafından yayımlanmıştır.)
- *el-Hayâtu Ma 'a Luğateyn, es-sunâ 'iyetu 'l-luğaviyye*, (1998).
- *Kavâ'id Tahvîliyye li 'l-luğati 'l- 'Arabiyye*, (1999'da, el-Mektebetu'l-ezheriyye li't -turâs tarafından yayımlanmıştır.)
- *Medhal ilâ 'İlmi 'l-luğa*, (2000).
- *Keyfe tektubu Bahsen?*, (2001'de Felah yayıncılık ve dağıtım tarafından yayımlanmıştır.)
- *et-Tercemetu 'l- 'İlmiyye mine 'l-İngilîziyye ile 'l-Arabiyye*.
- *Dirâsât luğaviyye*.
- *'İlmu 'd-Delâle*.¹⁶¹

¹⁶⁰ Zâid Ahmed el-Muhaysin, "Dr. Muhammed 'Ali el-Hûlî, el-Kâmetu ve 'l- kîmetu 'l- 'ilmiyyetu 'l -Kebîre ellezî rahale bi-samtin kable 'âm" (1939-2019), Mecelletu Haremna el-eliktiruniyye, yayın tarihi: 07/09/2020, erişim tarihi: 03/03/2023, <http://harmna.com/?p=50594>

¹⁶¹ Zâid Ahmed el-Muhaysin, "Dr. Muhammed 'Ali el-Hûlî, el-Kâmetu ve 'l- kîmetu 'l- 'ilmiyyetu 'l -Kebîre ellezî rahale bi-samtin kable 'âm" (1939-2019), Mecelletu Haremna el-eliktiruniyye, yayın tarihi: 07/09/2020, erişim tarihi: 03/03/2023, <http://harmna.com/?p=50594>

Dil Çalışmaları:

Dr. Muhammed Ali el-Hûlî'nin en önemli başarıları, lisâniyât alanında yazdığı kitaplarıdır. *Mu'cemu İlmi'l-Asvât* ve *Medhal İlâ 'İlmi'l-Luğa* bu kitapların bazılarıdır.

Mu'cemu İlmi'l-Asvât: el-Hûlî, sesbilimi dil bilimin önemli bir alt dalı olarak kabul eder. Sesbilim, terimleri gittikçe artan ve araştırmacılara göre farklılaşan yeni bir bilim dalıdır. Muhammed Ali el-Hûlî, içerisinde sesbilimin terimlerini Arapça olarak ele aldığı ve açıkladığı alana özgü bir dil sözlüğü yazarak Arap diline büyük katkıda bulunmuştur.

el-Hûlî Kitabını Yazarken Aşağıdaki Adımları Takip Etmiştir:

- Terimleri alfabetik bir şekilde düzenlemiştir.
- Bütün terimleri, diğer bilimlerdeki açıklamalarına yer vermeksizin sadece sesbilimdeki karşılıklarına göre açıklamıştır.
- Sarf ve nahiv gibi diğer Arapça ilimlerin terimlerine değinmeksizin sadece sesbilime özgü olan terimleri incelemiştir.
- Terimleri, yukarıda geçtiği üzere, eşanlamlı ve eğer varsa zıt anlamlı terimlerle açıklamıştır.
- Açıkladığı terimlere, var olduğu takdirde, Arap dilinden örnekler getirmiştir.¹⁶²

Medhal İlâ 'İlmi'l-Luğa:

Muhammed Ali el-Hûlî, bu eserini öğrencilere dilbilim kavramını ayrıntılarına girmeksizin açıklamak için yazmıştır. Özet bir eser olup dilbilime giriş mahiyetindedir. el- Hûlî, kitabını on bölüme ayırmış, birinci bölümde dilin yapısını, özelliklerini, çeşitlerini, görevlerini, dil bilimin kısımlarını ele almış ve dilbilimi teorik ve pratik açıdan tanımlamıştır. İkinci ve üçüncü bölümde sesbilimin kuralları hakkında bilgi vermiştir. Dördüncü ve beşinci bölümde nahiv ve sarf ilmi hakkında, altıncı bölümde ise anlambilim hakkında bilgi vermiştir. el-Hûlî, her fasıldan sonra öğrencinin okuduğu ve öğrendiği dersi takviye etmesi için, öğrenciye birtakım sorular yöneltmiştir.¹⁶³

¹⁶² Muhammed 'Ali, el-Hûlî, *Mu'cemu ilmi'l-asvât*, Câmi'atu'r-Riyad, Suudi Arabistan 1982, 5-6.

¹⁶³ Muhammed 'Ali El-Hûlî, *Medhal ilâ 'ilmi'l-luğa*, Dâru'l-Felâh, Ürdün , 2000, 1-2

Kitabın Önemi:

Özellikle Arap Dili bölümünde öğrenim gören dilbilim öğrencileri için bir eğitim müfredatı olmaya elverişli bir kitaptır. Aynı şekilde genel olarak dilbilim öğrencileri için de çok yararlı bir eserdir. Dilbilim alanında bilgi edinmek isteyen herkesin rahatlıkla okuyabileceği, dile ilişkin bilgi içeren bir kitaptır.¹⁶⁴

4.5. DR. MUHAMMED CEVÂD EN-NÛRÎ

Hayatı:

Filistin'in ileri gelen araştırmacı ve dil bilimcilerinden biri olan Cevâd en-Nûrî Filistin'in Nablus şehrinde doğmuştur. Eleştirmen ve düşünür Muhammed Cevâd en-Nûrî, 17 Ekim 1943 tarihinde Filistin'in Nablus şehrinde doğmuştur. Mütevazı ailesinden İslam'ın temel prensiplerini ve Arap ahlakını öğrenip eğitimine Nablus'un köklü okullarında devam etmiş ve özellikle Arapça alanında öne çıkmıştır.

Ailesinin zorlu koşullarına rağmen, ilim talebeleri arasına katılmak için Kahire'ye seyahat edip Kahire Üniversitesi'nde Edebiyat Fakültesi'nde eğitim görmüştür. Bu köklü üniversitede çağdaş milletlerin birçok bilim insanını yetiştiren yerde, İslam alimlerinden, fiZilali Kuran yazarı Seyyid Kutub, Dr. İbrahim Anîs, Dr. Kemâl Beşara, Dr. Abdus-Sabûr Şahîn, Dr. Tammâm Hassan, Dr. Ramadân Abdut-Tevvâb gibi ilim adamlarından etkilenmiştir. Bu üniversite, 1966'da Nuri'nin lisans derecesi olan Arap Dili ve İslami ilimlerde yüksek bir dereceyle ve şeref sıralamasıyla mezun olduğu yer olmuştur. Bu fakülte, yeteneğini şekillendirmesinde ve ilmi ve dil bilimsel bilgisini arttırmada önemli bir rol oynamıştır. Ardından lisansüstü çalışmalara geçmiş ve bu, ilim talebinin bilgi yolculuğunda büyük bir dönüm noktası olmuştur. 1979 yılında Kahire Üniversitesi'nde Edebiyat, Semitik ve Doğu Çalışmaları alanında yüksek lisans derecesini Abdus Sabur şahin'in gözetiminde, yüksek bir dereceyle almıştır. Fakültesi'nde 1982 yılında dil bilimi alanında doktora derecesi almış ve bu derecesini Ramadân Abduttevâb'ın gözetiminde birincilikle tamamlamıştır.¹⁶⁵

¹⁶⁴ el-Hûlî, *Medhal ilâ 'ilmi'l-luğa*, 2.

¹⁶⁵ Bessâm Ağber, "Muhammad Cevâd en-Nûrî ve cuhûduhu fî hidmeti'l-luğati'l-'Arabiyye", el-Cezire Net web sitesi, yayın tarihi: 27.06.2017, erişim tarihi: 03/03/2023.
<https://www.aljazeera.net/blogs/2017/6/27/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%AC%D9%88%D8%A7%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%86%D9%88%D8%B1%D9%8A->

Nablus şehri, onu sevgiyle karşılamıştır. Ortaöğretim, eğitim denetimi ve Necmettin Erbakan Üniversitesi'ne bağlı ortaöğretim kurumları (Eğitim Enstitüsü) gibi alanlarda çalışmıştır. 1977-1978 yılında en-Necah Ulusal Üniversitesi, yaratıcı öğretmenler için kapılarını açmış ve Nuri, üniversite açıldığında en-Necah Ulusal Üniversitesi'nde çalışan ilk kişilerden biri olmuştur. en-Nûrî, en-Necâh Ulusal Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlayıp Arap Dili bölümünü kurmuş ve ilk başkanı olmuştur. Profesör Nuri, akademik başarısı ve performansı sayesinde, üniversitenin Edebiyat Fakültesi dekanı ve iki kez araştırma dekanı olarak görev yapmıştır. Ayrıca, en-Necah Ulusal Üniversitesi'nin araştırma dergisi olan en-Necah araştırma dergisinin editörlüğünü yapmış, içindeki beşeri ilimler ve doğa ilimleri bölümlerini yönetmiştir.

en-Nûrî'nin ünü yayılınca Arap ve yabancı üniversiteler, geniş bilgisinden faydalanmak için onu ağırlamaya başlamışlardır. 1988 yılında, en-Necah Ulusal Üniversitesi, en-Nûrî'yi Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (Wisconsin) Üniversitesi'ne davet etmiş ve orada Arap Dili bölümünü kurup üniversitede Arapça ve dil bilim dersleri vermesini istemişlerdir. Ayrıca, Arap dilinin bazı konularını ele alan genel konferanslar da vermiştir.

en-Nûrî, İslam ve Arap araştırmaları alanında Arap Yazarı Muhammed İsaf en-Nişaşıbi ödülünü birincilik derecesiyle kazanmıştır. Bu ödül, Arap diline ve köklü mirasına yaptığı hizmetlerden dolayı Nuri'ye verilmiştir. 1995 yılında Filistin Arap Dili Derneği kurulduğunda, Nuri, bu derneğin başkan yardımcısı olarak seçilmiş, ayrıca ülke içinde ve dışında birçok üniversite, en-Nûrî'ye öğretim üyelerinin doçent ve profesör unvanına yükseltilmesi görevini vermiştir. Ayrıca, saygın bilimsel dergilerde yayınlanan birçok araştırmanın hakemliğini yapmış, yüksek lisans tezlerine danışmanlık yapmış ve farklı Arap üniversitelerinde tez savunmalarına katılmıştır¹⁶⁶.

Eserleri:

Arap dili ile ilgili olarak farklı alanlarda değerli çalışmalar yapmış olan en-Nûrî'nin eserlerinden başlıcaları şunlardır.

%D9%88%D8%AC%D9%87%D9%88%D8%AF%D9%87-%D9%81%D9%8A-%D8%AE%D8%AF%D9%85%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%84%D8%BA%D8%A9

¹⁶⁶ Bessâm Ağber, "Muhammad Cevâd en-Nûrî ve cuhûduhu fî hidmeti 'l-luğati 'l-'Arabiyye", el-Cezire Net web sitesi, yayın tarihi: 27.06.2017, erişim tarihi: 03/03/2023.

Ses Bilgisi Eserleri:

‘İlmu’l-esvât olarak bilinen (fonoloji) alanındaki çalışmaları şunlardır:

- *‘İlmu’l-esvâti’l-akustîkî*, adlı makale, (en-Necah Araştırma Dergisi, Sayı 4, s. 157-210, 1989).
- *Fi’t-tatavvuri’s-savtî*, adlı makale, (en-Necah Araştırma Dergisi, Sayı 5, s. 113-150, 1990).
- *Mine’l-‘avâmili’s-savtîye fî teşekkuli’l-buniyeti’l-Arabiyye*, (Mecelletu’l-Balkâ‘ li’l-buhûsi ve’d-dirâsât, Ürdün Özel Amman Üniversitesi, c. 3, Sayı 1, s. 69-119, 1992).
- *Dirâse Savtiyye fî mevdû’eyi’l-i’lâl ve’l-ibdâl*, adlı makale, (Mecelletu’n-Necah li’l-ebhâs, sayı 29, s. 46-55).
- *Fusûl fî ‘İlmi’l-asvât*, (Matba’atu’n-Nasr et-ticâriyye, Nablus, 1991)
- *et-Tefkîru’s-Savtî ‘inde Sîbeveyh*, (Dâru’l-Cundî , 1997)
- *Luğaviyyât Hâsûbiyye, Dirâse Savtiyye Sarfîyye fî ebvâbi’l-fi’li’s-Sülâsi fî’l-Mu‘cemi’l-Vasît*, (Dâru’l-Cundî, 2017).
- *Luğaviyyât Hâsûbiyye, Dirâse Savtiyye Sarfîye fî’l-Ef‘âli’l-Mezîde fî’l - Mu‘cemi’l-Vasît*, (Dâru’l-Cundî , 2017).
- *Luğaviyyât Hâsûbiyye, Dirâse Savtiyye Sarfîyye fî Cüzûri’l-Ef‘âli’s-Sülâsiyye fî’l-Mu‘cemi’l-Vasît*, (Dâru’l-Cundî, 2017).
- *Dirâsât Savtiyye ve Savtiyye Sarfîyye fî’l-luğati’l-‘Arabiyye*, (Dâru’l-Cundî , 2017)¹⁶⁷.

Sözlük Bilimi Eserleri:

- *Dirâsât fî’l-me‘âcimi’l-‘Arabiyye*, (Matba’atun-Nasr, Nablus, 1991).
- *el-Mu‘cemu’l-‘Arabî Beyne’l-vâki’i ve’t-Tumûh*, (eş-Şeri’a ve İslami Araştırmalar Fakültesi Dergisi, Beka el-Ğarbiyye, Filistin, 1999).
- *el-Me‘âcimu’l-‘Arabiyye, Medârisuhâ, İstihdâmâtuhâ ve İşkâliyyâtuhâ*, (Mecelletu kulliyeti’s-Şeri’a ve’d-dirâsâtî’l-İslâmiye, el-Bâka el-Garbîye, Filistin, 2001).

¹⁶⁷ Muhammed Cevâd en-Nûrî’nin Biyografisi, en-Necâh Ulusal Üniversitesinin resmi web. sayfası, <https://staff.najah.edu/ar/profiles/6751/>

- *el-Mu'cemu'l-Vasît, Tashîhât ve İstidrâkât ve İktirâhât*, Mecelletu'n-Necah li'l-ebhâs, aded: 6, 1992).
- *Tenbihât ve Tashihât fî Mu'cem Esâsi'l-belâga li'z-Zemehşerî*, (Mecelleu'l-Balkâ' li'l-buhûs ve'd-dirâsât, Özel Amman Üniversitesi, Ürdün, c. 3, aded: 2, s. 187-219, 1992).
- *Mu'cemu'l-'Ayn li'l-Halîl b. Ahmed, İstidrâkât ve tashîhât*, (Mecelletu'd-Dare, Suudi Arabistan, 1413 h.)
- *Tâcu'l-luğat ve Sihâhu'l-'Arabiyyeti li'l-Cevherî, Tenbîhât ve tashihât fî Şevâhidihi's- Şi'riyye*, (Mecelletu Câmi'ati'n-Necah, aded: 7, s. 137-194, 1993).
- *Tâcu'l-luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye li'l-Cevherî, Tenbîhât ve tashihât fî Mâddetihi'n-Nesriyye*, (Mecelletu Câmi'ati'n-Necah, aded: 7, s. 137-194, 1993).
- *el-Mu'cemu'l-Kebîr, el-Cuz'u'l-evvel, Harfu'l-Hemze, Tenbîhât ve tashîhât*, (Mecellet'n-Necâhi li'l-abhâs, c. 2, aded: 8, s. 7-56, 1994)
- *el-Mu'cemu'l-Kebîr, el-Cuz'u'l-evvel, Harfu'l-bâ', tenbîhât ve tashîhât*, (Mecelletu Câmi'ati'l-Ezher, Ġazze, aded:2, s. 91-197).
- *Mu'cemu'l-Bâri' fî'l-Luğa li-Ebî Ali el-Kâlî, tashîhât ve tenbîhât*, (Mecelletu'l-Lisan el-'Arabî, Fas - Rabat, aded: 38, 1994)
- *Kitâbu'l-Cîm li Ebî 'Amr eş-Şeybânî, tenbîhât ve tashîhât*, (Mecelletu'n-Necah li'l-Abhâs, c. 3, aded: 9, 1995).
- *Tahkîku'l-Ustâz Abdusselâm Hârûn İstidrâkât ve tashîhât*, aded: 48, s. 96-166, 1995).
- *Mucmelu'l- Luğa l'İbni Fâris tenbîhât ve tashîhât*, (Mecelleu'l-Balkâ' li'l-buhûs ve'd-dirâsât, Özel Amman Üniversitesi - Ürdün, c. 4, aded: 1, s. 49-103, 1996).
- *Mu'cemu Dîvânî'l-Edeb li-İshâk b. İbrâhim el-Fârâbî*, (Mecelletu Mecma'i'l-luğati'l-'Arabiyye el-Urdunî, aded: 57, s.149-202, 1999).
- *et-Tekmile ve'z-Zeyl ve's-Sıla li's-Sâğânî, tenbîhât ve teshîhât fî şevâhidihi's-şi'riyye, el-cuz'u'l-evvel*, (Mecelletu Mecma'i'l-luğati'l-'Arabiyye el-Urdunî, aded: 58, s. 169-227, 2000).

- *et-Tekmile ve 'z-Zeyl ve 's-Sıla li 's-Sâğani, tenbîhât ve teshîhât fî şevâhidihi 'ş-şi 'rîye, el-cuz 'u 's-sânî*, (Mecelleu Mecma'î'l-luğati'l-'Arabiyye el-Urdunî, aded: 59, s. 191-248, 2000).
- *et-Tekmile ve 'z-Zeyl ve 's-Sıla li 's-Sâğani, tenbîhât ve teshîhât fî şevâhidihi 'ş-şi 'rîye, el-cuz 'u 's-sâlis*, (Mecelleu Mecma'î'l-luğati'l-'Arabiyye el-Urdunî, aded: 60, s. 151-212, 2000).
- *et-Tekmile ve 'z-Zeyl ve 's-Sıla li 's-Sâğani, tenbîhât ve teshîhât fî şevâhidihi 'ş-şi 'rîye, el-cuz 'u 'r-râbi*, (Mecelleu Mecma'î'l-luğati'l-'Arabiyye el-Urdunî, aded: 61, s. 137-181, 2001).
- *et-Tekmile ve 'z-Zeyl ve 's-Sıla li 's-Sâğani, tenbîhât ventedhîhât fî şevâhidihi 'ş-şi 'rîye, el-cuz 'u 'l-hâmis*, (Mecelleu Mecma'î'l-luğati'l-'Arabiyye el-Urdunî, aded: 62, s. 149-204, 2001).
- *et-Tekmile ve 'z-Zeyl ve 's-Sıla li 's-Sâğani, tenbîhât ve teshîhât fî şevâhidihi 'ş-şi 'rîye, el-cuz 'u 's-sâdis*, (Mecelleu Mecma'î'l-luğati'l-'Arabiyye el-Urdunî).
- *Mu 'cemu Me 's-Tu 'cime Min esmâ 'i 'l-Bilâd li Ebî Ubeyd el-Bekrî el-cuz 'us-sânî*, c. 2, (Mecelletu'l-Lisâni'l-Arabî, Ribat-Fas).
- *(Mu 'cemu Kamusi 'l-Muhît, tenbîhât ve tashîhât*, (Mecelletu câmi 'eti 'n-Necah lil abhâs.

4.6. DR. SAMÎR İSTİTÎYE

Hayatı:

Samîr Şerîf Sâbır İstitîye, Filistin doğumlu, ancak Ürdünlü bir dil bilimci ve öğretim üyesidir. Genelde dil ilimleri, özelde ise dil bilim ve ses bilim alanlarında çağının önde gelen ilim insanlarındandır. Kendisi, Filistin'in Tulkarem şehrine bağlı Attil köyünde, 20. yüzyılın ortalarında doğmuştur.

İlmi Hayatı:

Doktora derecesini Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Michigan Üniversitesi Dil Bilim Bölümü'nde 1984 yılında dil bilim ve ses bilim alanında tamamlamıştır. Daha sonra ilmi hayatını ve bilimsel araştırmalarını Ürdün'de sürdürmüştür. “Ürdündeki lise son sınıf öğrencilerinin Arap dilbilgisi kurallarında yaptığı yaygın hatalar” adındaki tezini 1976 yılında Ürdün Üniversitesi'nde Arap Dili alanında yapmıştır. Sâmir İstitî

profesörlük unvanını alana kadar bilimsel araştırma ve çalışmalarını devam ettirmiştir.

168

Hocaları:

Profesör Samîr İstifîye'nin öğretmenleri arasında çağının önde gelen bilim insanları bulunmaktadır. Bunlar arasında İbrahim enis, Kemal Bışr, Temam Hassan, Abdurrahman Eyüp, Abduh el-Raci, Abdutayyib, Subhi el-Salih, Kenneth Pike ve diğerleri bulunmaktadır¹⁶⁹.

Bilimsel Eserleri:

Bu bilim insanı, derleme çalışmaları ve yazdığı eserlerle büyük bir hizmet sunmuştur. Bu eserler, her biri kendi uzmanlık alanında öncü olan ve yaratıcılığını yıllar boyunca gösteren eserlerdir. Dilbilim derslerindeki bir konuşmasında şöyle demiştir: "Bu konuşma, Ürdün ve diğer Arap üniversitelerinde 25 yıldır verdiğim dilbilim derslerinin bir ürünüdür. Ayrıca 120 doktora ve yüksek lisans tezinin danışmanlığını yapmak, 130 tezin tartışmalarına katılmak ve dilbilim alanında yayınlanmak üzere hakemli dergilerde üç yüzden fazla makaleyi değerlendirmek gibi diğer akademik faaliyetlerin özeti olarak da görülebilir. Bu çalışmalar, profesörlük ve doçentlik derecesine yükselmek amacıyla, Ürdün ve diğer Arap üniversitelerinde akademik çalışmalara katılmak, Arap ve uluslararası üniversitelerde düzenlenen seminer ve konferanslara katılmak anlamına gelir.¹⁷⁰

Dr. Samîr İstifîye'nin bilimsel çalışmaları iki bölüme ayrılmıştır:

Kitapları:

Dr. Samîr İstifîye, bazıları gözden geçirilmiş birçok değerli eser bırakmıştır:

- 1- *eş-Şart ve 'l-istifhâm fi 'l-Luğat 'il- 'Arebiye*, (Dâru'l-kalem, Dubai, 1996).
- 2- *el-Muşkilâtu 'l-Luğaviyye fi 'l-vezâif ve 'l-mustalah ve 'l-İzdivâciyye*, (Daru'l-kalem, Dubai, 1996).
- 3- *Menâzilu 'r-Rû 'ye*, (Dâr Vâ'il, Amman, 2002)

¹⁶⁸ Bkz. Ahmed 'Âtîf Kullâb, "Samîr İstifîye ve cuhûduhu'l-luğaviyye", *Arap Dili Akademisi'nin 2016 yılında Gazze'de Düzenlediği Üçüncü Konferansı*, Filistin ,5-6.

¹⁶⁹ Ahmed 'Âtîf Kullâb, "Samîr İstifîye ve cuhûduhu'l-luğaviyye", 5-6.

¹⁷⁰ Bkz. Ahmed 'Âtîf Kullâb, "Samîr İstifîye ve cuhûduhu'l-luğaviyye", 7-9.

- 4- *el-Luġatu ve Sîkolocîyeti 'l-Hitâb*, (Arap Müessesesi, Dâru Faris Doha, 2002).
- 5- *el-Esvâtu 'l-Luġaviyye, Rû'ye 'Udviyye ve Nutkiyye ve Fizyâ'îyye*, (Dâr Vâ'il, Amman, 2003).
- 6- *el-Lisâniyyât, el-Mecâl ve 'l-vazîfe ve 'l-menhec*, (2. baskı, Modern Kitap Dünyası, Irbid, 2008).
- 7- *Riyâdu'l-Kur'ân, Tefsîrun fî'n-Nazmi 'l-Kur'âni ve Nehcihi en-Nefsî ve 't-Terbevî*, ('Alema'l-kitâbi'l-hadîs, Irbid: 2005).
- 8- *el-Kırâatu 'l-Kurâniyye beyne 'l-'Arabiyye ve 'l-Esvâti 'l-Luġaviyye, Menhecun Lisâniyun Muâsır*, ('Alema'l-kitâbi'l-hadîs , Irbid, 2005).
- 9- *İlmu 'l-Luġat 'it-Ta 'lîmî*, (Emel yayınevi, Irbid, 2010).
- 10- *İlmu 'l-Esvâti 'n-nahvî ve Ma 'kûlâtı 't-tekâmuli Beyne 'l-Esvât ve 'n-Nahv ve 'd-Delâle*, (Dâru Vâ'il, 2012).¹⁷¹

Araştırmaları:

Yazarın süreli yayınlarda ve bilimsel dergilerde yayınlanmış, çoğu da gözden geçirilmiş birçok araştırması vardır:

- 1- *Nahve Mu'cem lisâniyyen şâmilin ve muvahhad li-mustalahât ilmi 'l-Luġa* (Abhâsu'l-Yermük ,aded:4, 1984).
- 2- *Ma 'âlim Cedîde li 'l-menheci 'l-mukâren beyne 'l-luġati 's-Sâmiye*, (Mecelletu mecma'î 'l-luġati 'l-'Arebiyeti 'l-Urdunî, 1986).
- 3- *Mekânikiyyetu 'n-Nutk*, (Mecelletu mecma'î 'l-luġati 'l-'Arebiye, Şam, 1987).
- 4- *el-Mebâdi 'u 'l-Esâsiyye ve Tatbîkâtuhâ fî Tadrîsi 'l-Luġa*, (Mecelletu Câmi'ati Dimaşk li'l-Âdâb ve 'l-'ulûm el-insâniye, c. 4, aded: 13, Birinci Bölüm, 1988).
- 5- *el-Vudûhu 's-Sem'î fî 'l-Esvât*, (Ebhâsu'l-Yermuk, 1991).
- 6- *el-Vazîfiyetu fî Şi'ri Su 'âd es-Sâbâh*, (Ebhâs Câmi'ati Halep, 1992).
- 7- *el-Harekât beyne 'l-me'âyir en-Nazariyye ve 'l-Hasâis en-Nutkiyye*, el-Belka li'l buhûs ve 'd-dirâsât, c. 2, aded: 1, 1992).
- 8- *Rû'ye Cedîde fî Tefsîri 't-Tenvîn fî 'l-'Arebiye*, (Mecelletu Câmi'ati'l-Melik Su'ûd, c. 5, aded: 1, 1993).

¹⁷¹ Ahmed 'Âtîf Kullâb, "Samîr İstîfiye ve cuhûduhu 'l-luġaviyye", 7-9.

- 9- *Tahlîlu'z-Zevâhir es-Savtiyye fî Kırâ'ati'l-Kisâ'i*, (Mecelletu Câmi'ati'l-Melik Su'ûd , c. 6, aded: 1, 1994).
- 10- *Tahlîlu'z-Zevâhir es-Savtiyye fî Kırâ'ati İbni Kesîr Mukri'i Mekke*, (Mecelletu Câmi'ati Ümmi'l-Kurâ, aded: 9, 1994).
- 11- *Me'âyîru Tahlîli Menâhici'l-luğati'l-'Arabiyye*, (Mecelletu Câmi'ati Dimaşk li'l-Âdâb ve'l-'ulûm el-insâniye, c. 12, aded: 12, 1996).
- 12- *Tahlîlu'z-Zevâhir es-Savtiyye fî Kırâ'ati'l-Hadremî*, (Mecelletu Mecma'i'l-luğati'l-'Arebiyeti'l-Urdunî, 1998).
- 13- *Revâfîdu'l-Belâga, Bahsun fî Usuli't-tefkîri'l-Belâgî*, (Mecelletu Cuzûr, aded: 6 , 2001).
- 14- *Tahlîlu Medâmini'l-Hitâb*, (Mecelletu 'Alemlî'l-fikr, Kuveyt, 2004).
- 15- *İktisâbu'l-luğati's-Sâniye, el-Kifâyât ve'l-Muşkilât*, (Mecelletu Cuzûr, aded: 18, 2004).
- 16- *Sülâsiyetu'l-lisâniyyâti't-Tevâsuliyye*, (Mecelletu'l-Cami'a el-İslâmiyye li'd-dirâsâti't-terbeviyye ve'n-nefsiyye, c. 34, aded: 3, 2006).
- 17- *Hurûfu'l-Kalkale, Dirâse fîziyâ'iyye el-Mihberiyye*, (Ummü'l-Kurâ Üniversitesi Dergisi, aded:10, 2013).
- 18- *el-İ'râbu fî'l-'Arabiyye Savtiyyen ve Delâliyyen beyne'l-Kadim ve'l-Hadîs*, (Havliyyâtu'l-Âdâb ve'l-'ulûm el-ictimâ'iyye, Kuveyt, yıllık: 4, tez: 392, 2013).

SONUÇ

Bu çalışmada, 19. yüzyılın başında Şam, Mısır ve özellikle Filistin’de modern Arap Uyanışı üzerinde durulmuş ve bu Uyanış’ın nedenleri, belirtileri ve sonuçları ele alınmıştır. 19. Yüzyılda ve özellikle Osmanlı hâkimiyeti döneminde Kudüs’ün bilimsel konumu hakkında konuşup ardından dilbilimcilerin ve gramercilerin, Filistin’deki entelektüellerin Uyanış’ın ayrılmaz bir parçası olarak ele alındığını belirttik. Filistinli gramerci ve dilbilimcilerin sayısı nispeten az olsa da olağanüstü koşullar içerisinde ortaya koydukları çalışmalarını tespit etmeye çalıştık.

Her şeyden önce Filistinlilerin işgal, çatışmalar ve göç gibi olağanüstü koşullarda yaşamaları, dil ve dil kimlikleri üzerinde etkili olduğu muhakkaktır. Buna rağmen Filistinli gramerciler ve dilbilimciler genelde Arap dili ile ilgili bilim dallarında, özelde ise Arap dili grameri konusunda araştırma ve inceleme yaparak bu dili anlamak, analiz etmek ve öğretmek için büyük çabalar sarfettikleri görülmektedir. Diğer bir ifadeyle gramerciler dilbilgisini, dil bilimi, fonetiği, anlambilimi, çeviriyi ve Arapçayla ilgili diğer hususlar konusunda önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu bilim insanları ve ortaya koydukları olağanüstü çabaları sayesinde fiziki ve kültürel işgal altında olan Arap dilinin korunmasına ve hatta geliştirilmesine büyük katkılar sunmuşlardır. Bu da Filistinlilerin dil ve kültürel kimliklerini güçlendirmede önemli bir rol oynamıştır.

Diğer taraftan, Filistin’de Arap dili, bu coğrafyanın işgali yanında siyasi ve kültürel dış müdahaleler ve baskılar gibi benzersiz zorluklarla karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. İşgal altında olan bu dil, sosyal ve siyasi değişimlerden etkilenmekte ve yabancı kültürlerle olan olağandışı etkileşimi dilin gelişimi bir tarafa, varlığını muhafaza konusunda büyük problemler yaşadığı görülmektedir.

Bu çalışmada elde edilen en önemli göstergelerden biri de Filistinli gramercilerin ve dilbilimcilerin, olağanüstü koşullarda Arap dilini koruma ve geliştirme konusunda önemli bir rol üstlenmişler ve her türlü zorluklar altında Filistinlilerin dil ve kültürel kimliklerini güçlendirmeye çalışmışlardır.

19. yüzyıldan günümüze kadar Filistin gramercilerin ve dilbilimcilerinin çabalarını belgelememiz, Filistin’in düşünürlerin ve bilim adamlarının Arap kimliklerine, kültürel kimliklerine bağlılık ve Filistin’in ve kültürünün Yahudileştirilme girişimlerine karşı direnişlerini gösteren mütevazı bir çabadır.

Bu konuda en fazla dikkat çekmek istediğimiz husus veya öneri de bu coğrafyada Arap dili ilgili daha fazla çalışmaların yapılması, dil bilimcilerin biyografilerinin dolayısıyla dil alanında yaptıkları çalışmaların incelenmesinin, Filistin dil bilim tarihindeki boşlukların doldurulmasının, bu alandaki çalışmaların teşvik edilmesinin, işgal altındaki dilin muhafazı konusunda verilen mücadelelerin daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacağı kanaatindeyim. Bu doğrultuda bu araştırmamızın faydalı olacağını umuyorum.

KAYNAKÇA

- Abdulhâdî, Feyhâ, *Tedmîru'l-Mevrûsi'l-Filistinî es-sakâfî*, Mecelletu'l-Cezîre es-sakâfiyye, Suudi Arabistan 2010.
- Abdurrahmân, 'Afîf, *Mu'cemu's-şu'arâ mine'l-'asri'l-câhilî hattâ nihâyeti'l-'asri'l-Umevî*, Dâru'l-Meâhil, Beyrut, Lübnan 1996.
- Bedâd, Âsiye ve 'Alîk, Zeyneb, *Dirâsetu Kitâb Medhal ilâ Fehmi'l-Lisâniyyât li Robert Martan* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu Ahmed b. Yahyâ el-Venşerîsî, Tesemselt, Cezayir 2021.
- Bedî' Ya'kûb, Emîl, *Mu'cemu's-şu'arâ münzu 'Asri'n-nahda*, Dar Sâdır, c.3, Trablus, Lübnan 2004.
- Bedrîye, Nihâd Abdulfettâh, “et-Tebyîn ‘An A'lâmi Nuhâti Filistîn”, Konferans tarihi: Nisan 2016. (*Gazze Arap Dili Akademisi'nin düzenlediği üçüncü yıl konferansı*)
- Benîn, Ahmed Şevkî, *el-Mektebât fî'l-Mağribi'l-'Arabi'l-Kebîr*, Dâru'l-Beyân, Fas 1986.
- Câmi'atu Vahrân, *Mikyâsu Menheciyeti'l-Bahs ve i'dâd er-resâ'il*, Câmi'atu Vahrân, Kısmu'l-Hadâreti'l-İnsaniyye ve'l-İslâmiye, yıl: (2019-2020), 1. yıl, ders:7, (Vahran Üniversitesi Lisansüstü Programı ders programı).
- Dervîş, Ahmed, *Medhal ile'l-Edebi'l-'Arabiyy'l-Hadîs*, Şebeketu'l-Aloke, Kısmu'l-Kütüb 2008.
- Donî, Ahmed Ramazân, *'İlmu'l-Me'âcim (Dirasetu'd -delâle)*, Câmi'atu Mevlânâ Mâlik İbrahim, (Lisansüstü Fakültesi, Arapça Öğretimi Bölümü), Malang, Endonezya
- Ebû 'Avn, Ali Kemâl, “Mahtûtu'l-Fevâ'id ez-zekiyye fî i'râbi'l-Âcrûmiyye, dirâsa vasfîyye tahlîliyye”, *Mecelletu Vâdi'n-Nîl li'd-dirâsa ve'l-buhûsi'l-ictimâ'iyye ve'l-İnsâniyye*, 13(13), 2017, 161-190.
- Ebu'l-Heycâ, 'Umar, *el-Mevtu Yuğayyibu 'Afîf Abdurrâhman*, Sahîfetu'd-Düstûr, Ürdün ,2019.
- ed-Deccânî, Ahmad Sıdkî “Huseyn, Selîm ed-Deccanî” Câmi'atu'n-Necah, Nablus, Filistîn, Erişim Tarihi: 04.04.2023.

- ed-Dîb, Muhammed, *Eseru'l-Musteşrikîn fî Meydâni'd-dirâsâti'l-Edebiyye ve'n-nakdiyye*, Câmi'atu'l-Ezher, Bi'z-Zekâzik, Kısmu'l-Luğati'l-'Arabiyye, Mısır, 2015.
- ed-Dîb, Muhammed, *Menâhicu'l-Bahs fî'l-Edebi ve'l-Luğa ve't-terbiyye*, Dâru'l-âdâb li'n-neşri ve't-tevzî', Lübnan 2001.
- el-'Adnânî, Muhammed, *Mu'cemu'l-ağlâti'l-Luğaviyeti'l-mu'âsıra*, Mukaddime, Mektebetu Lubnân, Beyrut-Lübnan 1984.
- el-'Adnânî, Muhammed, *Mu'cemu'l-Ahtâ'i's-şâi'a*, (2. baskı), Mektebetu Lubnân, Beyrut-Lübnan 1993.
- el-'Üdât, Ya'kûp, *Min A'lâmi'l-fıkr ve'l-edeb fî Filistîn, Recâ 'Isa el-'Isa – Mahmud el-Kermî – Yûsuf Cade'l-Hak*, Mecelletu'l-Edîb, Beyrut-Lübnan 1970.
- el-Ba', Muhammed ve Derâveşe Huseyn, *Devru 'Ulemâi'l-Küds fî'd-dirâsâti'l-Lüğaviyya fî'l-karni't-tâsi'i 'aşer ve'l-işrîn*, Gazze, 2016. (Gazze Arap Dili Akademisi 3. konferansı araştırması).
- el-Bitâr, Abdurrezzak, *Hilyetu'l-Beşer fî Tarîhi'l-karni's-sâlisi 'aşer*, Dâr Sâdir, Lübnan-Beyrut 1993.
- el-Cundî, Edhem, *Ez-Zemen bi-tertibî Terâcimi A'lâmi'l-Edeb ve'l-Fen*, c.1, Daru'l Muktebes, Lübnan 2015.
- el-Fâhurî, Hanna, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, (2. baskı), el-Matba'atu'l-Bulusiyye, Lübnan ,1953.
- el-Feytûrî, Muhammed Salim, *el-Mu'cemu'l-'Arabî ve Eseruhu fî Himâyeti'l-luğati'l-A'rebiye ve tatvîrihâ*, Kısmu'l-luğati'l-'Arabiye, Kuliyetu'l-Âadâb, Câmi'atu Trâblus, Libya 2013.
- el-Hûlî, Muhammed Ali, *Medhal ilâ 'ilmi'l-luğa*, Dâru'l-Felâh, Ürdün 2000.
- el-Hûlî, Muhammed Ali, *Mu'cemu 'ilmi'l-asvât*, Câmi'atu Riyâd, Suudi Arabistan 1982.
- el-Huseynî, İshâk Mûsâ, “el-Luğatu's-Sâmite”, *Mecelletu Mecma'il-luğati'l-'Arebiyye fî'l-Kahire*, Sayı: 45, 1980,

- el-Huseynî, İshâk Mûsâ, “Hatau’l-Kıyâs”, *Mecelletu Mecma’il-lugati’l-‘Arebiyye fi’l-Kahira*, Sayı: 47, 1981.
- el-Kermî, Sihâm Hasan ve Hâşim, Kâyed Mustafâ, *es -Sîretu’z-zâtiyye li-Hasan Sa’id el-Kermî*, Münteda’l-fikri’l-Ârabî, Amman, Dâr Verd, Amman, Ürdün 2015.
- el-Kettânî, Muhammed, *es-Sirâ’u Beyne’l-kadîm ve’l-cedîd fi’l-Edebi’l-‘Arabi’l-hadîs*, c. I, Dâru’s -Sakâfa, Kazablanka, Fas 1982.
- el-Lebdî, Semîr, *Mu’cemu’l-mustalahâtî’n-Nahviyye ve’s-Sarfîyye*, Dâru’r-Risâle, Beyrut, Lübnan 1985.
- el-Mâcid, Abdu’llah, “el-Mektebât fî Cezireti’l-‘Arab”, *Mecelletu’l-‘Arab*, 10(2), 1967,s. 893-906
- el-Mısrî, Abdurraûf, *Mu’cemu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Matba’atu Hicâzî, Kâhire, Mısır 1367/1948.
- es-Sahhâr, Yûsuf Cemâl Ramazân, *el-Cuhudu’l-lugaviyye li’l-Bâhisi’l-Filistinî Huseyn Alî el-Lûbânî*, Gazze-Filistin 2016.
- es-Sâmerrâ’î, İbrâhîm, *Fi’s-Sinâ’ati’l-Mu’cemiyye*, Dâru’l-Fikr, Amman, Ürdün 1996.
- es-Selvâdî, Abdulrahmân, “Edîbu’l-‘Arebiyye, Muhammed İs’âf en-Nişâşibi, Beyne’l-muhâfazati ve’t-tecdîd”, *Mecelletu Câmi’ati’l-Kuds el-Meftûha li’d-dirâsât ve’l- ebhâs, Filistin*, Batı Şeria, 2(29), 2013, 177-199 .
- es-Sevâfirî, Kâmil, *el-Edebu’l-‘Arebiyyu’l-mu’âsir fî Filistîn*, Dâru’l-Ma’arif, Kâhire/Mısır 1979.
- eş-Şerbînî el-Mursî Mâdî, ‘Ulâ, “En-Nahdatu’l-‘Arabiyyetu’l-Hadise fi’l-Edbi’l-‘Arabî, Esbâbuhâ ve Mezâhiruhâ”, *Mecelletu Kulliyeti’l-Âdâb fi’l-Mensûra*, 108(6), 2019, 1917-1941.
- eş-Şukrî, Abdullah Ali, “İbn Budeyr el-Makdisî”, *Mecelletu Şimâl Cenûb, Câmi’atu Musrâta, Libiya*, Sayı: 9, Hazian 2017, 35-48.
- et-Tebbâh el-Halebî, Muhammed Râğıb, *Îlâmun-nubelâ’ fî târihi Halebi’s-şehbâ’*, c. II, Dâru’l-Kalem el-‘Arabî, Haleb 1988.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-Âlâm*, Dâru’l-‘İlm li’l-melâyîn, Beyrut/Lübnan 1999.

- Hamdân, Yûsuf ‘Îsa, *Kuttâbun Urdüniyûn ketebû li'l-etfâl fi'l-karni'l- ‘ısrîn*, Dâru'l-yenâbî, Amman /Ürdün 1995.
- Hammâde, Muhammed ‘Umer, *Mevsû'atu a'lâmi Filistîn fi'l-karni'l- ‘ısrîn*, c. VI, Daru'l-vesâik, Suriye 2011.
- Horânî, Albert Habîb, *Târîhu 'ş-şu'ubi'l- 'Arebiyye*, Dâr Tlâs li'd-dirâsât ve't-terceme ve'n -neşr, Şam, Suriye 1997.
- Ka'vâr, Cemâl, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve 'alâkatuhu bi-'ilmey'in-Nahv ve't-tefsîr*, Dâru'l-mevâkib, en-Nasıra, Filistin 1987.
- Kehhâle, ‘Umer Rıdâ, *Mu'cemu'l-Mü'ellifîn*, c.I, Dâru'r-risâle, Şam/Suriye 1993.
- Kullâb, Ahmed, ‘Âtîf, “Sâmîr İstetiyye ve cuhuduhu'l-Lugaviyye”, *Gazze Arap Dili Akademisi III. Konferansı*, Gazze 2016.
- Ma'âlîkî, Munzir, *Me'âlimu'l-Fikri'l- 'Arabî fi 'Asri'n-nahdati'l- 'Arabiyye el-Hadîse*, Dâr İkrâ, Beyrut/Lübnan 1986.
- Mennâ, ‘Âdil, *Târîhu Filistîn fi Evâhiri'l- 'ahdi'l- 'Usmânî*, (2. baskı), Muessestu'd-dirâsâtî'l-Filistîniye, Lübnan/Beyrut 1995.
- Meşâyih, Muhammed, *Küttâb mine'l-Ürdün*, Matba'atu Ârâm, Amman/Ürdün 1994.
- Muhammed ed-Debâbse, Fethîye, *Nihâd el-Mûsâ ve cuhuduhu'l-lugaviyye*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmî'atu'l-Halîl, Kuliyetu'd-dirâsâtî'l-'uliyâ, Filistin 2011.
- Mustafa, İbrâhim-Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-vasît*, Mecma'u'l-lugati'l-'Arebiye, Mısır, 1986.
- Nuveyhid, ‘Accâc, *Ricâlun Min Filistîn mâ beyne Bidâyeti'l-karn hattâ 1948*, Dâr Filistîni'l-muhtelle, Beyrut/Lübnan 1981.
- ‘Umâre, Muhammad, *Cemâluddîn el-Afgânî, el- A'mâlu'l-kâmile*, c.II, Dâru's-selâm, Kahire 2016.
- ‘Umâre, Muhammad, *Rifa'a et-Tahtavî, Râ'idu't-tenvîr fi'l- 'asril-hadîs*, Dâru'l-Mustakbel, Kahire 1984.

- Sa'îdî, Vehîbe, “İlmu'l-mektebât ve'l-mâlûmât, Mefhûmuhu ve tetavvuru ve neş'etuhu ve tetavvuru't-tekvîni bihi fi'l-'Aleml-'Arabî ve'l-Ġarbî”, *Mecelletu Sbiriyan Journal*, Kahire, Sayı: 16, 2008.
- Sâbit, 'Able Selmân ve Abu'l-'Umerân, Sihâm, *Mevkıfu Muhammed el-'Adnânî Mine'l-Elfâzi'l- mu'rrabe ve'l- muvellede ve'l- 'Âmmîye fî mu'cemeyhi el-ehâtû's -şâi'a ve'l-eġlâtû'l-luġaviyye el-Mu'âsıra*, Gazze/Filistin 2016.
- Sâlim, Muhammed ve 'Avâd, Recep İbrahîm, *El-huviyetu'l-Filistiniyye beyne hatari'd-dayâ' ve hatmiyetti'l-bekâ*, *Mecelletu'l-Belâġ li'd-dirasâti'l-insâniyye ve'l-İslâmiyye*, Karabük Üniversitesi, Karabük 2021.
- Selîm, Abdulfettâh, *Fi'n-nakdi'l-luġavî, Dirâse takvîmiyye*, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire/Mısır 2001.
- Şeyh el-'İyd, İbrahîm, *Cuhudu Muhammed el-'Adnânî el-luġaviyye fî Kitâbihi mu'cemu'l-ahtâ'ti'l-Luġaviyye*, , Gazze-Filistin 2016.
- Tâcir, Cak, *Hareketu't-terceme fî Mısır fî'l-karni't-tâsi'i 'aşer*, Dâru'l-Ma'arif, Mısır 1954.
- Zakzûk, Mahmud Hamdî, *el-İstişrâk ve'l-halfiyyetu'l-fikriyye li's-sırâi'l-hadarî*, Dâru'l-Ma'arif, Mısır 1993.
- Ziyâde, Nicolâ, “İshâk Mûsâ el-Husseini, Lâ Yemûtûn”, *Mecelletu'd-dirâsâti'l-Filistiniyye*, 3(9), 1992, 167-175.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Ağber, Bessâm, “*Cuhudu Muhammad Cevâd en-Nûrî fî hidmeti’l -luğati’l- ‘Arabîy*”, el-Cezîre Net websitesi, Makale yayın tarihi: 27.06.2017, Makaleye erişim tarihi: 03.03.2023. <https://www.aljazeera.net/blogs/2017/6/27/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%AC%D9%88%D8%A7%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%86%D9%88%D8%B1%D9%8A-%D9%88%D8%AC%D9%87%D9%88%D8%AF%D9%87-%D9%81%D9%8A-%D8%AE%D8%AF%D9%85%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%84%D8%BA%D8%A9>
- ‘Ali, Yâsir, “*Sîretu’l- ‘Allâme el-luğavî el-Gazzî: Ebu’l-Me‘âlî Ahmed Bisîsû (1825-1911)*”, el-‘Arabi 21 web sitesi. makalenin yayın tarihi: 27.03.2021. [https://arabi21.com/story/1347399/%D8%B3%D9%8A%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%85%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%84%D8%BA%D9%88%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%BA%D8%B2%D9%8A-%D8%A3%D8%A8%D9%88-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%8A-%D8%A3%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%A8%D8%B3%D9%8A%D8%B3%D9%88-\(1825--1911\)](https://arabi21.com/story/1347399/%D8%B3%D9%8A%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%85%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%84%D8%BA%D9%88%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%BA%D8%B2%D9%8A-%D8%A3%D8%A8%D9%88-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%8A-%D8%A3%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%A8%D8%B3%D9%8A%D8%B3%D9%88-(1825--1911))
- Ali, Yasir, “*Muhammed el- ‘Adnânî: el- ‘Allâme ellezî hamele İsme Filistîn fî kulli mekân*”, makale yayın tarihi: 28/08/2021, erişim tarihi: 23/02/2023. <https://arabi21.com/story/1381375/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%AF%D9%86%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%85%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B0%D9%8A-%D8%AD%D9%85%D9%84-%D8%A7%D8%B3%D9%85-D9%81%D9%84%D8%B3%D8%B7%D9%8A%D9%86-%D9%81%D9%8A-%D9%83%D9%84-%D9%85%D9%83%D8%A7%D9%86>
- el-‘Avnî, el-Hassânî, “*el-Manzumetu’n-Nahviyye el-Ġazeliyyetu’r-Râiyye: Hasen el- ‘Attâr Nemûzecen*” , Mecelletu Edebi’l-İslâm, aded:100. Erişim tarihi:28.2.2023 https://adabislami.org/magazine/print_article/4184
- ‘Amşûş, Dr. Mes‘ûd , “*Devru’t- tercemeti fî Tatvîri’l -Luğat’il- ‘Arabiyye ve âdâbihâ fil- ‘asri’l-hadîs*”, Câmi‘atu ‘Aden, resmi web sitesi, yayın tarihi: 22/5/2014. <https://www.aden-univ.net>

Ebû Fenne, “*Dr.Cemâl Ka ‘vâr fî Zimmeti’llâh*” el-Vasatu’l-yevm web sitesi, makale yayın tarihi: 25/06/2013, erişim tarihi:25/02/2023.

<https://www.alwasattoday.com/site-sections/17025.html>

Erşîfu’l-Muthefi’l-Filistînî er-rekmî, Erişim tarihi: 02/08/2023.

https://palarchive.org/index.php/Detail/objects/232158/lang/ar_PS

Evs, Dâvûd Ya‘kub, “*Yûsuf Ziyâuddîn el-Halîdî. (1842-1906), Râ’idu Filistîn fî ‘Asrin-nahdati’l-hadîse*”, Sahîfetu’l-Musakkafi’l-Filistînî el-elikitruniyye” yayın tarihi:

22.05.2015. erişim tarihi: 03.03.2023 <https://www.facebook.com/103552476818/photos/a.381592591818/10154024816686819/?type=3>

Câmi‘atu’n-Necahi’l-vataniyye fî Nablus, resmi web sayfası, Dr. Yahya Abdurra‘ûf Cabr’ın biyografisi. Erişim tarihi:27.02.2023. <https://staff-old.najah.edu/yahyaj>

ed-Dîb, Ahmed, “*Eseru’l-İstişrâk fî’n-Nahdati’l-’Arabiyyeti’l-Hadîse*”, Muhamed ed-Dîb’in resmi web sitesi, Makalenin yayınlandığı tarih:28/11/2021. Erişim tarihi:27.02.2023, https://sayedaddeeb.com/blog-post_7-2/

Filistin Kültür Bakanlığı resmi web sitesi, erişim tarihi:27.02.2023 <http://www.moc.pna.ps/>

Ġuneym, Kemâl Ahmed, Za‘reb, Ahmed Mûsâ, “*Cuhudu’l-Ustâz Yahyâ Cebr el-luġavî fî te’lîfi’l-Me‘âcim*”, el-Menhel ilmi Araştırmalar web sitesi, erişim tarihi: 01.03.2023. <https://platform.almanhal.com/Files/2/105978>

el-Maġribî, Nur, “*Zikrâ Milâd ‘Afîf Abdurrahmân, Kavlun fî’s-Sinâ’ati’l-Mu‘cemiyye*”, el-‘Arabi el-Cedîd web sitesi, yayın tarihi: 10.08.2020, erişim tarihi: 19.05.2023.

<https://www.alaraby.co.uk/%D8%B0%D9%83%D8%B1%D9%89-%D9%85%D9%8A%D9%84%D8%A7%D8%AF-%D8%B9%D9%81%D9%8A%D9%81-%D8%B9%D8%A8%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%AD%D9%85%D9%86-%D9%82%D9%88%D9%84-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B5%D9%86%D8%A7%D8%B9%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B9%D8%AC%D9%85%D9%8A%D8%A9>

el-Mellâh, Muhammed Sa‘id, “*Târihu’t-tibâ’ati’l-’Arabiyye fî’l-Âlem hattâ nihâyeti’l-karni’t-tâsi’i ‘aşer*”, Dâr Nâşirî li’n-neşri’l-elikitrûnî, Yayın Tarihi: 27.12.2007,

erişim tarihi: 22.02.2023. <https://www.nashiri.net/index.php/articles/general-articles/3597-2010-03-03-02-56-27-v15-3597>

“*el-Mevsû’atu’l-Fiistiniyye*”, Yönetim kurulu Başkanı: Dr. Es‘ad Abdurahmân, 11 Mayıs, 2017, erişim tarihi: 27.02.2023. <https://web.archive.org/web/20200105040539/https://archive.org/details/al-mawsuah-al-filastiniyah>

Mu‘cemu’l-ma‘ânî el-câmi‘, erişim tarihi: 27.02.2023. <https://www.almaany.com/>

Muhammed Cevâd en-Nurî’nin Biyografisi, Câmi‘atun-Necâh el-Vataniyye, resmi web sitesi, erişim tarihi:02.03.2023, <https://staff.najah.edu/ar/profiles/6751/>

el-Muhaysin, Dr. Zâid Ahmed, “*Dr. Muhammed ‘Ali el-Hûlî: el-Kāmetu ve ‘l-Kîmetu’l-ilmîyyetu’l-Kebîre ellezî rehale kable ‘Âm (1939-2019)*”, Sahîfetu Heremnâ el-elikitruniyye, yayın tarihi: 07.09.2020, erişim tarihi:03.03.2023, <https://archive.vn/2021.07.22-124050/http://harmna.com/?p=50594>

Muhammed, Abdurrâfi‘, “*Sahatu’l Edebi’l- ‘Arabî tefkidu Şeyhe’n -nukkadi’l- ‘Arap.*” El Cezire net web sitesi, Makale yayınlanma Tarihi: 02.08.2003, Makaleye erişim Tarihi: 02.03.2023, <https://www.aljazeera.net/culture/2003/8/2>

Nesr, Prof. Şâhir Ahmed, “*Devru’t-tercemeti fî Neşri’l-Fikri’t-tenvîrî fî ‘Asri’n-Nahda*”, el-Hivâru’l-mutemeddîn web sayfası, yayın tarihi: 08.04.2005, erişim tarihi:02.03.2023, <https://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=35049>

Sa‘âde, Ali, “*Hasan el-Kermî. Luğaviyyun Sana‘a Nucûmiyetehu fî kavlin ‘alâ kavlin*”, el-‘Arabî 21, web sitesi, yayın Tarihi: 05/05/2020, erişim tarihi: 26/02/2023. <https://arabi21.com/story/1267726/%D8%AD%D8%B3%D9%86-%D8%A7%D9%84%D9%83%D8%B1%D9%85%D9%8A-%D9%84%D8%BA%D9%88%D9%8A-%D8%B5%D9%86%D8%B9-%D9%86%D8%AC%D9%88%D9%85%D9%8A%D8%AA%D9%87-%D9%81%D9%8A-%D9%82%D9%88%D9%84-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D9%82%D9%88%D9%84>

Sahîfetu’l-eyyâm , “*Bustân en-Neşeşîbî yezdehiru fî saltaneti ‘Ummân*”, yayın tarihi: 27/02/2018, erişim tarihi:01/08/2023. https://www.al-ayyam.ps/ar_page.php?id=1286daady310827693Y1286daad

Sâlih, Fahrî, “*Hasen el-Kermî: Cisrun beyne’t-turâs ve’l-‘asr*”, Mecelletu’l-‘Arab, aded: 587, dergi yayın tarihi: Ekim, 2007, erişim tarihi: 27/02/2023.

<https://alarabi.nccal.gov.kw/Home/Article/7814>

Selâme, Ziyâd Ahmed, “*Hasen Sa’îd el-Kermî, Zeytûnetu Filistîn el-mu‘ammire (1905-2007)*”, Sahîfetu re‘yi’l-yevm el-elkitruniyye , yayın tarihi: 2020.12.16, erişim tarihi: 27.02.2023. <https://www.raialyoum.com/%D8%B2%D9%8A%D8%A7%D8%AF-%D8%A3%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%B3%D9%84%D8%A7%D9%85%D8%A9-%D8%AD%D8%B3%D9%86-%D8%B3%D8%B9%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%83%D8%B1%D9%85%D9%8A-%D8%B2%D9%8A%D8%AA%D9%88%D9%86%D8%A9/>

TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

TDV İslâm ansiklopedisi, <https://tdv.org/tr-TR/>

Ürdün Haşimi Krallığı, Kültür Bakanlığı resmi web sitesi, “Muhammed Samir Najib el-Lebdi” başlıklı makale, erişim tarihi: 27.02.2023. <https://web.archive.org/web/20211221224216/https://old.culture.gov.jo/node/31219>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Heba KBRITEH
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	